

ROLAND POLGÁRTÁRSNŐ

Írta
DÁNIEL ANNA

Lektorálta
BENDA KÁLMÁN

„Midőn a sors életünket a születőben lévő szabadság korában jelölte ki, szétszórt előőrsei lettünk annak a hadseregnek, amelynek az a kötelessége, hogy a szabadságért harcoljon, és diadalra vigye.”

Roland-né

1.

A kétemeletes sarokház Párizs ősi részében, a Citében áll, az Óra rakparton. A második emeleti lakás ablakából a kislány - teljes nevén Marie-Jeanne Phlipon, de Manonnak szólítják - egyenest az Új Híd kiszélesedő közepére, IV. Henrik lovasszobrára lát. Bérkocsik és aranycirádás magánhintók közt hordszékvivők loholnak a hídon, magas ülésű kordéban fekete süveges sarlatán magasztalja csodaszereit, újságárus kínálja a legfrissebb híreket a hétéves háború eseményeiről, Damiens megghiúsult merényletéről a király ellen - késsel könnyű sebet ejtett rajta, jóformán csak megkarcolta - s a merénylő kivégzéséről, amely lassú kínzások közt órák hosszát tartott a Városháza előtt, a Grève téren; roppant tömeg csődült össze rá lábmelegítőkkal, étellel-itallal fölszerelve. Távolságban a Louvre elhanyagolt hatalmas épületét látja a kislány. Ha olykor elhalad mellette az anyjával vasárnap, mise után sétára indulva a Tuileriák kertjébe, szemügyre veheti az oszlopsorok fölött éktelenkedő kályhacsöveket, a tető nélkül maradt új keleti szárnyat, mert amióta közel nyolcvan évvel Manon születése előtt, Franciaország központja XIV. Lajos akaratából a versailles-i palota lett, a Louvre-t elérte az elhagyott épületek sorsa; a királyi palota málladozó falai közt bohém festők, vásári mutatványosok, zugfirkászok ütöttek tanyát, udvarain sebtében összetákolt bódékban mérik a bort.

A király, XV. Lajos - még elődjénél és dédapjánál, a Napkirálynál is jobban viszolyog Párizstól - külön utat építtetett, hogy ne érintse átutazóban sem, amikor Versailles-ból valamely másik kastélyába hajt. Csakhogy Párizs régóta visszanyerte rangját, vagy talán el se vesztette igazán; a király ellenére, a két kiváltságos rendtől függetlenül a hivatalos székhellyel szemben az ország igazi fővárosa maradt, sőt, a nápolyi király követe éppen ebben az időben ezt a címet adta könyvének: *Párizs, az idegen nemzetek mintaképe vagy a francia Európa*.

A kislány egyetlen gyermeke Phlipon vésnökmesternek; a hét testvér közül csupán ő, a másodszülött maradt életben; az arány meghökkentő még a magas gyermekhalandóság korában is. Mi történt a hat kis Phliponnal? „Meghaltak dajkaságban vagy a szülés után”; Manon, a későbbi Roland-né *Emlékirataiban* mindössze ennyit jegyez fel róluk. Gyászolták őket a szülők? Nyilván megsiratták őket, főként az anya, ez a jószívű, értelmes, szelíd asszony, de valószínű, hogy nem a mai mértékben. A gyász nagysága is összefügg a korokkal, a 18. században a gyakoriság szinte természeti törvénynek mutatta a szapora csecsemőhalált.

Az akkoriban dívó szokás szerint a kislány élete első két esztendejét falun, dajkaságban töltötte. 1754-ben született, és Rousseau, aki *Émile*-jével forradalmasítani fogja a nevelést, s megteremti - többek között - a gyermekét dajkáló polgári anya divatját, nemrég bukkant elő az ismeretlenségből pályadíjnyertes értekezésével a művészetek és a tudomány hatásáról, amelyben kétségbe vonta a civilizáció nemesítő és boldogító erejét. A főrangú családok újszülötteit ugyanúgy eltávolítják a háztól, mint a gazdag nagypolgárok, az adóbérlők és manufaktúratulajdonosok meg a kereskedő- és iparoscsaládok csecsemőit. A dajka általában tizenhét hónapos korukig vagy még tovább szoptatja a gondozásra kiadott kicsinyeket. Otthon csak a parasztházakban és a munkások odúiban nőnek fel a gyerekek, a füstös, vakki kis házakban meg a horpadt bérkaszányákban.

A kislánynak nincsenek játszótársai, önérzetes, aprócska felnőtt, eszével, tudásszomjával és akaraterejével hamarosan ámulatba ejti környezetét, ötesztendő korában folyékonyan olvas, hamarosan latinul tanul anyja fiatal pap öccsétől, Bimont abbétól, naphosszat falja a nyomtatott betűket, s esténként írásba foglalja össze új ismeretei summáját. A boldog és büszke szülők kezébe adják az Ó- és Újtestamentumot, a gyerek megerőltetés nélkül vág be hosszú részleteket, akárcsak a *Szentek életéből*, s a vésnökmester festő barátja térdén lovagolva

darálja el Szent Athanasius hitvallását. „A Koránt is elfűjtam volna, ha elolvastatják velem” - jegyzi fel erről az időszakról *Emlékirataiban* Roland-né, s öniróniája megindító, ha elgondoljuk, hogy *Emlékiratait* a forradalmi terror alatt, börtönben, „a nyaktiló várótermében” róttá papírra. Hétesztendős korában a katekizmusórán azzal emeli a hitoktató pap nagybácsi tekintélyét, hogy a vendég plébános fogas kérdéseire hibátlanul megfelel, felsorolja az égi hierarchia összes fokozatait; kilencedik évében kedvenc olvasmánya Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzai*, nagyböjtkor a görög és római hősookról szóló könyvvel vonul misére. „Ettől kezdve alakultak ki bennem azok a gondolatok és benyomások, amelyek köztársaságivá tettek, jóllehet nem tudtam, hogy azzá váltam” - jegyzi fel *Emlékirataiban*.

A könyvekből kibontakozó figurák, elsősorban az antik világ eszményített hősei, akiknek helyzetébe gyakran beleképzele magát, közelebb állnak hozzá a mindennapok egyhangú valóságánál; a konyhában ügyesen segédkező kislány gondolatban a földosztó Gracchus testvérek, az igazságos Szolón társaságában van addig is, amíg beveheti magát a saját zugába, a nagyszoba - a szerény Phliponné nem nevezi szalonnak - benyílójába, amelynek bútorzata egy ágy, egy szék, kis asztal és néhány polc. Csakhogy az ábrándozó kislány éles szemű megfigyelő is, ami nem ritkaság, a két tulajdonság jól megfér egymással; az ábrándozás csupán azt bizonyítja, hogy Manon szűknek, érdektelennek és hamarosan igazságtalannak találja a valóságot, amelyben él.

Az egyszerű kispolgári környezetben tündököl szellemi képességeivel. A családi tanács, élén Phlipon nagymamával, aki korán előzvegyülve egy ideig egy nemesi háznál nevelőnősködött, elhatározza, hogy a kislányt taníttatni kell; Manont, akárcsak az előkelő nemeskisasszonyokat és a gazdag adóbérlők lányait tanítómesterek oktatják zenére, történelemre s a frissiben divatba jött földrajzra és botanikára; rajzolni apja műhelyében tanul. A döntésben talán szerepe volt annak is, hogy a vésnőkmester, bár tulajdonképpen műveletlen ember, foglalkozása révén ismeretségbe került a művészvilággal, és becsvágytól ösztökélve csakis festőkkel és szobrászokkal érintkezik; a ház vendégei közé tartozik Falconet is, aki később Katalin cárnő meghívására Oroszországba utazik, hogy ott megmintázza Nagy Péter szobrát.

Kezdetől fogva minden hozzájárult, hogy Manon túlnőjön azon a körön, amelyhez tartozik.

A születés kiváltságára épült társadalom szigorú tagoltságával megszabja az emberek életútját. A francia rendi társadalom a 18. század derekán látszatra még szilárd, de elavult kereteit roppant erővel feszíti a gazdasági fejlődés, és aláaknázták a felvilágosodás eszméi. Hősnőnk céljai, meggyőződése, küzdelme, tévedései és halála szorosan összefüggenek a rendi Franciaország szerkezetével, robbanásszerű átalakulásával, tagozódásával és ellentéteinek összecsapásával.

A hierarchia legtetején az abszolút monarchia megtestesítője, az osztatlan hatalom birtokosa, az „Isten kegyelméből való” király Manon húszesztendős koráig a kicsapongásokba merült, közönyös, örökké unatkozó XV. Lajos, akiben „megvolt az abszolútizmus minden bűne annak egyetlen erénye nélkül”.

A társadalom uralkodó osztályához a nemesi és papi rend tartozik. A nemesség az ország lakosságának alig egy százaléka; legfelső rétege az udvari nemesek - mintegy négyezren, és túlnyomó részük főrangú nagybirtokos - a versailles-i palotában emelik az abszolút monarchia fényét kegydíjas udvaroncokként. Kegydíjak elképesztő ürügyek alapján! A kegydíjas dédapja oly szerencsés volt, hogy elmés mondásával megneveztette a Napkirályt, vagy a nagyapja ott állt a király mellett, amikor az életében először elejtett egy szarvast. Amikor a forradalom kitörése után az udvar pénzügyei napvilágra kerülnek, kiderül, hogy egyik-másik főrangú család különböző címeken évi 500 000 livre-t, sőt még ennél is magasabb összegeket húzott. (A munkás havi keresete napi 16 órai munkával átlag havi negyven livre volt.)

A vidéki nemesség irigyli, vagy megveti, és főként gyűlöli a fényűzésben élő udvari nemeseket, a hűbéri terhek alatt roskadozó parasztság őt gyűlöli. A „kard nemessége”, amely könyörtelenül préseli ki a jobbágyparasztokból az úrbért, a különféle juttatásokat, fölényben van az újabb keletű, taláros nemesekkel szemben, akik a tekintélyes bírák, közigazgatási tisztviselők közül kerülnek ki. A „kard és a talár” nemesei csak királyi engedéllyel házasodhatnak össze.

A másik kiváltságos rend, a papság vezető rétege nagyjából egyet jelent a főnemességgel, hiszen a püspökök, apátok java része arisztokrata. (Az utóbbiak lehetnek világi személyek is, az egyházhoz csupán annyi a közük, hogy húzzák az apátság után járó busás jövedelmeket.) A főpapságot hatalmas társadalmi és vagyoni különbség választja el a többnyire közrendi származású, szegényesen élő falusi alsó papságtól.

A gyakran hajtogatott frázis szerint a nemesek kardjukkal, a papok imáikkal szolgálják a hazát; számuk mindössze félmillió, és a harmadik rend, a tiers état munkájából élnek. A tiers état színe-java Manon gyermek- és serdülőkorában kezd ráébredni - a felvilágosodás íróinak hatására -, hogy voltaképpen ő a nemzet.

A huszonnégymillió főnyi harmadik rend voltaképpen osztályokra és azokon belül rétegekre tagolt, hiszen a nagyszabású üzletekkel foglalkozó vagy járadékaiból élő burzsoáziát mérhetetlen távolság választja el nemcsak a kézművesektől és boltosoktól, s azokat ismét a segédeiktől, a plebejus rétegektől, a manufaktúrák munkásaitól, a víz- és fahordó, az építkezéseken dolgozó napszámosoktól és a parasztságtól, amelyet rendszeresen pusztít az éhínség, hanem mai nyelven szólva az értelmiségtől is. Az arrasi sovány fiúcska, Maximilien Robespierre, aki idővel Manon jellemének és műveltségének őszinte tisztelője lesz, és végül vérpadra küldeti, valamint legádázabb támadója, Jean-Paul Marat, továbbá Manon jövőbeli pártjának számos tagja aligha érezhet egyebet, mint felháborodást és gyűlöletet a nagykereskedő réteg iránt, amely nemcsak a cukor, a gyapot és indigó adásvételéből gyarapította hatalmasra vagyonát, hanem még nagyobb mértékben a fekete ébenfa, vagyis a néger rabszolga-kereskedelem révén.

Az eljövendő dráma szenvedélyes összecsapásai, tragikus fordulatai, amelyeknek Manon hősnője is, áldozata is, abból erednek, hogy a harmadik rend rétegei egységesek a nemesi kiváltságok ellenzésében, a polgári egyenlőség követelésében, az abszolút monarchia felszámolásában, ám csakis ezekben a kérdésekben. Közös szekéren utaznak, de csupán ideig-óráig.

* * *

A sorsnak jellem és körülmények az összetevői, jellem és körülmények közt bonyolult a kölcsönhatás. A gyereklány személyiségének alakulását két esemény befolyásolja döntően. Az egyik korai, visszataszító találkozása a szexualitással, a másik szinte ugyanolyan kínos és megalázó: személyes tapasztalata a rendi társadalom merev tagozódásáról, amely talán azért sebzi fel olyan mélyen, mert a sérelem elsősorban a nagyanyját érte, akit okkal szeretett és tisztelt. Mindkét megrázkódtatásról ő maga számol be *Emlékirataiban*.

„Kissé zavarban vagyok amiatt, amit a következőkben el kell beszélnem; azt akarom, hogy *Emlékirataim* hangja tiszta legyen, hiszen egyéniségem is az, ám amiről számot kell adnom, bizony nem tiszta” - így ír, nyilván habozva az utókor számára megnevesített portré és a kendőzetlen valóság között, de tiszteletre méltó bátorsággal az utóbbit választva. Hű barátja, Bosc, aki az *Emlékiratok*at kicsempészte a börtönből és a forradalmi terror bukása után kiadta, jobbnak látta kihagyni ezt a részt, nyilván, hogy makulátlanul fennkölt képet nyújtson át az utókornak. A romantika tisztelte az eszményképeket, a későbbi kiadásokból is kimaradt az a kínos epizód, amelynek beiktatását Roland-né - a halálra készülődve - fontosnak tartotta, mert

döntően befolyásolta élete alakulását. A kendőzetlen, a teljes *Emlékiratok* 1860-ban jelent meg, a második császárság irodalmi ízlésének szenvelgéstől mentes korában.

Az esemény, amelyet Manon azzal a becsületes, részletekbe menő őszinteséggel ad elő, akárcsak eszményképe, Rousseau a saját szexuális problémáit, lopásait vagy krónikus hólyaghurutja tüneteit és kezelésének folyamatát, a következő:

A tizenegyedik évében levő csinos, élénk kislány, aki nemcsak rajzolni, hanem vésni is tanul, szerszámokért bejár a műhelybe, s ott összebarátkozik apja egyik tanoncával, egy tizenöt-tizenhat esztendő kamasszal. „Szülei vidéken éltek, emiatt meg fiatal kora miatt anyám jobb volt hozzá, mint a többiekhez. Olykor télen, hosszú vasárnapi estéken¹ behívta hozzánk, következésképpen kevésbé volt idegen számomra, mint a társai, s azzal a fesztelenséggel és bizalmassággal érintkeztem vele, ami jól megfér az ártatlansággal, de veszélyes is számára.”

Röviden összefoglalva: egyik este Manon benyit a műhelybe, vésőjét akarja kiélesíttetni, a fiú egyedül van, magához húzza a gyereklányt, megmutatja neki férfiassága kézzelfogható bizonyosságát, és nem engedi el, amíg a gyerek meg nem ígéri, hogy hallgatni fog. A kislány ijedten és utálkozva beszalad kuckójába. Anyjának feltűnik sápadtsága, de Manon megtartja a szavát, azt mondja, hogy múltó rosszullét fogta el.

A fiú vakmerővé válik a hallgatástól, újra megrohanja Manont, felhasználva azt a néhány percet, amíg a család valami látványosságot bámul az Új Hídon. A rokokó korszakban vagyunk, a gátlástalan, nyers vágyat is némi galantéria fűszerezi, a vésnök tanonc megpróbálja feltűzteni a gyereklányt, és közben csillapítgatja, hogy ne féljen. „Dulakodtam, ki akartam szabadulni a karjai közül, sikerült lecsúsznom a térdeiről, és talpra álltam, közben egy pillantást vettem az arcára, és elborzadtam; a szeme majd kiguvadt, orrlyuka szétfeszült; engem ájulás környékezett.”

Ezúttal oly erős az iszonya, hogy nem bírja leplezni okát az anyja előtt. Phliponné tapintatosan kifaggatja, elmondja neki mindazt, amit egy gondos, gyöngéd anya ilyenkor elmondhat, felvonultatva a vallást, az erényt, a tisztességet és a jó hírnevet, s elismételgetve, hogy óriási veszélyben forgott. Talán túlzásba is vitte a dolgot, talán az élénk képzeletű, feldúlt gyereklány vette túlságosan a szívére. „Jóhiszeműen meggyőztem magam, hogy én vagyok a földkerekség legnagyobb bűnöse, és nem volt nyugtom, amíg anyám el nem vitt gyónni; hetedik évem óta évente kétszer-háromszor ő kísért el gyónásra. ...Így hát bűnbánó lettem, mielőtt bűnbe estem volna. Ettől az időszaktól kezdve a vallásos gondolatok hatalmukba kerítették lelkemet... A vallásosság különös módon átformált; mélységesen alázatossá, igen félénkké váltam, valósággal rettegve néztem a férfiakra, s rémületedet csak növelte, ha egyiket-másikat szeretetreméltónak találtam; aggályosan örködtem gondolataim fölött, és tartózkodásom oly szigorú szokássá vált, hogy tizenhat esztendő koromban, Buffon természetrajzának olvasása közben, holott ekkor már nem voltam vallásos, átugrottam az emberi szaporodásról szóló részt s az ezzel összefüggő ábrákat, oly sebesen és reszketve, mintha szakadék széléről menekülnék.”

Phliponné bölcsen jár el. Megkérdi lányától, hogy szereti-e a fiatalembert, jobban érzi-e magát társaságában, mint mások jelenlétében, és amikor Manon azt feleli: éppen ellenkezőleg, valóságos kínszenvedés lesz az asztalhoz ülnie, mert a fiú is ott van, az anya új házirend ürügyén ezentúl külön, kettesben ebédel lányával. Csakhogy tapintat, jóság alig segít valamit: a kínos élmény beleeszi magát Manonba, viszolygása a testiségtől nyilván ekkor kezdődik el. Soha, senkinek nem szól róla, legjobb barátnőjének sem, akivel a zárdában ismerkedik meg,

¹ A tanoncok a mester házában laktak, és asztalánál étkeztek.

ahová szenvedélyes követelésére szülei beadják a bűnbánattól gyötört kislányt. „Két hónappal léptem túl tizenegyedik esztendőmet” - közli a pontos dátumot az *Emlékiratok*ban.

A társadalmi megaláztatást egy év múlva ismeri meg, amikor a zárdából kikerül. Átmenetileg a Szent Lajos-szigeten lakik nagyanyjánál, ennél a tiszteletre méltó, művelt asszonynál, aki egy ideig egy taláros nemesi háznál, de Boismorelénél volt nevelőnő. (A családdal egyébként szegről-végről atyafiságban is áll.) Phlipon nagymama elhatározza, hogy unokájával együtt meglátogatja de Boismorelnét, „akár azért, hogy láthassa, akár hogy unokáját bemutassa neki”. A nagyanya és unokája ünneplőbe öltözve megérkezik a nemesi házhoz. Az érzékeny és éles szemű Manont már a személyzet viselkedése is kínosan érinti: a másodrendű vendégnek kijáró lefitymálással fogadják őket. A lakáj bevezeti a vendégeket a szalonba, ahol a felcicomázott, testes de Boismorelné a díványon trónol. Manon feszengése sértődöttségbe csap át. A háziasszony nem kel fel helyéről az idős Phliponné köszöntésére, ahogy az udvariasság szabályai előírják, kutyusával játszadozva metsző hangon üdvözlí, leánynevéen Rotisset kisasszonynak szólítja (ez erős lekicsinylésnek számított abban az időben), nem pedig asszonyomnak, és nem ülteti maga mellé a kanapéra. (A régi etikett szerint ez a hely illette meg a megbecsült nővendéget, ha férjezett.) Fennhéjázó modorában néhány kérdést intéz Manonhoz, és közömbösen tudomásul veszi, hogy a kislány sokat olvas. Idővel még egy látogatás a de Boismorelekkel rokonságban álló vidéki nemesi családnál, ahol a nagyanyját és unokáját a cselédség asztalához ültetik, s a cselédség kínos igyekezettel majmolja gazdáit. Manon önérzetét felsebzi a megaláztatás. Ekkor mondja ki magában először az elmarasztaló ítéletet a rendi társadalom fölött. Ítélete egyelőre merőben érzelmi jellegű.

Ugorjunk vissza az időben egy esztendővel: a tizenkettedik évébe lépő Manon önvádtól gyötörve beszennyezettnek érzi magát (nem tudja pontosan, hogy miért, de a homály felnagyítja szorongó bűntudatát), és kívánságára szülei egy esztendőre beadják a Miasszonyunk kongregáció zárdájába, hogy ott készüljön fel az áldozásra. A rend tanítással foglalkozik, szegény lányokat elemi ismeretekre oktatnak ingyen, így toborozzák a leendő noviciákat a nép köréből, a tehetős polgár- és nemeslányok számára pedig bentlakásos nevelőintézetet tartanak fenn. Hatéves gyerekek és tizennyolc esztendő eladó lányok tanulnak egy közös tanteremben, csak étkezésnél választják szét őket. Manon itt is eminens, esze és ismeretei alapján a „nagyok” közé kerül.

„Már előzetesen tudtam, vagy igen hamar megtanultam, amit a nővérek leckeként feladtak; hamarosan valamennyi apáca kedvence lettem.” Valamennyi, kivált a fiatal Ágota nővére, akiről megindult szeretettel ír. Ágota nem tanító nővér, a dolgozók alacsonyabb kategóriájába tartozik, szűkös sorban élő lány létére azért lépett a rendbe, hogy megmeneküljön a hozománnyal nem rendelkező nőkre váró élettől, egy lealacsonyító házasságtól. Ez az értelmes és gyöngéd apáca elhalmozza szeretetével a komoly, koraérett kislányt.

Itt is kinő környezetéből, más, több, mint a társai, s ezt ő maga is érzi. Amíg pajtásai játszanak, beszélgetnek, félrehúzódik, olvas, vagy ábrándozik. Ki tudná önmagában megvonni a határt valóság és szerep közt, kivált a serdülőkor küszöbén? Még kevésbé több mint huszonöt év távlatából, a börtönben, a halálra készülődve, az utókortól remélve az igazolást. Fogadjuk el hát hitelesnek az *Emlékiratok* önarcképét a magányos, komoly, ábrándozó kislányról, aki egymaga sétálgat a zárda kertjében, vagy egy fa lombja alá húzódva olvasgat, tűnődik, könnyekig megindul a természet szépségén, s a Gondviselés kezét érzi benne, de azzal a megjegyzéssel, és kiegészítéssel fogadjuk el, hogy a könnyes meghatottságot a virágok és a lombok láttán, a szellő érintésére, a magányos révedezést és főként a lelket fölemelő Természetet, a nagy Vigasztalót Roland-né bálványa, Rousseau hozta divatba, s az emlékeit papírra vető fogoly a rousseau-i természetrajongás áhítatát ábrázolja a serdülő Manon lelkivilágában.

Az apácák talán reménykednek, hogy ez a kiváló növendék (valóban az, hiszen mindenben kiválik a többi közül) idővel hátat fordít a világi életnek, ahol az ő társadalmi helyzetében ennyi sok ragyogó képesség hiábavaló teher, és előbb-utóbb fölveszi a fátylat. Reményt táplálhat bennük Manon első áldozása is, amelyre a kislány ritka buzgalommal készül. Az élénk képzeletű Manont a sok ima, a meditáció a bűnbánatról, a megtisztulásról, az örök üdvösségről és maga a szertartás úgy megrendíti, hogy a templomban sírásra fakad, teste reszket felindulásában, lába roskadozik, az egyik apáca támogatja az oltárhoz. A nővéreket nagyon meghatja ez a mély áhítat; idős apácák, valahányszor útjukba akad a kislány, arra kéri, foglalja őket imáiba.

El kell hinni az *Emlékiratok*nak, hogy a fogékony gyerek nem színlelte az elragadtatást, a túlcseresznyés áhítat valóban a szívéből fakadt, de nyilván nem kevésbé buzgott benne a vágyakozás a csúcsteljesítményre, ezúttal az áhítat terén.

Egy nyári délután két új növendék érkezik a zárdába; közvetve és közvetlenül sorsdöntő szerepük lesz Roland-né életében. Az *Emlékiratok* így ábrázolják az Amiens-ből érkezett Cannel nővéreket: „Az idősebb körülbelül tizenhét éves volt, termete szép, tartása fesztelen, járása könnyed, lényé érzékenységet és büszkeséget sejtetett s elégedetlenséget is; fel kellett figyelni rá. A fiatalabb tizenhárom éves, szelíd arcát fátyol fődte, amely nem rejtette el könnyeit.” A könnyáztatta arcú lányka Sophie Cannel, Manon lánykorának egyetlen barátnője, az ő révén fog megismerkedni Roland-nal, a házasságnak pedig az idősebb nővér, Henriette adja meg az árát. Ezt az idősebb nővért, akit azért dugtak be a zárdába, hogy a húga ne érezze magát nagyon magányosnak, a szomorú árnyék szerepébe szorítja sorsa, s akkor sem tud méltó jelenéshez jutni, amikor megdöbbenően nagylelkű ajánlatával betoppan Roland-néhoz a börtönbe.

Roland-né mindig szeretettel emlékezett meg a zárdáról, ahol egy esztendőt töltött. Minden oka megvolt rá, hogy hálával emlegesse: képzeletét és érzékenységét megragadó új környezetbe került, a kor nyelvén szólva: emelkedettebb vagy annak tűnő környezetbe, a szülői háztól sem szakadt el, hiszen Phliponék minden vasárnap meglátogatják, sétálni viszik a Fűvészkertbe (akkoriban a Király Kertjének nevezték), barátnőre tesz szert, korban hozzáillő, nyílt eszű, érdeklődő társra - Ágota nővér eleinte féltékenykedik is kissé erre a barátságra, de hamarosan legyűri magában ezt az indulatot. Zavartalanul szép, ígéretes esztendő: Manon a zárdában is tündöklő központ. Egyelőre mélységesen vallásos, s amikor tizenharmadik évében szülei a megállapodáshoz híven kiveszik, az a titkos szándéka, hogy idővel belép az apáca-rendbe. Röviddel azután, hogy bekerül a zárdába, végignézi egy felszentelést. Micsoda megrázó látvány! A virágokkal, selymekkel felékesített templom összes csilláraiban égnek a gyertyák, az ifjú novícia arcát, természetét fehér fátyol borítja, fején rózsakoszorú. De adjuk át a szót a szemtanúnak: „A leborult novíciát, miután fogadalmat tett, halotti lepellel fődtek el, mintha eltemették volna, s engem a rémület borzongása fogott el; a világi kötelek teljes elszakításának képe volt ez, lemondás mindenről, ami oly kedves számunkra; már nem voltam én magam, ő lettem; engem szakítottak el anyámtól, és patakzottak a könnyeim.”

Szüleinek szót sem ejt tervéről, hiszen abba is nehéz szívvel egyeztek bele, hogy egy évet zárdában töltsön. Várni fog hát, amíg eléri nagykorúságát, akkor szabadon dönthet sorsáról. Csakhogy jóval nagykorúsága előtt szakít a tételes vallással; tizenhét éves korában eljut ahhoz a panteizmushoz közelítő deizmushoz, amely végleges világszemlélete marad.

A vallási szertartások miszticizmusa, a liturgia kidolgozott szépsége megkapta képzeletét, de kritikus elméje módszeresen vizsgálva halad előre. Az első lépésnél a bűnbeesés dogmájába ütközik. „A kígyó átváltozása Sátánná megdöbbenett, és kegyetlennek találtam Istent, aki megengedte ezt.” Vallásosságát két dogma ingatta meg végképpen: az egyik az örök kárhozzáté, amellyel a katolikus vallás akkoriban ugyancsak sűrűn fenyegetett. „Kicsinyesnek,

nevetségesnek, szörnyűnek éreztem az olyan Teremtőt, aki örökkévalóságig tartó kínokba taszít megszámlálhatatlan sok emberi lényt, kezének gyöngé teremtményeit... Az örök kárhozat után a csalhatatlanság képtelen dogmáján ütköztem meg, és hamarosan mindkettőt elvettem.”

Az útkeresés feszült, zaklatott évei következtek, a szentek élete és az egyházszonekok művei hamarosan sutba kerülnek, Manon történelmi műveket, moralistákat, főként pedig filozófusokat olvas. Descartes racionalizmusánál inkább vonzza Spinoza panteizmusa, Helvétius egyenest elborzasztja száraz materializmusával, amely minden cselekedet rugóját az önzésben látja; ismeri Diderot-t, de merész, költői materializmusa nem kapja meg, az *Emlékiratokban* csupán a nevét említi, éppen úgy, mint az *Enciklopédia* másik szerkesztője, D'Alembert nevét vagy Holbachét, Voltaire-nek csupán történelmi műveit kedveli, regényeit nyilván frivolnak találja, társadalomfilozófiájától pedig egyenest idegenkedik, később Sophie-val folytatott levelezésében epés célzást is tesz rá. Az egyenlőségről ábrándozó fiatal lányt bizonyára felháborította az effajta megállapítás, amelyhez hasonló akad még néhány Voltaire műveiben: „Az emberi nem sajátossága, hogy csak akkor maradhat fenn, ha hasznot hajtó emberekből van egy olyan óriási tömeg, amelynek semmije sincs.”

A történelmi és filozófiai olvasmányokból kiépül világszemlélete. A Teremtő az emberekre bízta a Földet, rajtunk múlik, hogyan rendezkedünk be rajta, legfőbb kötelességünk a közjóért munkálkodni. Minden emberhez méltó közösségnek alapfeltétele az egyén szabadsága.

Honnan szerezte a serdülő, majd később a fiatal lány olvasmányait? Mindenhonnan. Először Phlipon nagymama könyveire veti rá magát, akinél a zárdából kikerülve egy évet tölt, mert anyjának, a vésnökmester egyéb elfoglaltsága miatt sokat kell időznie a műhelyben. Olvasni- valót kap - sok és jó könyvet - annak a de Boismorelnének a fiától, aki olyan kurtán-furcsán fogadta Manont és nagyanyját. Ennek a de Boismorelnek gyermekkorában Phlipon nagymama volt a nevelőnője; a művelt, finom lelkű ember nagy tisztelője a felvilágosodás íróinak, kivált Montesquieu-nek, türelmesen szenved bigott, korlátolt felesége és haszontalan fia mellett, s úgy sejtjük, hogy idővel titokban beleszeret a fiatal nővé serdült Phlipon kisasszonyba. Könyveket kap anyai nagybátyjától, Bimont abbétól, a ház vendégeitől, apja üzletfeleitől. Falja a betűt. „Úgy olvastam, ahogyan más táplálkozik.” A hasonlat pontos. Manon mindvégig szinte biológiai célratöréssel keresi és találja meg mindazt, ami szellemi fejlődéséhez szükséges. Az abbé nagybácsi unja az oktatását, a latin órák elmaradnak; Manon a latin segítségével egymaga megtanul olaszul. Angolul is egyedül tanul, hamarosan Richardson érzelmes regényét olvassa eredetiben, majd Shakespeare-t, akitől a színpadi hármasság együtt mozgó francia ízlés annyira idegenkedett, hogy Voltaire „véres kezű britnek” nevezte. Manonnak más a véleménye: „Shakespeare csak a természet és a saját lángelméje törvényeit követi.”

* * *

A lányok tizenöt-tizenhat esztendőskorukban eladósorba léptek, a házasságot általában a szülők, vagyis az apa akarata döntötte el. (Ha a lány nem engedelmeskedett, az apa klastromba zárathatta, s akár élete végéig is ott maradt!) A vésnökmesternek esze ágában sincs akaratát rátkmálni Manonra, feleségének még kevésbé; Phliponné egyik nagy érdeme, hogy nem nyírbálta meg lánya korán megnyilvánuló hajlamát az önállóságra. A szülők csak ajánlgatják a kéréket, akiket egyaránt vonz a Phlipon lány külseje, hozománya és a tisztességes család.

Szép volt Manon? Egy hízelgő metszet és egyes kortársak szerint igen, arcképei után ítélve inkább megkapó és csinos, arca értelmes, bájos és kifejező. De hadd szóljon ő saját magáról:

„Körülbelül öt láb magas lehettem,² lábam formás, csípőm gömbölyű, keblem dús, telt, tartásom egyenes és kecses, járásom gyors, könnyű. Arcom nagyon üde volt, kedves és kifejező. Aki egyenként vizsgálja vonásaimat, megkérdezheti: Hol hát a szépség? - Egyetlen vonás sem szabályos, az egész arc mégis vonzó. A szájam kissé nagy, ezrével lehet szebbet látni, de egyik sem mosolyog gyöngédebben és elbűvölőbben. A szemem viszont nagyobb is lehetne, szürkésbarna, kissé dülledt, tekintetem nyílt, őszinte, élénk, meleg, a szemöldököm sötét, mint a hajam, és szépen ívelt... Orrom miatt olykor bántódtam egy keveset, a cimpáknál kissé vaskosnak találtam, de az arc összhatását, főként profilból nem rontotta el. A homlok széles... közepén az Y alakú erek a legcsekélyebb izgalomra megduzzadtak.”

Kérőkben nincsen hiány, de Phlipon kisasszony sorra elutasítja az ajánlatokat. Az előzvegyült hentes- és mészárosmester kikoszorázásába, aki válogatott szép húsokat ad el a családnak, még könnyen belenyugszik az apa, de abba már nehezebben, hogy lánya az ékszerésznek is nemet mond.

Személyes ismeretség hiányában sokan írásban ajánlkoznak. A válaszokat Manon fogalmazza meg, az apa családfői mivoltában lemásolja és aláírja őket. De Phlipon egyre nyugtalanabb; lánya a szív és a jellem összhangjára épült házasságról beszél, olyan egyesülésről, amely érzelmek és gondolatok közösségén alapul, vagyis a felvilágosodás szellemének párválasztását állítja szembe a nemesség és polgárság köreiben hagyományos házasságkötéssel, amely szerint vagyoni állapotok párosodnak. És legfájdalmasabban az érinti Phlipont, aki félig-meddig maga is kereskedő, hiszen drágakövek adásvételével is foglalkozik, hogy lánya lenézi a kereskedést, egyenest viszolyog tőle, s a „fösvénység és csalás melegágyának” nevezi.

Mit akar hát? A vésnőkmester nagyobb hozományt igénylő ügyvéd vőtől sem riadna vissza egyetlen gyermeke érdekében, bár nézete szerint az effajta íróasztalnál ülő embernél többet ér egy derék kereskedő. De lánya ügyvédről sem akar hallani úgy általában, jogász is csak akkor kell neki, ha előbb megnyerte a szívét. A szülők nyugtalankodnak: Manon talán addig válogat, amíg vénlány marad? Phliponné, akinek egészsége erősen hanyatlik, többször is beszél lánya fejével; gyöngéden, szeretettel igyekszik rávenni, hogy ne várjon többet a házasságtól, mint a többi nő. Manon nagyon szereti és tiszteli anyját, de hajthatatlan marad.

Ekkor lép a színre La Blancherie.

Emlékirataiban Roland-né sommásan intézi el hajdani udvarlóját. „Alacsony volt, barna és meglehetősen csúf, legkevésbé sem hatott képzeletemre, de a szelleme vonzott, s úgy véltem, hogy az én személyem nagyon tetszik neki.” A Sophie Cannet-nak írt levelekből más kép bontakozik ki. Manon beleszeretett, vagy inkább elhitette magával, hogy szerelmes a fiatal La Blancherie-ba. Az ismerkedés egy olasz származású hölgy zenedélutánján történt, ahová Manon rendszeresen eljárt anyja társaságában. La Blancherie jogi pályára készül, világlátott fiatalember, írogat is, s ez a legmelegebb ajánlólevél Manon szívéhez. (Hamarosan egy fontoskodó, igen unalmas könyvet ír a gyermeknevelésről.) Idáig tehát minden rendben lenne, de La Blancherie-nak nincs jól jövedelmező állása. A fiatalember hivatalt szeretne vásárolni - a fontosabb tisztségeket, így a bírói állást is akkoriban pénzzel kellett megváltani - részint örökségéből, részint jövedőbelije hozományából.

A vésnőkmesternek az a véleménye, hogy előbb legyen állás, azután házasság. La Blancherie egy gazdag úr kísérijeként elutazik az „óceánon túlra”; azzal távozik, hogy három vagy négy év múlva nőülésre alkalmas pozícióban lesz, addig leveleivel fogja Manont felkeresni.

La Blancherie visszatértéig - nem három vagy négy, hanem két év múlva kerül rá sor - nem esik többé szó róla a Sophie-nak írott levelekben, annál több azután.

² Öt láb körülbelül 168 cm.

Ha Manon nagypolgári családból származik, valószínű, hogy irodalmi szalont nyit, mint Geoffrinné, a gazdag tükörfáros felesége, akinek ebédjeit a kor szellemi és művészi kiválóságai fogyasztották; ha nemeskisasszony, még ha szegény is, vannak lehetőségei, mai szóval élve, az „önmegvalósításra”, mint de Lespinasse kisasszonynak, akinek kis lakásában ebben az időben az új tudós- és írónemzedék színe-java gyűlik össze. A rendi társadalom íratlan, de szigorú törvényei szerint a kispolgári házból való Phlipon lányt a feleség és anya szerepe illeti meg - és egyéb semmi más - egy iparos vagy kereskedő, kivételes esetben ügyvéd vagy orvos férj oldalán. Csakhogy ő érzi, hogy többre hívatott. Felhalmozódott tettvágya, élénk érdeklődése a társadalmi kérdések iránt, az összefüggések megértésének képessége megmutatkozik a Sophie Cannel-val folytatott levelezésében. A két lány még a zárdában megfogadta, hogy egymástól elszakadva levélváltás útján ápolják a barátságot, és támogatják egymást a tökéletesedés útján. A gondos, megfontolt Sophie megőrizte barátnője leveleit, értékes kortörténeti dokumentumot hagyva az utókorra.

Tanulságos és megindító levélváltás. A két fiatal lány között egyetlen szó sem esik divatról, szórakozásról is csak abban az értelemben, hogy Manon beszámol azokról az emberekről, akikkel társaságban találkozik, hozzáfűzi véleményét egyéniségükről, gyakran társadalombírálattal vagy morális elmélkedéssel fűszerezve. A tizenhat esztendő fiatal bölcselő kedvelt sztoikusai nyomdokán pap nagybátyjánál kifejti, hogy a vágyaknak könnyebb ellenállni, mint kielégíteni őket. (Könnyebb? Később bizonyára másként fogalmazná meg véleményét, talán így: emberhez méltóbb.) A meghívottak közt egy abbé, akinek nyilván bővebb tapasztalatai lehetnek ezen a téren, tagadja ezt az állítást, és parázs vita kerekedik.

Manon megveti a fényűzést, a pénzvágyat, sőt a világias könnyedséget, a rokokó szellemességet is. „Úgy érzem, hogy a sziporkázások, a könnyed és termékeny képzelet élénksége, a ragyogó emlékezet tűzijátéka nem fér meg az ítélet mélységével és az elmélkedések pontosságával” - írja barátnőjének. Maga Rousseau sem ítélkezhetne sommásabban. Gondolatai mögött lépten-nyomon felsejlik Rousseau, holott ebben az időben csupán egyetlen, nem jelentékeny polemikus írását ismeri, a *Levelek a Hegyről*-t, csakhogy Jean-Jacques eszméi akkor már mintegy a levegőben voltak.

A házasságról többször is leszögezi nézeteit Sophienak. „A legtöbb házasság üzlet.” Már kétségtelenül rájött, hogy szülei házasságának békessége látszólagos, s apja gyakran keresi házon kívül az örömeit, anyja türelmesen szemet huny, beletörődés és kényszer tartja össze őket.

Újabb kérő jelentkezik, tehetős férfi, de Manon kikoszorazza. „Nem akarok abba a helyzetbe kerülni, hogy egy napon olyan férfival találkozzam, akit szeretetreméltóbbnak fogok érezni hitvesemnél.” A szív jogait követeli. Viszolyog az üresfejű lányoktól, akik mindenáron férjhez akarnak menni. (Doktrinér szigora, amely egész élete során jellemző rá, világosan megmutatkozik: az elvet vizsgálja, nem a tényleges helyzetet. Mit csináljanak szegény lányok, ha a férjhezmenetelen és a zárdán kívül nincs más lehetőségük!) A két barátnő a nők mostoha helyzetéről elmélkedik. Sophie felpanaszolja, hogy a férfiak olyan törvényeket hoztak, amely csakis az ő érdekeiket védi. Manon igazat ad neki, de hozzáfűzi, hogy ez végül a férfiaknak is kárára van: „ha a nőket gondosabban nevelnék, jobb anyák, belátóbb feleségek, kevésbé zsarnoki háziasszonyok lennének..., következésképpen a férfiakra is több boldogság várna”. A közjó, ez a szép, még el nem koptatott, üres szóvá nem vált fogalom sokat foglalkoztatja. „Jóllehet jelentéktelen származásom és nevem látszat szerint felment az alól, hogy a kormányzat iránt érdeklődjem, én ennek ellenére úgy érzem: a közjó kérdése rám is tartozik.” Kozmopolitának vallja magát; mi internacionalistának neveznék. „Az emberiség egyesít minden élőlényel...” „Egy kaffer sorsa is foglalkoztat...” „Úgy gondolom, az ember hivatása

a közösségi állapot; legfőbb kötelességünk hasznosnak lenni...” „A legszebb és legfontosabb erény a közjó szeretete, a szerencsétlenek szeretete és istápolása.”

A társadalmi kérdések egyre nagyobb teret kapnak a két lány levelezésében. A vallásos Sophie-t az erény problémája foglalkoztatja. (A kérdés ugyancsak időszerű a züllöttségig parázna XV. Lajos uralkodása alatt.) Manon a felvilágosodás szellemében kifejti, hogy az egyéni érdek és a közjó összhangja hozza meg azt a kort, amikor minden ember erényes lesz.

1774 május elején negyvenórás imát rendeltek el Párizsban a nagybeteg XV. Lajosért: Phlipon kisasszony beszámol róla barátnőjének, s érdeklődik, vajon Amiens templomaiban is folyik-e a könyörgés az uralkodóért.

A „vén Franciaország”, ahogyan az utcanőből királyi kegyencnővé és grófnévá emelkedett Dubarry nevezi bizalmas percekben királyi szeretőjét, fekete himlőben haldoklik. Gennyes, rothadó teste csak jóval később vált a halálraítélt feudális önkényuralom jelképévé. A király meghal, utódját és unokáját, a félszeg, nehézkes XVI. Lajost az ősi szertartás szerint nem-sokára felkenik Reimsben „Franciaország és Navarra Isten kegyelméből való” királyává. A rövidlátó, testes férfi teljes királyi pompában, az uralkodói hatalom jelképeivel megmutatkozik a nép előtt. A felkenés másnapján sorra megéri az odasereglett görvélyeseket, nyomorékokat, és mindegyikhez így szól: „A király megérint, Isten meggyógyít.” A szertartásról - amelyet végignézett a párizsi Oratoriánusok Kollégiumának egy d’Anton nevű diákja, aki idővel Dantonnak írja majd nevét, s az esetlen fiatal királyt kifigurázta pajtásai közt -, Phlipon kisasszony részletes tudósítást olvashatott az újságban.

Az abszolút monarchia székhelyére, a versailles-i udvarba még ennek az évnek októberében ellátogatott.

„Versailles-i utunknak csupán az volt a célja, hogy meglássam az udvart, azt a helyet, ahol az udvar tartózkodik, és elszórakozzunk ezen a látványosságon” - jegyzi fel *Emlékirataiban*. Az utat Manon nagybátyja, Bimont abbé szervezte meg, nem kevés utánjárással hajszolva fel az összeköttetéseket, hogy a négytagú társaság: Phliponné, Manon, az abbé és házvezetőnője, egy d’Hanache nevű, nemesi származására rátarti vénkisasszony a padlás alatt, a manzárd-részen két szobát kapjon. A szobákhoz vezető folyosó sötét és bűzös az árnyékszékek miatt, Phliponék lakhelyét vékony fal választja el Párizs érsekének lakosztályától. Egy héten át közvetlen közről szemlélheti Manon Európa leglátványosabb és legköltségesebb komédiáját, a király és királyné levonulását kíséretestül két különböző nagylépcsőn a tükörfolyosóra, bevonulásukat a misére, végignézheti a karzatról a nyilvános étkezéseket, amelyeken előkelő urak és hölgyek szolgálják ki őket.

Az *Emlékiratok* beszámol arról, hogy Phliponné megkérdezte lányától, hogy elégedett-e az utazással. „Igen, feltéve, hogy hamarosan véget ér; még néhány nap Versailles-ban, s úgy megutálnám az ittenieket, hogy nem tudnám, mitévő legyek gyűlöletemmel.” - „De hát mi rosszat követnek el ellened?” - „Azt, hogy állandóan érzem az igazságtalanságot, és ott van előttem a képtelenség.” Sophie-nak írt levelében korántsem üt meg ilyen forradalmi hangot, de megvetéssel szól az udvaroncokról. És egy nagyon figyelemre méltó mondat: „Ha születésem előtt kormányformát választhattam volna, a köztársaság mellett döntök. (Oly köztársaság mellett, aminő nincsen Európában. Nehéz eset vagyok, ugye?)”

* * *

La Blancherie megérkezik az „óceánon túlról”, és felkeresi Phliponékat: Manont válságos állapotban találja. Phliponné meghalt, valószínűleg agytumor okozta szélütésben, ötvenegy esztendőskorában. Az anyát és lányát szoros érzelmi kapcsolat fűzte össze; Roland-né az *Emlékiratokban* megindultan szól anyjáról, „aki természeténél fogva értelmes és jó volt, az erény mintha semmi erőfeszítésébe nem került volna”. Bánatát fokozza, hogy apja éppenségg-

gel nem viselkedik értelmesen, az erényességnek meg egyenest fittyet hány. A vésnökmeister frissen felöltött gyászruhájában így vigasztalja lányát: a Gondviselés még csapásában is bölcsnek mutatkozott, hiszen az anya már bevégezte földi munkáját, gyermeke fölnevelését, és ha az Úr úgy döntött, hogy Manonnak el kell vesztenie egyik szülőjét, szerencsés helyzet, hogy az apát hagyta meg az élők soraiban, aki jobban előmozdítja boldogulását.

Hamarosan kiderül, hogy Phlipon vigasztaló elmefuttatása a Gondviselésről mindenképpen sántikál; a vésnökmeister felesége halála után teljes nyíltsággal veti bele magát a kicsapongásba, szeretőket tart, erején felül költ rájuk, adósságokba sodródik, munkáját elhanyagolja. Lánya már régebben felróhatott neki egyet-mást; legutóbb, még az anya életében tapintatlanságával elrontott egy házassági tervet, amely megfelelt volna Manonnak; oly ügyetlenül tudakozódott a kérő, egy fiatal orvos anyagi helyzetéről, életkörülményeiről, hogy az megsértődött, és visszavonult. La Blancherie tehát akkor jelentkezik, amikor Manon anyja elvesztése után teljesen magányos, és frissiben olvasta Rousseau regényét, az *Új Héloïse*-t.

„Huszonegy éves voltam, már sokat olvastam, ismertem számos író, történészt, literátort és filozófust. Ám Rousseau olyan nagy hatást tett rám akkor, mint Plutarkhosz nyolcesztendőskoromban; úgy éreztem, ez az én lelki táplálékom; tolmácsolja azokat az érzelmeket, amelyek előzőleg is bennem éltek, de csak Rousseau tudta nekem megmagyarázni őket. Plutarkhosz által lettem köztársaságpárti; felkeltette bennem azt az erőt és büszkeséget, amely a republikánus meggyőződés lényege, és fellobbantotta bennem a lelkesedést a közösségre irányuló erények s a szabadság iránt. Rousseau feltárta előttem a családi boldogságot, amelyre igényt tarthattam és azokat a tartós örömeket, amelyeket megismerhetek...”

A kép világos: a nagy megrázkódtatás után a rászakadt magányban vágyakozik a szerelemre, a megértő társra; La Blancherie éppen kapóra jött. Eljártsszák egymásnak - Manon önzetlenül, jóhiszeműen - a két szerető tiszta szív érzelmes jeleneteit.

La Blancherie részvétét fejezi ki a gyászruhás lánynak, rövidesen ismét ellátogat, és személyét megtámogatja néhány hasáb korrektúrával is nyomtatásban levő könyvéből, amelynek címe *Utazásaim naplója azzal a céllal, hogy okulásul szolgáljon az apáknak és anyáknak*. Meglehetősen nagyképzű cím, ha arra gondolunk, hogy Rousseau pedagógiai műve *Émile* néven vált világhírűvé. Csakhogy Manon nem von semmiféle párhuzamot, el van ragadtatva. „Elolvastam, drága Sophie-m... Ezek az én elveim, ez az én lelkem... Nem merek ítéletet alkotni erről a fiatalemberről: túlságosan hasonlók vagyunk...” Az érzéseket, amelyeket La Blancherie keltett föl benne, összeveti a de Boismorel iránti érzéseivel, akit a Bölcsnek nevez. (E kor ízlése kedvelte a különböző elnevezéseket. A párizsi salonokban enyelegve Nagymackónak szólítják Hume-ot, a kiváló angol filozófust, Roland a roueni, majd az amiens-i társaságban a Thalész nevet viseli.) Manon levelében megállapítja: „a Bölcs mellett a barátság és a bizalom békés állapotában vagyok, elmém filozofáló jellegű. A másik mellett enyhe és jóleső mélabú fog el, keveset okoskodom, annál többet érzek.” Majd összegezve: „Mindketten erényre lelkesítenek.”

A vésnökmeister fanyalog La Blancherie-től, valószínűleg azért, mert az jogász létére nagyobb hozománya tarthat igényt a kereskedő vagy iparos kéreknél. Ellenszenvét nem rejtí véka alá, s a könyvkölcsönzés ürügyén meg-megjelenő fiatalembernek a család régi, hű szolgájával tudtára adhatja, hogy nem kíváncsi vendég a háznál. La Blancherie elmarad, a további fejleményekből joggal gyaníthatjuk, főként azért, mert előnyösebb parti van kilátásban. (Ne felejtjük el, hogy a Rousseau-rajongás ellenére a házasság elsősorban anyagi ügy ebben a társadalomban.) Manon azonban ragaszkodik a két tiszta szerető szív illúziójához. „Nem találkozzunk, de tudjuk, hogy szeretjük egymást, bár soha nem vallottuk meg szóval” - írja Sophie-nak.

Ekkor jelenik meg a színen Roland.

A hivatalnokcsaládból származó Roland de la Platière húsz esztendővel idősebb Manonnál. „Negyvenes éveiben járó férfiú állt előttem, termete magas, megjelenésében az a merevség, amit az íróasztal mellett ülés kölcsönöz... Teste sovány, arcbőre sárgás, kopaszodó magas homloka szabályos vonásait inkább tiszteletre méltóvá, mint vonzóvá tette” - az *Emlékiratok*-ban Roland-né így ábrázolja, felidézve első találkozásukat. Az ösztövé, hegyes orrú, szigorú arcú férfi a királyi manufaktúrák felügyelője Amiens-ban, tekintélyes ember, akinek már megjelent néhány szakmai közleménye. Roland évek óta komolyan udvarol Henriette Cannet-nak, a család már jövődöbeli vőlegénynek tekinti.

A manufaktúrák felügyelője a két Cannet lány, főként Sophie unszolására és ajánlólevelével látogat el Phliponékhoz: „Ezt a levelet a Filozófus fogja átadni, akiről már többször írtam; Roland de la Platière, felvilágosult és tiszta erkölcsű férfiú, akinek csak azt lehet szemére vetni, hogy a maiak rovására túlságosan rajong a régiekért, s azt a gyöngéjét, hogy sokat szeret beszélni saját magáról.” Sophie nyilván el akart büszkélkedni reménybeli sógora előtt - akit nemigen kedvel - kiváló szellemű barátnőjével, annál is inkább, mert mindketten a felvilágosodás eszméit vallják, Roland tisztelgő látogatást is tett Voltaire-nél Svájcban, s a ferney-i patriarcha hosszasan csevegett vele.

A manufaktúrák felügyelőjének bemutatkozása után Manon tüstént levelet meneszt barátnőjéhez, beszámol a látogatásról: „...Rousseau-ról, Voltaire-ről, Roland úr utazásairól, Svájcra, a kormányzatról beszélgettünk, de csak úgy futtában, mintegy érintve a témákat.”

Szó sincs szerelemről az első látásra. A száraz, gyanakvó, aprólékos Roland nem az a fajta ember, aki egykönnyen lángra lobban. Manon pedig egyre La Blancherie-ről ábrándozik. Levelet írt neki, buzdítva, hogy legyen boldog nélküle. Effajta levélre általában azt a választ szokták várni: Nem lehetek boldog nélküled! La Blancherie egyelőre hallgat; bölcs taktika, a hallgatást utólag sokféleképpen lehet magyarázni.

A Párizsban időző Roland hamarosan ismét ellátogat Phliponékhoz, az Óra rakpartra. Újabb beszámoló megy Amiens-ba. „Tegnap találkoztam másodízben Roland úrral; meg vagyok győződve, hogy nem tetszem neki annyira, mint ahogyan te képzeled, sőt egyáltalán nem.” A manufaktúrák alapos felügyelője feszélyezi, sőt mintha kissé unná is, saját bevallása szerint korántsem társalog vele olyan élvezetesen, mint a Bölccsel. Úgy érzi, hogy eszmecseréjük balul ütött ki, saját magát vádolja: bántja, hogy nem felelt meg annak a képnek, amit Sophie rajzolt róla. Nem találta meg a hangot, ráadásul náthás is volt, és ami a legkínosabb, apja, aki ha vendég érkezik, otthagya a műhelyt, és beül a nagyszobába, ezúttal is betelepedett. „A nővéredre lenne szükségem, amikor Roland úr itt van, jelenléte csodákat művelne.” Az óhaj nemcsak udvarias, hanem őszinte is. Manon a korban hozzáillő La Blancherie-hez vonzódik, s ami a legfontosabb, még hisz a két testvérlélek idilljében. Roland-nal „fagyosan társalogtak irodalomról”, csak az antik görögök iránti lelkesedésük közös s az a meggyőződésük, hogy a szabadságért és a közjóért kell küzdeni. De a hangulat nem engedett fel, és kétli, felkeresi-e még Roland.

Aggálya jogos; a manufaktúrák felügyelője jó ideig nem mutatkozik.

Manon huszonkettedik évében van, tettvágya kielégítetlen. „Mit ér a közjó iránti lelkesedésem, ha mit sem tehetek érte?” - írja keserűen barátnőjének. Anyja halála óta nemcsak a bánat nehezedik rá, hanem kicsinyes családi súrlódások s a jövője miatti aggodalom is keserítik. És La Blancherie még egyre hallgat. Ebben a feszült és elkínzott lelkiállapotban, a kispolgári életbe, „a ketrecébe” szorítva, ahol a tettvágy úgy gyötri, mint a légszomj - hiszen arról ábrándozik, hogy férfiruhában nekivág a világnak, mint Krisztina királynő, és habzsolni fogja a tudományokat - elhatározza, hogy felkeresi Rousseau-t.

1778 februárjában Manon ismeretlen tisztelőként levelet ír Rousseau-nak. Levelében arra kéri, engedje meg, hogy meglátogassa; műveivel kapcsolatban szeretne egy kérdést felvetni.

Ne tartsuk sznobnak, hogy látni akarja eszményképét: Rousseau egy nemzedék színe-javának a bálványa. Néhány év múlva Robespierre így fohászkodik az akkor már halott Jean-Jacques-hoz: „Isteni ember! Te tanítottál meg önmagam ismeretére... Te általad elmélkedem a társadalmi rend nagy törvényeiről...”

Két nappal azután, hogy a levelet elküldte, Manon szolgátlányuk kíséretében elindul Rousseau-hoz. „Izgottan” írja Sophie-nak, de a jelző nyilván semmitmondó lelkiállapotához képest. Csak találgathatjuk, mit akart kérdezni. Talán a közakaratról kívánta faggatni Jean-Jacques-ot, amelynek a *Társadalmi szerződés* értelmében az egyén köteles alávetni magát, vagy az ember természetes jogáról, amely minden rendű és rangú embert egyaránt megillet, vagy éppenséggel a népfelségről, amelyet Rousseau szembehelyez az uralkodói felségjoggal? Vagy inkább a nevelésről, hiszen két év múlva Manon pályamunkát készít a nőnevelés kérdéseiről. ...Annyi bizonyos, hogy számára Rousseau a lángész, a közjóért hevülő szív és az érzékeny lelkiismeret megtestesülése.

Rousseau ebben az időben már megtört, beteges ember, üldözési mániája egyre inkább elhatalmasodott rajta, hajdani barátaival összeveszett, sértődötten otthagyt a pártfogóit, nem-sokára Párizs utcáin kínálja örmény kaftánban az ellenségei szövetségéről szóló röpirata példányait.

A Remete, ahogyan rajongói ez időben nevezik, egy szegényes ház második emeletén lakik. Manon megrántja a lakás előtti csengettyű zsinórját, szigorú, kemény arcú nő nyit ajtót, de a látogatót nem engedi be. A kötényes asszony, aki elállja a bejáratot, Thérèse Levasseur, Rousseau élettársa s anyja öt gyermeküknek, akiket az *Émile* írója sorra lelencházba dugott. Thérèse, egyre a küszöbön, mogorván adja Manon tudtára, hogy a filozófus beteges, fáradt, a látogatók kimerítik, senkit sem fogad. Bizalmatlanul méregeti a fiatal nőt, és közli, hogy a levél betűiről ítélve Rousseau úgy vélte, férfi írása.

Manon nem adja fel a küzdelmet. Rousseau elolvasta a levelet, sőt megvizsgálta a kézírást is, tehát foglalkozott vele. Hátha túlzott aggályoskodásból nem engedi be ez az asszony; talán azt képzei, hogy ő mással íratta a levelet, így akar a Remete közelébe férközni. Mosollyal próbálkozik, és felajánlja, hogy ott helyben papírra vet néhány sort bizonyítékul, hogy az írás valóban az ő kezétől származik. Hiába, az élettárs nem enyhül, ridegen megismétli, hogy Rousseau kimerült, senkit sem fogad, és becsapja az ajtót a látogató orra előtt.

Manon ismét beleéli magát szerelmi idilljébe, s a legújabb irodalmi ízlés jegyében szenved. Az anyja emlékére mondott gyászmisén La Blancherie is megjelent, de nem nézett rá (tehát Manon ránézett!). „Könnyeim egyaránt hullottak anyám elvesztése és szerelmesem (minő szó!) elvesztése miatt” - írja Sophie-nak.

A szenvedés nem tart sokáig. Hamarosan értesíti Sophie-t, hogy egy nőismerősevel sétálva szemközt látta jönni La Blancherie-t: a fiatalember kalapján hosszú toll ékeskedett. Ez a hivalkodó dísz sehogy sem illik a filozófusi elméhez. „El se képzeled, mennyire gyötört ez az átkozott toll!” - közli barátnőjével.

Aligha a toll okozta a kiábrándulást, sokkal valószínűbb, hogy társnője epés megjegyzése józanította ki, amely megerősítette ébredező gyanúját: La Blancherie hozományvadász, több jómódú lánynak teszi egyidőben a szépet.

Néhány napig rágódik a csalódáson, aztán egyetlen mondattal lezárja az álidillt: „Szerethetjük-e azt, akit nem becsülünk?”

Az ügy ezzel véget is ért számára; a fiatalember kisvártatva jelentkezik ugyan, elérzékenyülten adja elő a viszontagságokat, amelyek megakadályozták, hogy Phliponék házát fölkeresse, de Manon, aki időközben megtudta, hogy hódolója vele párhuzamosan egy sebész lányának is tett házassági ajánlatot, kitessékeli.

Semmi kétség, La Blancherie csillaga akkor hanyatlik le, amikor Roland-é - egyelőre jó barátként - emelkedőben van. „Azokat a jótéteményeket, amelyekkel barátságod elhalmozott, újabban tetézted, midőn megismertettél Roland úrral” - írja Sophie-nak. Lelkesen magasztalja Henriette vőlegényjelöltjét: „Úgy látom, becsületes és érzékeny lélek párosul benne felvilágosult és szabatos értelemmel. Emelkedett érzelmei és nagy tudása biztosítja kiválóságát. Igaz és őszinte férfiú, szeretem jeles tulajdonságait, amelyek a társaságot elbűvölik, s őszinte jellemre, jó ítélőképességre vallanak. Úgy érzem, teljesen alkalmas rá, hogy megbízható barát váljék belőle, ha a jövő támogatja ezt a kapcsolatot. Remélem, hogy így lesz, mert apám helyesen ítéli meg őt, vagyis érdemes férfiúnak tartja, akit biztonsággal fogadhat a lányos ház, anélkül, hogy megszólás érné, s azért is, mert ha férjhez megyek, nem olyan emberhez kötöm a sorsom, aki megakadályozza a hozzám hasonlókkal való érintkezésemet.”

Roland viselkedése még akkor is különös, ha tekintetbe vesszük, hogy a férfiak egy része akkoriban nehezen vagy egyáltalán nem szánta rá magát a nősülésre. A manufaktúrák felügyelője továbbra is fenntartja kapcsolatát a Cannet házzal, nem tisztázza szándékát, holott Henriette felett veszélyesen múlnak az évek; ha Párizsban intézi ügyeit, felkeresi Phlipon kisasszonyt, aki áradozva dicséri a Cannet nővéreknek. De a Roland családnak is, élén a legidősebb fivérrel, a kanonokkal, van egy előnyös házassági terve, s a felügyelő élénk levelezést folytat anyjával és fivérével a friggyel kapcsolatos javakról. Roland nyilván társadalmi helyzetéhez nem illő lépésnek tartja, hogy házasságot kössön a vésnökmester lányával, holott Manon elevensége, vonzó külseje, széles körű tudása, öntudatos szerénysége, határozottsága, egész egyénisége nagy hatással van rá.

Annyi bizonyos, hogy rendszeres látogató az Óra rakparton Phliponéknál, ha Párizsban időzik; amikor hosszú tanulmányútra Itáliába utazik, kéziratait Manonra bízta, Itáliából azonban csupán egyetlen levelet küld neki, Párizsban élő szerzetes fivéréhez viszont a megbízással meneszti irományait, hogy juttassa el Phlipon kisasszonyhoz elolvasás és tisztázás végett.

Mindebből kiviláglik, hogy Manon, akinek vagyoni s ezzel együtt társadalmi helyzete is egyre kétségesebbé válik apja költekezései és kicsapongásai miatt, Roland-nal kapcsolatosan semmire sem számíthat. A kéziratok megőrzése kétségkívül a bizalom jele, de Roland majd másfél esztendőig Itáliában, és híradásai Phlipon kisasszony számára csupán az útijegyzetek, amelyek fárasztó és helyenkint ízléstelen részletességgel ecsetelik a manufaktúrák felügyelőjének élményeit, az olasz nőkkel való tapasztalatait is beleértve. Manon több mint egy esztendeig csupán Amiens-on át kap hírt Roland-ról. Csak találgathatjuk, mi készítette az ilyen sorokra: „Nem írtok semmit Roland-ról. Baj érte volna? Meghalt útközben?” Roland miatt aggódik? Vagy a sértett önérzet szólal meg, hogy híradásra sem méltatja barátságukat? Önérzete joggal lázonghat, hiszen Roland nyomatékos kérésére a felügyelő sűrű látogatásairól nem tesz említést a Cannet nővérekhez intézett leveleiben.

„Ketrecebben” - írta Sophie-nak. A kifejezés találó. Türelmetlenül kering az egyre szűkebb helyen, ahová a sors beszorította. A Bölcs, de Boismorel - aki gyakran látogatta, elvitte az Akadémia ülésére, együtt jártak tárlatokra, s együtt zárandokoltak el Montmorencyba a toronyhoz, amely évekig Rousseau remetelaka volt - a Bölcs hirtelen meghal. „Csak kékharisnya ne legyen a lányából. Hajlandósága van rá!” - jegyzi meg epésen a Bölcs nővére a vésnökmesternek a szomszéd szobában időző Manon füle hallatára. Hősnőnk megdöbben, és felháborodik. Lehetséges, hogy mindaz, ami a környezete fölé emelte, egyszerre terhes, sőt

nevetséges tulajdonsággá válik? Ekkor kezdi méregetni a szakadékot műveltsége és társadalmi helyzete közt.

Megpróbál kitörni. A besançoni Akadémia pályadíjat tűz ki növeveléssel foglalkozó munkára. Manon kidolgozza a témát; értekezése a *Pál és Virginia* című népszerű regény szerzőjének, Bernardin de Saint-Pierre-nek dolgozatával együtt dicséretben részesül. Az elismerés nem elég ahhoz, hogy továbblendítse.

A kérők elmaradoztak. A vésnökmester életmódja nem használta a ház jóhírének, s aláasta biztonságát. Az anya halála után a Bimont rokonság elmulasztott pontos elszámolást kérni Phlipontól felesége hozományáról, ami Manont illeti meg. Manonnak szembe kell néznie az aggasztó jövővel az apai házban. Okkal-joggal úgy látja, hogy sakktábláján egyetlen lépés maradt, a házasság, de nyomasztó helyzetében sem enged lelki igényeiből. Csakhogy attól tart: Roland faképnél hagyta.

Ártatlan kalandja az ötvennégy esztendő vidéki nemessel nyomasztóan szorult helyzetéből ered, s a valóságnak fittyet hányó ábrándos jóhiszeműségét bizonyítaná, ha nem lenne az egyetlen alkalom, amikor józan ítélőképessége teljesen cserbenhagyta.

Egy idős barátja és az abbé nagybácsi révén megismerkedik az előzvegyült Sévelinges d'Espagnyval. A férfi hamarosan visszautazik Párizsból vidéki birtokára, megindul a levelezés, az abbé közvetítésével, mert a vésnökmester nehezményezi a portókötségeket. Eleinte filozófiai és irodalmi kérdéseket boncolgatnak, de hamarosan érzelmes hangokat ütnek meg. Phlipon kisasszony levelein felbuzdulva Sévelinges betoppan az Óra rakpartra, azzal az ajánlattal, hogy Manon költözzék hozzá, a parkjában lévő lakba, ahol kedvére filozofálhat. Hősnőnk a meghívást ebben a formájában visszautasítja, de házasságot ajánl fel, házastársi kapcsolatok nélkül. Az előzvegyült Sévelinges aligha erre vágyott. A levélváltás megszakadt.

A rejtélyesen viselkedő Roland tanulmányútja végéről hosszú beszámolót küld, aztán ismét semmi életjel, holott már hónapok óta újra Franciaországban van. Manon ekkor kilép tartózkodásából, érdeklődik Roland Párizsban élő szerzetes fivérénel, és megtudja, hogy a manufaktúrák felügyelője beteg, a családi birtokon ápolják. Az Óra rakpartról gyöngéd, aggódó levelek indulnak útnak, Roland válaszol, és felgyógyulása után megjelenik a vésnökmester lakásán.

1788 januárját és februárját Roland hivatalos ügyek miatt Párizsban tölti, gyakori vendég Phliponéknál. Egy családi ebéden úgy elragadja a hév, hogy búcsúzáskor homlokon csókolja a házikisasszonyt. Félig-meddig leköthette magát, de ahogy a további események bizonyítják, szigorú titoktartás pecsétje alatt. Manon nyilván kínos helyzetben érzi magát Henriettel-tel szemben, mert bonyolult és cikornyás célzásokkal teli levelet meneszt az idősebb Cannet nővérnek; keleti mezbe burkolt történettel sejteti, hogy ő foglalta el Henriette helyét Roland szívében. Idővel kiderül, hogy Henriette nem értette meg, vagy nem fogta fel teljesen a tanmesét.

Roland-nak a kor íratlan törvényei szerint nyilatkoznia kellene, de nem teszi, a csökönyös aggregény habozik, vagy inkább taktikázik családjá, főként vagyonos kanonok bátyja miatt, visszatér hivatali helyére, Amiens-ba és három hónapig ismét nem ír. Manon nyugtalan. „A ti Roland de la Platière-etek igen ritkán látogat meg” - írja a Cannet nővéreknek és megjegyzi, hogy szívesen lefestené Roland-t, de barátjuk csak elvétve mutatkozik.

Mit akar a manufaktúrák felügyelője? Több tűzön próbálja megsütni a pecsenyét? Aligha. Közelebb járunk az igazsághoz, ha úgy véljük, hogy nem bírja elhatározni magát a vagyontalan, kispolgári családból származó Phlipon kisasszonnyal kötendő frigyre. Családjá ellenkezésétől is tart; a család rosszallása a rá váró örökséget is érintheti. Fantáziaszegény ember

létére talán eszébe sem jut, hogy a várakozás, a bizonytalanság mekkora gyötrelem Manon számára.

Roland végre ír, mégpedig olaszul. Az idegen nyelven fesztelenebbül lehet egymáshoz szólni, Manon is olaszul válaszol, tegeződnek, hamarosan anyanyelvükön is. A manufaktúrák felügyelője mentegetőzik hallgatása miatt, temérdek munkájára hivatkozik. Beszélt Henriette-tel, aki szelíd volt, és megértette, hogy köztük semmiről - a szót egymásután háromszor írja le - nem lehet szó. Bátyjával, a kanonokkal is közölte, hogy tegyen le házassági tervéről.

Roland csupán szívbéli hajlandóságát emlegeti, házassági ajánlattal még mindig nem áll elő. Hónapokig tartó újabb levelezésben Manon erényről, szeméremről, hajadoni tartózkodásról és gyöngéd érzelmekről ír idős széptevőjének, kiemelve közös céljaikat és a nagy tiszteletet, amelyet iránta érez.

Otthoni helyzete egyre súlyosabbra fordul. A háztartás vezetésén kívül, ami nem csekély munka, mert a segéd és az inasok is az ő asztaluknál étkeznek, és Phlipon mindössze egy szolgálót tart, el kell intéznie a vagyonmegosztás és leltározás kínos feladatát is, amire apja könnyelműsége miatt kényszerült. És a bajok tetőzéseként egy kínos szerelmi dráma: segédjük belébolondult, házassági ajánlatával ostromolja, féltékenységi jelenetet rendez, kétségbeesik, öngyilkossággal fenyegetőzik, a vésnökmester pedig unszolja lányát erre a frigre, hiszen a segéd mint vő megkönnyítené helyzetét.

Végre, 1779 májusában Roland nyilatkozik. Phlipon kisasszony azonnal válaszol: elfogadja a kezét. A szerelmes Roland ujjong: „Az enyém vagy, megfogadtad, szavad visszavonhatatlan.”

Lánykéréstől házasságkötésig azonban hosszú még az út. A vőlegénynek az a kívánsága - nyilván fél a családjától -, hogy az eljegyzést tartsák titokban még Phlipon előtt is. Az apa berzenkedik a fontoskodó, feszes udvarló ellen, hiszen nem tudja, hogy Roland eljegyezte már a lányát. Manonnak minden önuralmára szüksége van. Roland kicsinyes, konok, zsémbes, rigolyás, fukar. Megszabja, hogy jövődöbelijének hány ruhája legyen, pontos kimutatást követel járandóságáról, útileveleit, textilipari és a tűzegykitermeléssel foglalkozó értekezéseit s a trójai háborúról szóló tanulmányát másoltatja vele. Manon nem titkolta előtte levelezését Sévelinges-zsel, Roland tudomásul vette, de egy idő múlva megdöbbenően nyers szemrehányásokkal illeti miatta.

A jegyesek leveleikben lángoló szavakkal magasztalják eljövendő boldogságukat; otthonuk „a szerelem temploma, a hűség aziluma, Philemon és Baucis új laka leend”, de mindketten szívósan harcolnak saját érdekeikért. A menyasszony teljes joggal és okkal azt kívánja, hogy vőlegénye vessen véget a titkos mátkaságnak, csak hogy a sértődékeny, nyakas Roland-nal ugyancsak szörmentén kell bánni. A manufaktúrák felügyelőjének hol siránkozó, hol oktató, de leginkább szemrehányó levelei tele vannak epés, lekicsinylő megjegyzésekkel Phliponra vonatkozóan. „Az apád! drága barátnőm, az apád!” - szörnyülködik, holott a vésnökmester mit sem számít, lánya nagykorú, s öröksége maradványait megkapta. Roland felhánytorgatja Phlipon „henye életét”, „ildomtalan viselkedését és alacsony hajlamait”, tapintatlan párhuzamot von a két család közt, sopánkodik jövőbeli anyagi helyzetük miatt. A bonyodalmak betetőzéseként a féltékeny segéd, aki vetélytársat sejt Roland-ban, azzal fenyegetőzik, hogy elutazik Amiens-ba, és megöli a felügyelőt. Roland aggódva kérdezi levelében menyasszonyát, vajon feljelentse-e a háborgó ifjút.

Amikor Manon hosszas unszolás, valóságos diplomáciai hadjárat után eléri, hogy eljegyzésüket nyilvánosságra hozzák, a helyzetet végleg elmérgesíti Phlipon, aki a lecsúszott emberek hirtelen felhorkanó önérzetével azt követeli, hogy Roland tőle, az apától személyesen kérje meg lánya kezét. Roland megdühödik; nem hajlandó Amiens-ból Párizsba utazni, hogy egy olyan emberrel tárgyaljon, aki „híján van a megfontoltságnak, tapintatnak és szavahihető-

ségnek”. Leveleiből patakzanak a sértések: Phlipon „érzéketlen, igazságtalan, álnok és elkorcsosult egyén”. Após- és vőjelölt goromba leveleket vált egymással, és Manon hiába próbálja megértetni Roland-nal, hogy Phlipon könnyelmű, de nem aljas ember. Esengő, alázatos magyarázatásai szívszorítók, kétségbeesésében öngyilkosságot emleget. Gyötrelmes huzavona után Roland búcsúlevelet ír: „Légy boldogabb, mint most, ez az utolsó óhajom.” Levelét szakítónak is nevezhetnénk, ha nem hagyta volna nyitva a kiskaput, amelyet a volt menyasszony felhasznál. A jegyesség felbomlott, de ők úgy döntenek, hogy barátokként továbbra is levelezni fognak.

Miért tűri Manon az idős, akadékoskodó, rigolyás Roland zsarnokoskodását? Szerelemből? Ha az *Emlékiratok*nak hiszünk, soha sem volt szerelmes belé. „Abban a korban, amikor elhelyezkedünk az életben, én elvesztettem vagyonbéli reményeimet s ezzel együtt azt a reményemet is, hogy a neveltetésemhez illő társadalmi helyzetbe kerülök. Úgy látszott, hogy egy tiszteletre méltó férfúval kötött házasság helyrehozza ezt a bajt, ám újabbat készített elő számomra.” De elfogadhatjuk-e teljes értékű vallomásnak a házassága csődje után, az ellene fordult forradalomban írott sorokat? Nyilván ugyanúgy nem fedik a teljes valóságot, mint menyasszonykorának odaadó szerelemről tanúskodó levelei. Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha úgy véljük: kétségbeesetten ragaszkodik Roland-hoz, mert ő az egyetlen lehetőség célja elérésére, de ez a cél nem a házasság, nem saját társadalmi felemelkedése, hanem a közjóért való munkálkodás, ami Manont serdülőkorára óta foglalkoztatja. Saját életét is merő eszköznek tekintette a cél szolgálatában; ezt bizonyítja a későbbi évek folyamán tanúsított rendkívüli bátorsága.

Az otthoni állapotok tűrhetetlenek, és Manon tudja, hogy a makacs Roland nem fogja betenni a lábát házukba; döntő lépésre szánja el magát, amely egyaránt dicséri eszét és határozottságát. Az ezüstneműt, amit anyjától örökölt, apjának adja, hogy Phlipon kifizethesse legsürgetőbb adósságait, s elköltözik a zárdába, ahol serdülőkorában egy esztendő telt. Két apró helyiséget bérel, szigorúan takarékoskodik, a legolcsóbb ételeket főzi magának. „Étkezéseim főként rizsből, babból s egy kevés vajjal ízesített burgonyából álltak, elkészítésükhöz nem kellett sok idő.” A zárdát hetenként kétszer hagyja el, az egyik napon nagyanyját látogatja meg, a másik alkalommal apja háztartását hozza rendbe. Közel fél esztendeig tartó újabb levelezés után Roland anyagi és társadalmi aggályait legyűri a szerelem; megtörténik a személyes találkozás. 1780. január 27-én a jegyesek - ismét azok! - megkötik a közjegyző előtt a házassági szerződést; Manon még aznap ír Sophie-nak, közli, hogy férjhez megy Roland-hoz, és kifejezi reményét, hogy barátságát továbbra is megőrizheti. Az esküvőt február 4-én tartják meg: a menyasszony huszonhat éves, a vőlegény negyvenhat.

2.

Roland nem volt sem jelentékeny, sem szeretetre méltó ember, talán ezért ítélkeznek róla szigorúan kortársai és az utókor.

Számos apróbb-nagyobb hibáján kívül, amely már idáig kiderült, tudjuk azt is, hogy akarnok volt, merő hiúságból gyűjtötte az akadémiai tagságokat, végül már vagy fél tucattal rendelkezett. (Az akadémiai tagság abban az időben általában csupán megtiszteltetést jelentett, mindössze néhány akadémia adott évdíjat, így a párizsi Francia Akadémia és a porosz királyi Akadémia, de ezeknek Roland nem volt tagja.) Roland szürkeségét, fontoskodását, aprólékoságát gyakran felemlgették; mondjuk el azt is, ami mellette szól.

Jean-Marie Roland tekintélyes, de meglehetősen elszegényedett polgári családból származott. Apja a család birtoka után nevéhez csatolta a la Platière nevet, ami becsvágyó polgári körökben akkoriban szokásos volt; anyja nemesi származású. Négy fivére közül három egyházi pályára lépett, valószínűleg azért, mert előkelő hivatal megvásárlására nem volt pénze a családnak; Jean-Marie tizenhét évesen elhagyta a szülői házat, hogy „ne legyen se pap, se kereskedő”, szívós munkával feldolgozta magát a manufaktúrák felügyelőjévé, munkakörét kiválóan látta el, becsületessége makulátlan, érdeklődése széles körű. Számos tanulmányutat tett, járt Hollandiában, Svájcban, német földön, Angliában, s utazásai megerősítették gazdasági liberalizmusát és abszolutizmus-ellenességét.

A kortársak és az utókor joggal emlegetik, hogy Roland-né mennyit dolgozott férjének; nemcsak másolója volt, nemcsak javította cikkei nehézkes, dagályos stílusát, hanem tanulmányokat is írt helyette és nevében, fordított számára angolból, eljár az ügyeiben, gondoskodott diétás kosztjáról, gyakran maga készítve el az ételt, ihletője, szorgos magántitkára, egyenrangú munkatársa, háztartásnője és felesége volt egy személyben. De Roland-né is sokat köszönhetett férjének, s ezt ő, Roland érdemeit méltatva, meg is állapította, hiszen *Emlékirataiban* többször tudósnek nevezi, és magasztalja kiváló szervezőképességét. Roland-t mi manapság inkább technokratának mondanánk; nemcsak elsőrangú szakembere volt a szövőiparnak, hanem igen alapos, általános közgazdasági ismeretekkel is rendelkezett. A házastársak egyaránt lelkesednek az antik szabadságeszményekért, de a gazdasági szabadság hiányának súlyos következményeit, a tartományokból álló országot fojtogató elavult belső vámrendszert, a nemcsak embertelen, hanem káros földesúri jogokat, amelyek a parasztok kezét még a termény eladásában is megkötik, az igazságtalan és alapvetően rossz adórendszert, amely részben az adóbérlők kezében van, az egész feudalizmus elaggott voltát, tarthatatlanságát gazdasági összefüggéseiben Roland világítja meg felesége előtt.

Phlipon kisasszony már tizenhét évesen nagy részvétellel írja le barátnőjének a párizsi nép éhséglázadását 1775 tavaszán, közvetlenül XVI. Lajos trónra lépése után. Politikai szempontból meglepően világos a megállapítása: „XV. Lajos alatt a nép csak halkan mert panaszkodni, nem zúgolódott az iga ellen... A nép éhes, nincs elég pénze, hogy éhségét elcsitítsa, egyre kenyérről beszél. A zsidók is csak akkor nevezték királyuknak Jézust, amikor csodát tett, és jóllakatta őket. Való igaz, ha valaki azt mondja: éhes vagyok, ez szörnyű érv, amelyre csak a jóllakás bír választ adni.” Felháborodva jegyzi meg: „Két szerencsétlent elijesztésül felakasztottak.”

Roland oldalán azt is felismeri, miként függnek össze az egyedi jelenségek a gazdasági rendszerrel, ekkor érti meg világosan, milyen jelentős volt XVI. Lajos új miniszterének, Turgotnak a belső vámok eltörlésére irányuló reformterve, amelyet az udvar elbuktatott, kieroszakolva a befolyásolható uralkodótól Turgot elbocsátását. Roland-né érzelmi színezetű általános

szabadságeszméibe, a nép iránti részvételébe behatol a közgazdaság, a végképpen elavult feudális termelési rendszer részleteiben és összefüggéseiben kibontakozik előtte. Rádöbben, hogy a gazdag országokban a nyomor nemcsak szívet tépő, hanem felháborító is, mert a hatalmasokat vádolja.

A sokat csepült Roland védelmében azt is fel kell hozni, hogy nehezen bár, de szerelemből nősült. Felesége nem volt szerelmes belé, csak elhitette magával egy ideig, a hosszúra nyúlt, bonyolult udvarlás alatt, hogy életre-halálra szóló szerelem köti a manufaktúrák inspektorához. Önigazolásból is szüksége volt erre az illúzióra.

Az a bizonyos gyermekkori eset a vésnökinassal megemésztetlen kínos emlék maradt. Roland-né nemcsak viszolygott a testiségtől, hanem szándékos tudatlanságba is zárkózott. A nagy műveltségű, huszonhat esztendő nő saját bevallása szerint olyan tapasztalatlanul ment a házasságba, hogy nem tudta, mi vár rá. „Nászéjszakám eseményei meghökkentőek és kínosak voltak számomra.” Roland mint udvarló úgyszólván nem nélkülinek tűnt előtte, s ez megnyugtatta. Az *Emlékiratok* egy mondata szinte mindent elárul házasetük testi kapcsolatairól, és a későbbi események folyamán sok mindent megmagyaráz. Roland-né részletesen leírja fiatalkori külsejét, majd rátér az állára: „Pontosan olyan a jellege, amit a fiziognómusok érzékinek neveznek. Ha összevetem mindazzal, ami a sajátosságom, kétlem, volt-e valaha bárki is, aki inkább gyönyörre termett, mint én, és kevésbé ismerte nálam.” Valószínű, hogy Roland is tudta ezt, vagy legalább sejtette. De a féltékeny hírben álló Roland rendületlenül megbízott körülrajongott feleségében, s amikor Roland-né szellemi felsőbbisége nyilvánvalóvá vált, ezt nemcsak ingerültség nélkül vette tudomásul, hanem szinte hódoló tisztelettel viseltetett Manon iránt.

* * *

A házaspár kezdetben átmenetileg Párizsban lakik, a férjet odaköti a munkája. Roland-né háziasszonyi erényeit is megcsillogtatja. „Soha semmiféle munkát nem kicsinyeltem” - jegyzi meg a dolgozó polgár önértékével. Szabad idejében botanikai előadásokra jár Roland-nal együtt, itt ismerkedik meg a húszesztendő Bosckal, hű rajongójával, akinek az *Emlékiratok* megmaradását köszönhetjük.

Roland-ék párizsi lakása fölött a padlásszobát egy Lanthenas nevű fiatalember bérli, akivel Roland itáliai útján ismerkedett meg, s talán az ellentétek vonzása alapján pártfogásába vett. Az értelmes, nyughatatlan, de a munkában tunya Lanthenas egyidős Roland-néval, és fontos, bár éppenséggel nem dicsőséges szerep jut neki Manon életében.

Roland eleinte csak másolást bíz feleségére, de bőséges adagokban. Rövidesen stílári javításokra és cikkek megfogalmazására is sor kerül; a feleség átírja férje nehézkes mondatait, munkatárs a juhtenyésztésről és gyapjúfeldolgozásról szóló tanulmányban, sajtó alá rendezi férje útleveleit. Házasságuk első esztendejében a manufaktúrák felügyelője valósággal ontja, felesége közreműködésével, a technikai cikkeket. Egyidejűleg egy terjedelmes munkát is elvállal: Panckoucke könyvkiadó Diderot *Enciklopédiájának* alapján egy újabb lexikon kiadását tervezi, s a manufaktúrák és mesterségek rész két kötetére Roland-nal köt szerződést, aki az inspektorsággal járó sok utazás miatt feleségére bízta a munka nagy részét.

Néhány hónapi házasság után Roland-né elutazik a kis családi birtokra, hogy anyósának bemutatkozzék. A sok huzavona után szívesen fogadják. Roland testvérbátyja, a kanonok belenyugodott, hogy előnyös házassági terve füstbe ment, az anyóst a menyé - ideig-óráig - „jószágos, szelíd és tiszteletre méltó matriarchának” tartja. De főként a hegyvidéki táj tetszik neki s a vidéki élet, amelyet mindaddig könyvekből, elsősorban Rousseau műveiből ismert.

„Ha a házasság - én úgy véltem - szigorú kötelék, szövetség, amelyben rendszerint a nő gondoskodik mindkét fél boldogságáról, nem helyesebb-e, ha képességeimet, bátorságomat

ebben a tiszteletre méltó feladatban fejtem ki, mint a magányban, amelyben hajadonfővel éltem?” - állapítja meg házasságáról Roland-né *Emlékirataiban*, majd így folytatja: „Azt hiszem, hogy azokat a bölcs elmélkedéseket kellene most fejtegetnem, amelyek elhatározásomra késztettek, de akkor nem gondoltam végig mindazt, amit a megfontolás sugallhatott volna, s ami csak tapasztalatból ismerhető meg. Talpig becsületes férfi hitvese lettem, aki minél inkább megismert, annál jobban megszeretett... Csakis házastársam boldogsága foglalkoztatott, de észrevettem, hogy a saját boldogságomhoz hiányzik valami; férjemet mindig kiválóan érdemes embernek tartottam, akihez tartozni nagy tisztesség; ám gyakran éreztem, hogy kettőnk között hiányzik a derű, rám nehezedett egy uralkodó természet tekintélye, a húsz év korkülönbség. Ha elvonultan éltünk, néha keserves óráim voltak, ha társaságba mentünk, körülvettek, s azon kaptam magam, hogy egyik-másik ember túlságosan érdekelhetne; a munkába merültem hát férjemmel együtt, s ez is túlzás volt, amelynek meglett a következménye: hozzászoktattam férjemet, hogy ne legyen meg nélkülem soha semmiben.”

Ezeket a sorokat 1793 nyarán a börtönben írta Roland-né, amikor a halál előtt rázúdult nagy szenvedélyben elhibázottnak érezte házasságát. A huszonhat éves asszony kijelentései alapján ez a házasság korántsem ilyen keserű, ami csupán azt bizonyítja, mennyire változik érzelmi életünk, s a legőszintébb memoáíró sem tud teljesen igazmondó lenni.

Roland-né nem elégedetlen férje mellett. Nyilvánvaló, hogy szívesebben végezne más szellemi munkát a manufaktúrák kézikönyve helyett, de bizonyos, hogy sokkal rosszabb lenne számára, ha nem vennék igénybe hatalmas munkaerejét. Egy 18. századbeli házasságról nem ítélezhetünk a mai mérték szerint. A húsz év korkülönbség, amely Roland-tól elválasztja, nem ritkaság ebben az időben a házastársak között. Henriette Cannet rövidesen egy hetvenhét éves özvegyhez megy nőül, akinek orvosa házaseletet ajánlott, Sophie pedig idővel - barátnője rábeszélésére - Roland-nál korosabb férfihoz köti sorsát. Manon - ezt ne felejtjük! - Rousseau tanítványa, úgy érzi, megtalálta hivatását a családi életben férje oldalán, akit tisztel, akit segíthet közhasznú munkájában. Ha vannak is árnyoldalai a házasságnak, nem kételkedhetünk Roland-né őszinteségében, amikor Sophie-nak így ír Roland-ról: „bizalmasom, barátom, vezetőm és támaszom itt van mellettem, a kötelesség és a hajlandóság egyesül, egymásba vegyül.”

Boldog akar lenni; higgyük el neki, hogy bizonyos szempontból valóban boldog: hasznosnak tudja magát. Amikor férje könyvének kinyomtatása ügyében Rouenba utazik, gyereket vár.

A manufaktúrák felügyelőjének székhelye Amiens, de sokat van úton hivatalos minőségben. A nagy házat, ahol, ha nem is „Philemon és Baucis”-ként, de egyetértésben élnek, Roland választotta ki, nem éppen szerencsés kézzel. Az elhanyagolt épület a temetőre néz; ha a leendő anya babonás lenne - amire semmi hajlandósága -, rossz előjelnek vélné ebben a században, amikor a szülés életveszélyes. A régóta lakatlanul álló házat a város koldusai, csavargói tanyájuknak tekintették, Roland-nénak nagy nehézségébe került, amíg megtisztította tőlük, volt úgy, hogy pisztollyal a kezében. A házhoz kert is tartozik, Roland-né sokat dolgozik benne. A házaspár takarékosan él, a férj a fogához veri a garast; a zenekedvelő Roland-né egyelőre bérelt zongorán játszik. Az istállóban egyetlen ló, a manufaktúrák felügyelője rajta járja a vidéket.

1781 őszen, abban az esztendőben, amikor a király ismét meneszt egy reformokkal próbálkozó minisztert, ezúttal a svájci származású Neckert, Roland-né leánygyermeket hoz a világra, akit Eudorának keresztelnek. Lelkes Rousseau-tanítványként maga szoptatja, s a kor szokásainak fittyet hányva saját elgondolásai szerint gondozza a csecsemőt. Eudora nincs pólyába szorítva - ez nagy szó abban az időben -, akkor kap enni, amikor kér, sokat van friss levegőn, és már pici korában megtanulja, hogy nem szabad másokon zsarnokoskodni. Ha sír,

anyja nem ringatja; amikor már nem bírja látni a gyerek könnyeit, dolgozószobájába menekül, megesik, hogy a kezét tördeli, de nem enged. Anyai gondoskodása a jövőre is kiterjed, tapasztalatait és elveit írásban fekteti le: *Tájékoztató a férjhez menendő lány számára arra az esetre, ha anya lesz.*

Roland még egyre gyűjti az akadémiai tagságokat, de becsvágya nem éri be a tudós társaságokkal, nevéhez a családi birtok alapján nemeslevelet óhajt. A kérvényt már két esztendeje, házasságuk legelején benyújtotta, azóta el van temetve valamelyik fiókban. 1784-ben Párizsba küldi külügyminiszterét, vagyis a feleségét, hogy a vonzó, okos asszony megmozgassa az ügyet.

Ezt a kilincselést - aligha nevezhetni másként - Roland-nak a forradalomban gyakran szemére hányták kétfelől is; a jobb- és a szélsőbaloldal egyaránt. Az *Emlékiratok* szépítgeti a nemeslevél szorgalmazását, amely sehogy sem volt összeegyeztethető sem a házaspár köztársasági érzelmeivel, sem azzal a kemény hanggal, amellyel Roland-né a kiváltságos rendet bírálja. Az *Emlékiratok* köntörfalazásából lényegében az derül ki, hogy Roland - akinek politikai nézetei jóval mérsékeltebbek, mint hitveséé - főként Eudora jövője érdekében előnyösnek tartotta a családi birtokot nemesi kiváltsággal párosítani. De miért vállalta el Roland-né ezt a feladatot? Gyermekéért? Valószínűleg nem akart férjével ellenkezni. Házasságuk első idejéről szólva, igaz, más üggyel kapcsolatosan, ő maga írja: „Feltételeztem, hogy férjem világosabban lát, mint én; annyira tartottam a kedvetlenség árnyától az arcán, s ő annyira ragaszkodott minden véleményéhez, hogy csak meglehetősen hosszú idő múlva tettem szert arra a magabiztosságra, hogy ellentmondjak neki.”

A fáradozások eredménytelenek maradnak. A hivatalokban nem titkolják Roland-né előtt, hogy nincsenek jó véleménnyel a manufaktúrák felügyelőjének merevségéről. Talán a szakmai irigység is hozzájárul a sikertelenséghez, ám az igazi ok inkább társadalmi-politikai jellegű. A „kard és talár nemessége” mozogni érzi lába alatt a talajt, megszilárdítja ellenállását, valóságos bátyát alkot, amelyen a legszerényebb reformtervek is megtörnek, s nem engedi be soraiba a gazdasági szabadságot hirdető szakembert.

Roland kérvénye továbbra is eltemetve marad, de felesége latba vetve esztét, ékesszólását, diplomáciai képességét és vonzó egyéniségét, Versailles folyosó-labirintusain összeköttetések és ajánlóleveleket hajkurászva eléri, hogy a manufaktúrák inspektorát Amiens-ből Lyonba, tekintélyesebb állásba helyezték. Ráadásul Lyon nem esik távol a családi birtoktól.

Három hónap Párizsban... A versailles-i kilincselések után Roland-né a Palais-Royal árkádjai alatt és a Latin Negyedben fáradhatatlanul járja a könyvesboltokat, kiválogatva, felkutatva a kiadványokat férje számára, ámulatba ejtve a könyvkereskedőket tájékozottságával, s a távolból irányítja a háztartást, szinte mindennapos utasításokkal. Esténként gyakran megy színházba, operába „öreg barátaival”, Bosckal és Lanthenas-val, mert a kor illedelme tiltja, hogy tisztességes nő férfi kísérete nélkül jelenjék meg nyilvános helyen. Idővel kiderül, hogy mind a két kísérője beleszeretett.

* * *

Mikor változtak meg az erőviszonyok, amelyek a házasságban eleinte teljes fölényt biztosítottak a férjnek? Csak találgathatunk. Talán Roland-né párizsi útjával kezdődött, meglehet, hogy később, londoni tartózkodásuk után. Roland lassanként ráeszmél, hogy feleségének hatalma van a lelkeken.

Mielőtt Roland új állomáshelyét elfoglalta volna, a házaspár egy hónapra Londonba utazott.

A hivatalos politikában Anglia az ősellenség, ezért sikerült Franklinnak rávennie XVI. Lajost, hogy támogassa Amerika függetlenségi harcát. A feudális társadalommal és az abszolút mo-

narchiával szembeforduló értelmiségiek számára Anglia az alkotmányos királyság, a polgári szabadság megtestesülése, ahol mindenki az érdemei, nem pedig a kiváltságai révén boldogul. A francia haladó értelmiség Voltaire óta ragaszkodott ehhez az elképzeléshez, amelyről számos angol kortárs már tudta, hogy hamis. Az angolimádat oly mértékű volt, hogy Roland-né későbbi pártjának, a Gironde-nak vezéregyénisége, Brissot utónévként felvette az angol Warville-t, amelyet vidéki sokgyermekes cukrász fia létére a nemességet sejtető „de” szócskával is megtoldott egy ideig. Talán Marat az egyetlen, aki nem követte a felvilágosodástól örökölt politikai divatot, hosszú szigetországi tartózkodása alatt több munkájában fejtette ki az angol alkotmány visszásságait, és véleményét így summázza: „E magasztos alkotmányban minden a szolgaság jegyét viseli magán.”

Roland-ék a Voltaire óta hagyományos, eszményített Anglia képét őrzik magukban oly áhítattal, hogy azt egy teljes hónapig tartó londoni tartózkodás sem kezdheti ki. Persze, az igazságnak tartozunk azzal a megállapítással, hogy a forradalom előtti Franciaországhoz képest az angol társadalmi állapotok valóban lényegesen jobbak voltak.

Roland-né útijegyzeteiből is az ideális Albion képe bontakozik ki, ahol az alkotmány gondosan megszabja az uralkodó hatalmának határait, s eleve lehetetlenné teszi az önkényt, a gazdasági életet nem fojtogatják a középkorból fennmaradt elavult intézmények és rendelkezések, ipar és kereskedelem szabadon fejlődve megbecsülésnek örvend, s a versengés fejlődésre ösztönzi. Illúzióit rávetíti az egész szigetországra, ahol minden szebb és jobb, mint a feudális Franciaországban. Elragadtatása akkora, hogy a Szent Pál-székesegyházat oly csodálatosnak találja, hogy szerinte hozzá fogható szépségű templom aligha van Franciaországban. (A feudalizmus iránt táplált jogos ellenszenvét, úgy látszik, átviszi a gótikára is, s az abszolút monarchia gyűlölete megakadályozza, hogy méltányolja a francia barokkot.) Fáradhatatlanul járja Londont a júliusi melegben, a Strand könyvkereskedéseiben hamarosan szinte olyan otthonos, mint Párizsban, a Latin Negyedben; el van ragadtatva a kluboktól, magasztalja az angol nők józan ítélőképességét és műveltségét, úgy látja, hogy az átlag angol polgár arc kifejezése komoly, és elégedettséget sugároz, mert az angol férfi tudja, hogy a nemzet sorsa tőle függ; hitvese takarosán öltözött, gondosan neveli gyermekeit, az ország jövőbeli szabad honpolgárait. Nagy lelkesedéssel olvas egy friss kiadásban megjelent politikai művet az angol alkotmány jelentőségéről. Roland, aki ösztövére, gyomorbeteg testét bámulatos munkateljesítésekre kényszeríti, fáradhatatlanul látogatja a manufaktúrákat, s az a megtiszteltetés éri, hogy a Királyi Természettudományi Társaság külön ülésen méltatja munkásságát.

A házaspár kitűnő benyomásokkal tér vissza Angliából; otthon Roland-né tüstént nekilát a költözködés munkálatainak. Hol a családi birtokon, Le Clos-ban fognak lakni, amelynek haszonélvezetét a kanonok átengedte öccsének, hol a birtoktól három mérföldnyire eső városkában, Villefranche-ban, a Roland család házában. Lyonban, a hivatalos tartózkodási helyen csak egy kis lakást bérelnék.

Párizsi kitérővel tartanak Lyonba, Bosc útimarsallként melléjük szegődik. Útközben egy drámai jelenetre is sor kerül. A félénk Bosc - Roland szelíd fivérüknek nevezi - váratlanul megvadul Roland-né érzéki bájjal párosult rendíthetetlen erényétől, nem bírja elviselni sem imádottja jelenlétét - hiszen az máshoz tartozik -, sem azt a tudatot, hogy messzire szakad tőle, zokogásban tör ki (ebben a korban a férfiak sem restelték könnyeiket hullatni, az érzelmek szabad áradását Rousseau divatba hozta), lóra pattan, s otthagyja az elképedt Roland házaspárt, szolgálóstul, Eudorástul. Bosc úgy fel van dűlva, hogy nem válaszol Roland-né csitító soraira; a levélváltás csak jó idő múlva indul meg újra köztük.

ROLAND-NÉ

Lips metszete Bréa vázlata nyomán

JEAN MARIE ROLAND

Augustin de Saint-Aubin metszete Bonnéville festménye nyomán
Magángyűjtemény

„Sógoromnak az a kívánsága, hogy én vegyem át a házi ügyeket, amelyekkel anyja nem törődik, ő pedig megelégedte már az intézésüket. Az angol és az olasz nyelv meg a szívgyönyörködtető zene a messzi múlté” - panaszoja a szégyenkezését és féltékenységet leküzdött, de változatlanul szerelmes Boscnak egy évvel azután, hogy új otthonába költözött.

A horizont, amelyet Roland-né eszmélésétől kezdve tágitott maga körül, ideig-óráig beszűkült. Elfoglaltságáról részletes leírás maradt: a házvezetéssel járó gondok - a kanonok és a Roland házaspár közösen viseli a háztartás költségeit -, kötelező összejövetelek a birtoktól három mérföldnyire eső kisvárosban, ahol halálra unja magát a pletykázó, kártyázó asszonyok között, állandó segédkezés férje technikai munkáiban és Eudora nevelése, akit anyja, akár a bibliai Teremtő az embereket, a saját képére akar formálni, s éppen ezért tündérmesék helyett az akaratot és az erkölcsöt erősítő történetekkel traktál. Leveleiből tudjuk, hogy szinte mindennaposak a súrlódások Roland anyjával, aki a nyolcvan évét túllépett jóságos matriarchából szenteskedő, minden lében kanál, lusta, pákosztos, zsémbes anyóssá alakult; fia, a kanonok kijelentése szerint „maga a megtestesült ördög”, ráadásul bosszantóan kíváncsi, az ajtóhoz tapadva fülel, suttymban kinyitja menyé postáját, s a puritán Roland-né megbotrányozására szenvedélyes kártyás.

A kis birtok temérdek munkát ad, de a természetkedvelő, dolgos Roland-né örömet leli benne. „Szőlőt és almát aszalunk, mosás van, fehérneműt javítunk, fehér bort iszunk villásreggelire, s utána a fűbe heveredve szellőztetjük ki fejünket, szüretelünk, az erdőben vagy a mezőn pihenünk meg; levertük a diót, a téli gyümölcsöket betakarítottuk, és elraktuk a padláson.” Roland merevsége is felenged a vidéki környezetben, a lekaszált szénában hempereg Eudorával, ügyesen és örömmel bütyköl, jó gazdához illően segít a mesterembereknek rendben tartani a gazdasági szerszámokat, s az ekét javító kovácsot kioktatja a legújabb angol eljárásra. A családi harmóniát csak Eudora viselkedése zavarja meg, ezé a „különös” gyermeké, akit fel kell rázni reggel hatkor, hogy nagy keservesen kinyissa a szemét. (Rousseau korai felkelést ajánl a gyermekeknek, mind az *Émile*-ben, mind a nőneveléssel foglalkozó *Sophie*-ban.) Eudorában nyoma sincs szülei hangyaszorgalmának és tudásvágyának, noszogatni kell az írásra, figyelme elkalandozik, amikor anyja Homéroszból olvas fel neki.

A sokfajta elfoglaltság teljesen lekötne Roland-né energiáját? Vagy inkább a mozdulatlan, reménytelennek látszó politikai helyzet vágja el közéleti érdeklődését? Vagy talán Voltaire tanácsához tartja magát: Műveljük kertünket! és beéri azzal, ha a saját kis körében hasznos lehet? Annyi bizonyos, hogy az a figyelem, amellyel a közélet jelenségeit fiatalságától fogva kísérte, ellankad egy ideig. Boscnak azt írja: „Ásítok, ha az újságokat olvasom.” Ám az események hamarosan kilendítik tartózkodásából.

3.

A királyság pénzügyeit az elavult gazdasági rendszeren kívül az amerikai függetlenségi háború támogatása és főként az udvar pazarlása ásta alá. Egy szellemes megállapítás szerint XVI. Lajos elődeitől örökölte a forradalmat. Az államkincstár veszélyesen eladósodott. A bankárból pénzügyminiszterre emelkedett Necker kölcsönökkel tartotta fenn az egyensúlyt, de Neckert, akit a királyné gyűlölt protestáns vallása miatt, a király hamarosan elbocsátotta. Utóda, Calonne minisztersége idején az adósság rohamosan növekedett. Calonne adóügyi reformot akart bevezetni, mégpedig egy általános, tehát a nemességet is érintő földadót, továbbá a belső vámok eltörlését s a gabonakereskedelem felszabadítását javasolta.

A királyi rendeletek csak akkor emelkednek törvényerőre, ha a párizsi és tartományi parlamentek (vagyis a politikai bíróságok) beiktatják őket. Ha a politikai bíróságok megtagadták a beiktatást, a király kénytelen volt egy ünnepélyes ülésen a „lit de justice” szertartásával kiereszkolni, vagy feloszlatta a politikai bíróságokat, és makacskodó tagjaikat száműzte. Ez történt XV. Lajos uralkodása alatt; a száműzött bírákat Manon lány korában az új király helyezte vissza tisztségükbe.

A pénzügyminiszter már eleve számított rá, hogy a nagyrészt „taláros nemesekből” álló parlamentek nem fogják beiktatni az új adótörvényt; úgy akarta kikerülni a politikai bíróságokat, hogy a királlyal összehívatta az Előkelők Gyűlését. A gyűlés tagjait Calonne maga válogatta össze, tehát reménykedhetett, hogy megszavazzák az adóügyi reformot. Csalódott, mert az „előkelők” védelmezték kiváltságaikat, és csak az abszolút monarchia hatalmát gyengítő engedmények fejében lettek volna hajlandók a földadót megszavazni. A király, aki - Roland-nét idézve - „hol megnyerni próbálta alattvalóit, hol meg a saját akarátát igyekezett érvényesíteni, de mindenképpen alkalmatlan volt az uralkodásra”, környezete befolyására elbocsátotta Calonne-t. Helyére a királyné embere, Brienne érsek került.

Az adóprésem nem lehetett tovább szorítani; az érsek-pénzügyminiszter tehát megismételte elődje reformtervét, de ő már kénytelen volt azt a politikai bíróságok elé terjeszteni. A párizsi Legfelső Politikai Bíróság visszautasította az általános földadó bevezetését, s a másfél évszázad óta szünetelő rendi gyűlés összehívását követelte arra hivatkozva, hogy csakis a rendeknek van joguk új adórendszer jóváhagyására.

Sok huzavona után, amelynek folyamán a király erőszakos is volt, ravaszkodott is, és néhány tartományban heves tüntetések zajlottak - egy ugyancsak viharos nem messze Roland-ék lakhelyétől -, XVI. Lajos végül engedett. A politikai bíróságok nyíltan szembefordultak az udvarral: sürgették a kegydíjak és a kincstári számadások felülvizsgálását, a természetjogra hivatkozva tiltakoztak a királyi elfogatóparancs alapján, tehát bírói ítélet nélkül történő bebörtönzések ellen, és követelték az egyéni szabadság biztosítását.

Ez már az abszolút monarchia megtagadása.

A rendi gyűlés megnyitását 1789. május 1-re tűzte ki a király. Az érsek-pénzügyminiszter lemondott. Hamarosan kiderült, hogy az udvar céljaira rátette a kezét a hadirokkantak alapítványára, és elköltötte a kórházak részére közadakozásból összegyűlt pénzt.

Roland-né világosan felismerte, hogy a párizsi Legfelső Politikai Bíróság állásfoglalásában összevegyülnek a haladó és a nemesi kiváltságokat óvó nézetek.

Amikor a párizsi Legfelső Politikai Bíróság leszögezi, hogy a rendi gyűlést ugyanabban az összetételben kell összehívni, ahogyan 1614-ben működött - akkor ülésezett utoljára -, vagyis

a három rend külön egység egy-egy szavazattal, ami azt jelenti, hogy a nemesség és a papság két szavazata ellenében a harmadik rend kisebbségben marad, Roland-né így ír Boscnak: „Tehát odáig jutottunk, hogy azt kérdezzük: vajon egy szál zsarnok elnyomása alatt kell-e tengődnünk, vagy szövetkezett despoták vasigájában nyögnünk? Mindkét lehetőség szörnyű, nem tűr választást; hogyan is lehetne választani két rossz között? A nemzet lealjasodása kevésbé általános az arisztokrácia, mint a teljhatalmú uralkodó zsarnoksága alatt, de a nép helyzete gyakran még keservesebb, és bizonyos, hogy keservesebbre fordulna nálunk, ahol a két kiváltságos rend a minden, és a legszámosabb társadalmi osztály úgyszólván semmi.”

A kiváltságosak kijátszották a harmadik rendet. Roland-né ellenszenve a nemesség iránt, amely kezdetben részint doktrinér jellegű volt, részint apró-cseprő egyéni sérelmekből, visszasságok megfigyeléséből alakult ki, ebben az időben töltődik meg mély emberi tartalommal, és növekszik jogos gyűlöletté. A nemesség a Rousseau-rajongó Manonnak úgyszólván eszmélése óta, pöffeszkedő, dologtalan lényeket jelentett; a kis birtok és a város közt ingázva megismeri, közletről látja azokat, akikből a nemesség él.

„Mennyi nyomor!” - írja a hű Boscnak. (Az 1788. esztendő kiváltképp nehéz volt. Tavasszal és nyáron aszály pusztított, a tél szokatlanul szigorú.) „Olykor álmélkodunk és meghatódunk midőn távoli népek kemény, sanyarú sorsának leírását olvassuk, és nem gondolunk rá, hogy a mi parasztjaink élete általában százszorta nyomorúságosabb, mint a grönlandiaké vagy a hottentottáké... A francia parasztok hónapokon át betegen is robotolnak, panaszszó nélkül esnek ágynak, ha már végképp nem bírják, orvost hívni eszükbe sem jut, vagy nem merik elhívni a kiadás miatt, papért menesztenek, amikor haldokolnak, hálát adnak Istennek, hogy megszabadítja őket az élettől, s elhunynak.”

A tehetetlen részvét és a harag csordulásig tölti meg lelkét. Ha Boscot arra kéri, rövidítse meg elmélkedéseit az ország kormányzatáról, mert ez úgyis hiábavaló, ne vegyük komolyan: a keserűség beszél belőle.

1788 decemberének végén Versailles-ban a királyi tanács kiáltványt tesz közzé a rendi gyűlés összehívásáról. A követek megválasztásának szabályzatát kihirdetik a templomi szószékekről, és felolvassák a király felhívását: „Őfelsége azt akarja, hogy a királysága legtávolibb területein lakó és legszerényebb helyzetű alattvalóinak is módjuk legyen eljuttatni hozzá óhajaikat és panaszait.” Necker, akit a király visszahívott, és nemcsak pénzügy-, hanem államminiszterének is kinevezett, így próbálja megnyerni a közvéleményt. A svájci származású bankár ebben az időben az ország egyik legnépszerűbb embere a polgárság és a felvilágosult nemesség előtt, de a Roland házaspár kezdettől fogva nem tartja sokra, véleményük lényegében megegyezik a mai történetírás Neckerről vallott felfogásával: ügyes kezű, gyakran ügyeskedő pénzember, aki híján van az átfogó terveknek.

A felvilágosult körökben lázas tevékenység indul meg. A számos francia tudós társaság, amelynek Roland tagja, politikai és gazdasági javaslatokat dolgoz ki. A Földművelő Társaság a manufaktúrák felügyelőjét bízta meg sérelmeinek megfogalmazásával.

Máról holnapra s anélkül, hogy a cenzúrát hivatalosan eltörölték volna, megszületik a sajtószabadság. Újságírók neve kerül bele a köztudatba, új hírlapok jelennek meg. Értekezések, röpiratok bírálják a feudális önkényuralom társadalmi, gazdasági, politikai rendszerét, és vázolják fel az új társadalom, az alkotmányos királyság képét; hemzsegnak a bírálatok, tanulmányok, panaszfüzetek. Párizsban a nemesi származású Sieyès, akinek már megjelent egy értekezése, a *Tanulmány a kiváltságokról*, a sorsdöntő év januárjában kiadja *Mi a harmadik rend?* című munkáját. A röpirat néhány mondata jelszóvá válik: „Mi a harmadik rend? Minden. Mi volt eddig? Semmi. Mit kíván? Valamivé válni.” Sieyès bebizonyítja, hogy a harmadik rend maga a nemzet. „Ki merné állítani, hogy a harmadik rend nem foglal magában mindent, ami egy nemzet megalakulásához szükséges?” - teszi fel a szónoki kérdést.

Ezekben a forradalmat érlelő hónapokban - a kortársak, a legmerészebbek is egyelőre csak változást remélnek - Roland-né feszült figyelemmel olvassa az újságok híreit és két jóbarátja vagy inkább rajongója, Bosc és Lanthenas beszámolóit az eseményekről.

Most áll előttünk ismét az igazi Roland-né, aki számára a köz ügyeihez képest minden más eltörpül. Két hét óta beteg, s így ír Boscnak: „Szabad-e a saját bajunkról szót ejteni a köz nyomorúságai láttán?!” A fiatal Phlipon kisasszony annak idején ezt írta barátnőjének: „az egyetemesség foglalkoztat... Hasznos lenni, milyen szép, lelkesítő ábránd... A legszebb erény a közjó szeretete.”

Úgy érzi, az ábránd valóra válik.

A kiváltságosak elleni küzdelmet a patrióták vezetik, klubok és társaságok alakulnak az elnyomás minden formája ellen. A Feketék Baráti Köre a rabszolgaság eltörléséért harcol, egyik buzgó szervezője az a bizonyos Brissot nevű újságíró, aki nemrég jött meg Amerikából, Franklin és Washington lelkes tisztelője, és neve mellől csakhamar elhagyja az angol barátság jeleként felvett de Warville-t. A kör lelkes irányítója egy Bancal nevű jómódú fiatalember, később konventképviselő; Roland-né hamarosan sűrű levélváltásba elegyedik mindkettővel. A demokratikus agitációk központjai a kávéházak, főként a nagy múltú Procope, ahol néhány évtizede a fiatal Diderot és Rousseau vitázott a társadalmi fejlődés útjáról; most két fiatal ügyvéd, Danton és Camille Desmoulins a hangadók benne, de bejáratosak a király rokona, Fülöp orléans-i herceg palotájába is, aki - aligha meggyőződésből, sokkal inkább politikai becsvágyból - maga köré gyűjtötte a lázadó fiatal értelmiséget.

A patrióták követeléseinek legfontosabb pontja a harmadik rend kétszeres képvisellete, vagyis hogy a harmadik rendnek ugyanannyi küldötte legyen, mint a nemességnek és a papságnak együttvéve, s a szavazás ne rendek szerint, hanem személy szerint történjék. A kiváltságosak túlnyomó része hevesen tiltakozik. A király öccsei, Provence grófja és Artois grófja folyamodványt terjesztenek az uralkodó elé, amely az arisztokrácia állásfoglalását fejezi ki: „Már a hűbéri jogok eltörlését is javasolták... Vajon rászánhatja-e magát Felséged, hogy feláldozza, megalázza derék, ősi és tiszteletre méltó nemességét?”

Az udvar makacssága és a kiváltságaikhoz ragaszkodó nemesség ellenkezése felszítja a hazafiak mozgalmát, s a közhangulat hatása alatt a Legfelső Politikai Bíróság újabb határozatot hoz: jóváhagyja a harmadik rend kétszeres képviselétét, de a döntő kérdésben, a személy szerinti szavazásban nem változtatja meg álláspontját.

Május 2-án a rendi gyűlés küldöttei tisztelegnek a király előtt, aki a papság és nemesség küldötteit belső termeiben a hagyományos szertartások közepette fogadja, a harmadik rendét hálótermében, és komoran, szótlanul nézi, ahogy elvonulnak előtte. A nemeseket ruházatuk is megkülönbözteti: selyemfrakkjuk alatt aranyhímes mellény, fejükön tollas kalpag; a harmadik rend követeinek fekete öltönyt kell viselniük.

A megnyitó ülésen Necker háromórás beszédében egyetlen szót sem ejt a kulcskérdésről, a személy vagy rendek szerinti szavazásról. Ha a hagyományos szavazás érvényben marad, a kiváltságokat érintő vitában a nemesség és a papság kettő egy ellen megnyeri a harcot; ám ha személy szerinti szavazásra kerül sor, joggal remélhető, hogy a plebejus származású alsó papság és a nemesek egy csoportja is a harmadik rendet fogja támogatni.

A harmadik rend taktikáját Mirabeau márki határozza meg, aki Provence tartományt és Marseille polgárságát képviseli: „Megállni mozdulatlanul egy helyben, s ezáltal válni félelmezzé az ellenség számára.” Sieyès indítványára a különteremben ülésező harmadik rend nemzetgyűlésnek nyilvánítja magát, s a követek Mirabeau javaslatára ezentúl a nemzet képviselői. Az alsó papság soraiból mind többen csatlakoznak ahhoz a javaslathoz, hogy a

követek mandátumát közös, teljes gyűlésen igazolják. Fülöp orléans-i herceg vezetése alatt a nemesség 46 követe egyesül a harmadik renddel.

Az udvar pökhendi ostobaságában hibát hibára halmoz. A rendek üléstermékét a király bezáratja javítási munkák ürügyén, de Mirabeau vezetésével a francia nép képviselői a Labdaházba vonulnak, és esküvel fogadják meg, hogy „összegyűlnek, ahol a körülmények megkívánják, amíg az alkotmány szilárd alapokon létre nem jön, és jogerőre nem emelkedik”. Június 23-án a király közös gyűlésre hívja össze a követeket; a harmadik rend képviselőit hosszasan várakoztatják az épület előtt az esőben, míg végül egy mellékajton beengedik őket. A király nevében a főudvarmester érvénytelennek nyilvánítja a nemzetgyűlés határozatát, megparancsolja a rendeknek, hogy azonnal oszoljanak szét, és másnap mindegyik a saját termében gyülekezzék. A választ Mirabeau adja meg, aki hírhedt botrányhősből máról holnapra a nemzetgyűlés vezéralakjává emelkedett: „Mondja meg urának: mi a nép akaratából vagyunk itt, és csak a szuronyok hatalmának fogunk engedni.”

A király erőszak alkalmazására gondol, a testőrség parancsot kap a követek eltávolítására, de La Fayette márki és néhány nemes, aki a harmadik rendhez csatlakozott, kardjához nyúl. Lajos enged. Kénytelen elrendelni a három rend egyesülését, a személyenkénti szavazást; biztosítja az egyéni szabadságjogot, a gyűlésre bízta az adó megszavazását, és törvényesíti a már megszületett sajtószabadságot.

* * *

Az ország válságos hónapjai egybeesnek az otthon válságával: Roland súlyosan megbetegedett, élete veszélyben forog. „Tizenkét napig úgyszólván le nem hunytam a szemem, le sem vetkőztem” - írja Roland-né Boscnak. Majd hónapokig tartó aggodalom következik, „a hosszú, veszélyeztetett lábadozás izgalmai”. Míg a verejtékes homlokot törli, s az aszott karon a pulzust tapogatja, a betegágy mellé bevonul a közélet.

Lélegzet-elállító hírek érkeznek: a király ismét elbocsátotta Neckert, csapatokat mozgósított Párizs és Versailles közé, a nemzetgyűlés felosztatására készül, a Bastille-t bevette a nép, La Fayette, az amerikai függetlenségi háború egykori harcosa, akit az udvar gyűlölt, a frissiben szervezett nemzetőrség parancsnoka lett, s a két világ hőseként emlegetik, XVI. Lajos feltűzte a háromszínű nemzeti kokárdát, visszahívta az elbocsátott Neckert, a királyné és az udvar összeesküvést sző a nemzet és a hazafiak ellen, azt beszélik, hogy az orléans-i herceg szántsándékkal adja az ostoba tanácsokat, hogy a nemzet felbőszüljön az uralkodópár ellen, s a határozatlan király helyett ő legyen a régens. Az arisztokraták tömegesen hagyják el az országot, Artois grófja, a király fiatalabbik öccse kénytelen volt tizenhat millió adósságot bevallani, amit az államkincstár folyósított neki. Artois ezután hamarosan külföldre menekül. A munkanélküliség fokozódik, a kenyér ára felszökött, és Párizs példáját követve megmozdul a parasztság, a jobbágyok megrohanják a nemesi lakokat, felperzselik az úrbért biztosító kiváltságleveleket és gyakran a kastélyokat is. A lángok fényében megjelenik a „negyedik rend”, a nyomorgóké. A történelem a Nagy Rémműlet néven tartja számon a jobbágyfelkeléseket. Rablógyilkos bandák rémtetteiről keringenek ijesztő hírek, földesurak menekülnek birtokukról, egyik-másik ágyúkkal erősíti meg lakhelyét. A nemzetgyűlést, Párizst, a városokat rettegés fogja el.

Roland-né kis birtokukról ír Brissot-nak, a levél kelte augusztus 3. A Nagy Rémműlet július végén hág tetőfokára.

„Mindenki arra biztat, hogy költözzem be a városba, de én nem állok rá; soha senkit nem bántottam a vidéken, nincs hűbéri birtokom, s a környékbeliekkel csak jót tettem. Ha hálátlanokká válnának, ám legyen; lerovom a tartozást, amelyet helyzetem biztosított velük szem-

ben. De nem leszek oly igazságtalan, hogy már eleve, az esemény bekövetkezte előtt ezt tételezzem fel róluk.”

A nemzetgyűlés megtorlást követel. Roland-né másként vélekedik. „Nem látom be, hogy jajongani kellene, ha néhány kastélyt, amelynek fényűzése megannyi seb a nyomorgó népen, lerombolnak a közjó nevében”.

Valóban a közjó nevében, mert a távoli lángok visszfénye rávetődik arra az augusztus 4-i estére, amikor a nemesség és a papság a Nagy Rémület hatása alatt sebtében lemond kiváltságairól.

Augusztus 26-án megszületik az alkotmány, az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata*. Első és legfontosabb cikkelye: „Minden ember szabadnak és egyenjogúnak születik és marad; a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulnak”.

Roland-né a megvalósult eszmény boldogságát éli át nagyon rövid ideig.

* * *

„Plutarkhosz keltette fel bennem a köztársasági érzelmeket” - írja Roland-né *Emlékirataiban*. Elméleti republikánussága eleinte megfért a hagyományos királytisztelettel, hiszen nem magát a királyságot, hanem a feudális abszolutizmust ítélte károsnak. 1788-89 eseményei bebizonyították előtte a király gyöngeségét, kapkodását, befolyásolhatóságát; csupa olyan tulajdonság, amely kihívta a határozott, erélyes Roland-né megvetését. A király egyre mélyebbre süllyedt ítéletében.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés iránt kezdettől fogva bizalmatlan az összetétele miatt. Brissot-t, aki a legtekintélyesebb politikai kapcsolata ebben az időben, arra ösztönzi, vesse latba újságja, a *Francia Honfi* minden tekintélyét, hogy az alkotmány ne a rendi gyűlésből alakult nemzetgyűlés, hanem egy újonnan választott képviselőtestület munkája legyen. Az események hamarosan bebizonyítják, hogy aggodalma jogos volt; az első nekilendülés után a nemzetgyűlés túlnyomó többsége önszántából vagy az udvartól lepénzelve lépten-nyomon hátráltatja az új társadalom kibontakozását.

Roland-né egyre ingerültebben bírálja az Alkotmányozó Nemzetgyűlés működését. Elégedetlen Bosckal és Lanthenas-val is - mindketten lelkes tagjai a Jakobinus Klubnak -, erélytelennek, lagymatagnak tartja őket. Mihelyt elkezdődik a főrangúak külföldre özönlése, arra buzdítja Boscot, hogy barátaival együtt javasolja a Jakobinus Klubban az emigránsok vagyonának lefoglalását nemzeti célokra. 1789 nyárutóján hazafias katonai tábor felállítását sürgeti a tartományok bevonásával, a királyi testőrség és a royalista tisztikar ellensúlyozására; a terv csak három év múlva, 1792 júniusában valósul meg, a Roland-né baráti köréhez tartozó Servan hadügyminisztersége idején.

Az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* korántsem jelenti a szabadság beköszöntését. Roland-né hamarosan rádöbben, hogy temérdek a lehetőség a kibúvókra, halogatásra. „A maguk lelkesedése szalmaláng - dorgálja barátait -, és ha a nemzetgyűlés nem fogja perbe annak rendje-módja szerint a két magas rangú főt, vagy hős lelkű Deciusok le nem sújtják őket, akkor maguknak egytől egyig kampec.” Az utolsó szó kirí Roland-né választékos stílusából. Aggodalmai általában nemesebb formát öltenek: „Nem szólok többet személyes ügyeinkről. Áruló az, akit manapság a nemzetén kívül más ügy is foglalkoztat.”

1789. október 6-án, azon a napon, amikor az éhező nők menete a néppel rokonszenvező nemzetőrséggel egyesülve a versailles-i kastélyból Párizsba kényszerítette a királyi családot, Roland-né hosszú levelet indít el Boscnak. A versailles-i eseményekről még nem tudhatott, újság, levél akkoriban három nap alatt érkezett Párizsból Lyonba, s onnan néhány óra a kisváros, Villefranche és még egy óra a kis birtok, ahonnan levele kelt, de talán éppen aznap

értesült a Versailles-ba rendelt flandriai ezredről, a katonák tiszteletére rendezett udvari ünnepélyről, amelyen a királyi pár is megjelent, s a tisztek letépték kabátjukról a nemzetiszínű kokárdát, hogy helyette a királyné színeit tűzzék ki.

Roland-né terjedelmes levelének legfontosabb javaslatai:

Lefoglalni Párizs közpénztárait és a kincstárat, s egy nagy közpénztárat létesíteni, amelyet hozzáértő és feddhetetlen polgártársak kezelnek; az udvartól elvont pénzt a nép szükségleteinek kielégítésére fordítani. Bizottságot alakítani a lakosság ellátására, szoros kapcsolatot teremteni a tartományokkal az ellátás és mindennemű segélyezés megszervezésére.

Valószínű, hogy az udvar színleg semleges marad, amíg idegen csapatokra nem támaszkodhat; következésképpen örködni kell, hogy idegen katonaság ne léphessen az országba, s a határokat, kiváltképpen a flandriai határt meg kell erősíteni.

Az udvar utasításait, leveleit bizottság vizsgálja át.

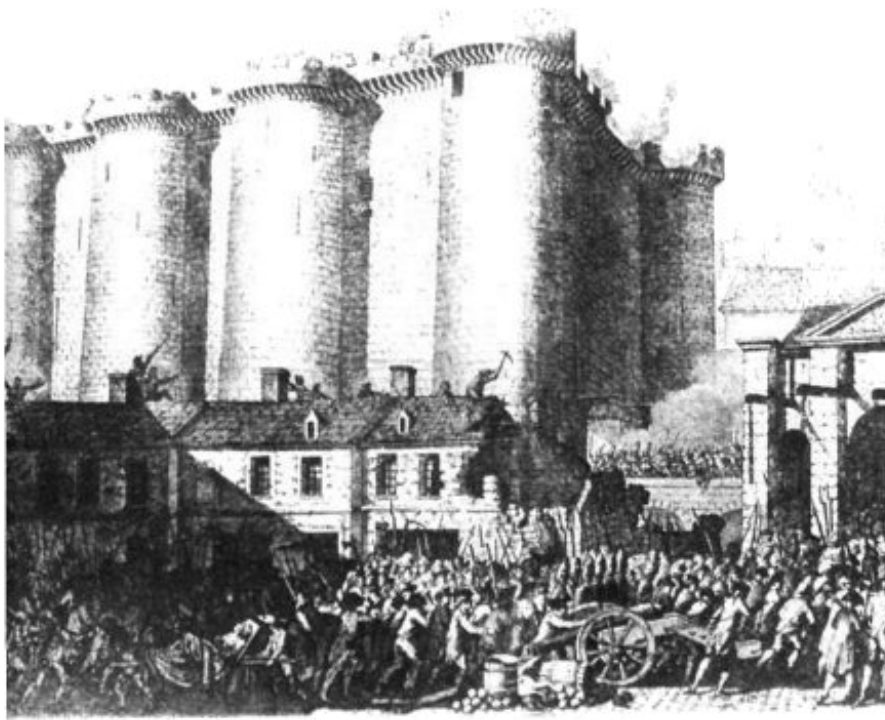
A nemzetgyűlés a nemzet örököse alatt Versaillesból települjön át Párizsba, és ott haladéktalanul lásson neki az alkotmány kidolgozásának.

A levél ismételten foglalkozik a közélettel, a lakosság kenyér- és lisztellátásával, amelynek költségeit a sürgősen felállítandó közpénztárból kell fedezni.

A hosszú levél így végződik: „Éljen a nép, vesszenek a zsarnokok!”

Semmi kétség, Roland-né forradalmár volt, de tegyük hozzá: radikális polgári forradalmár, pártjának leghatározottabb egyénisége. Rövid, tündöklő pályafutásának bátor cselekedetei, kitűnő meglátásai, erélyes állásfoglalása, hibái és következtetlenségei következetes polgári forradalmiságából erednek. A mögöttes vidéki helyről, ahová három-négy napos késéssel futnak be az információk, nagy politikai érzékenységgel figyel fel minden olyan próbálkozásra, szándékra, amely az általános szabadságjogok megnyirbálásához, a feudalizmust és az abszolút monarchiát felszámoló forradalom gyöngítéséhez vezethet, helyesel minden tettet, az erőszakosakat is, amely ezt a forradalmat szolgálja, ilyen természetű mozgalmakban tevékenyen részt vesz, de értetlenül, sőt ellenségesen fog szemben állni a városi plebejus rétegek szószólóival. A valóságban ez a kérdés sok más körülménnyel fonódik össze, hiszen Roland-né hamarosan egy párt lelke lesz, amelyet a kortársak gyakran emlegetnek rolandistákként, de *nem* Roland után. Elvbarátai, ellenségei, az események láncolata, véletlenek és a szükségszerűség logikája segítik vagy hiúsítják meg terveit, sugalmazásait, elhatározásait, de ezt a hatalmas egyéniséget, amely csak áttételesen, férfiak révén valósíthatja meg magát, döntően és hajthatatlanul mindig a saját meggyőződése vezeti.

A temérdek újságíró közül, aki a klubokkal együtt a közvéleményt befolyásolja, három név emelkedik ki: Brissot, a *Francia Honfi* szerkesztője; Camille Desmoulins, ő ez idő szerint a hosszú című *Forradalom Franciaországban és Brabantban*-t szerkeszti, és szerepe volt július tizennegyedikének előkészítésében is: kávéházi asztal tetejéről, pisztollyal a kezében szólította fegyverbe a népet; a harmadik a hányatott életű Jean-Paul Marat, aki zavaros fizikai kísérleteiről vált hírhedtté egy szűk körben, mielőtt a forradalom prófétájává emelkedett volna; az ő újságja a *Nép Barátja*. Idővel Brissot fegyvertársa, Desmoulins eszközökben nem válogatós ellenfele, Marat ádáz ellensége lesz Roland-nénak.

A BASTILLE BEVÉTELE
Berthault metszete Prieur festménye nyomán

A PÁRIZSI NŐK VERSAILLES-BA VONULNAK
Egykorú röplap
Párizs, Carnavalet Múzeum

„A forradalom, habár nem ment teljesen végbe, megváltoztatta Franciaország arculatát” - írja Roland-né Brissot-nak, aki ebben a be nem teljesült forradalomban fontos közéleti személyiség s a párizsi Jakobinus Klub lelkes tagja.

Akárcsak Roland-né, Brissot is kispolgári környezetből emelkedett ki, de sokgyermekes, szegény családból; éveken át tengődött újságíróként Angliában, ott ismerkedett meg Marat-val, járt Washington Amerikájában is. A kényszerűség rászorította, hogy úgyszólván minden kérdéssel, a tudomány és művészet valamennyi ágával foglalkozzék, és valóban értett is jó néhányhoz. Lapja eleinte - a kor stílusában kifejezve - zászlóvivője a forradalomnak, Robespierre meg is rója a köztársasági nézetek hangoztatása miatt. Ideig-óráig Brissot a nagy vagyonok ellen is mennydörög, tőle származik a sokat idézett mondás: ha havi 40 tallér elegendő a megélhetéshez - (egy munkás körülbelül ennyit keresett) - akkor 200 000 tallér tulajdon lopás. Párizsban mindvégig szegénységben él; amikor Roland-né 1791-ben személyesen megismeri, a nemzetgyűlés hangadó képviselőjének összesen három inge van, s a felesége mossa őket.

Roland-né és Brissot levélbeli ismeretsége úgy kezdődött, hogy az újságíró dicsérő bírálatot közölt lapjában a *Manufaktúrák és Mesterségek Kézikönyvéről*, és néhány udvarias sorral kereste fel Roland-t, aki természetesen válaszolt. Levele végére Roland-né is odabiggyesztett néhány sort.

A levelezés a vidéki városban mai szóval a kommunikáció megteremtése, azonfelül tájékoztatás, tájékozódás, sőt, miként hamarosan kiderül, a közvélemény befolyásolása is.

Roland-né egyik levelét, amelyben a vidék közállapotát írja le, és kifejti, hogy az arisztokratákon is túltevő hatalmaskodók a kishivatalnokok közül kerülnek ki, abból a rétegből, amely alighogy kiszakadt a népből, Brissot leközli lapjában. A rövid cikk kitűnő társadalmi-lélektani elemzése a vidéki élet hierarchiájának és annak a típusnak, amely buzgó végrehajtója mindenféle embertelenségnek. Brissot hamarosan sűrűn közli Roland-né leveleit azzal a haza- és szabadságszeretetre utaló megjegyzéssel: „egy római nő küldeménye”. Írásai saját kívánságára mindvégig ezzel a jelíggel, név nélkül jelennek meg a *Francia Honfiban*.

A közjóért hevülő római jellem, állapítja meg róla Brissot, mert az eszményített antik világ divatba jött, soha ilyen sűrűn nem emlegették a Gracchusokat, Brutust, az igazságos Catót. Hamarosan a kártyalapokra is antik figurák kerülnek. Roland-nét tisztelői Corneliához³ hasonlítják.

A párizsi események visszhangjaként Lyonban is megalakult a Jakobinus Klub. A társadalmi átalakulást követő sokféle érzelm közül egy ideig, úgy tűnik, hogy a lelkesedés kerekedik felül. A színház Tell Vilmosról szóló drámát tűz műsorára, a hölgyek nemzetiszínű kokárdával ékesítik magukat, s a városi tanács néhány baloldali hazafival frissíti fel tagjai sorát. Roland is bekerül a vezetőségbe, főként az ő ösztönzésére törli el a város a védővámokat. „Neve zászlóvá vált” - írja Lamartine a *Girondiak történetében*, és ha van is némi túlzás a megállapításban, bizonyos, hogy Roland-ék népszerűek lettek a patrióták közt, és heves támadások érték őket a város arisztokráciája, a nemességgel családilag és üzletileg összefonódott nagypolgárság részéről, amelynek érdekeit kedvezőtlenül érintette a védővámok eltörlése, s veszélyeztette a forradalom kibontakozása.

1790 júliusában Lyonban felkelés tört ki. A luxusigényeket szolgáló selyemgyárak válságba jutottak, több mint húszezer munkás maradt munka nélkül, a kenyér árát a spekuláció felverte. „Attól tartok, vér is folyt” - írja Roland-né birtokukról, s az a meggyőződése, hogy bölcsességgel párosult intézkedések megóvhatták volna a túlkapásoktól „a szerencsétlen népet”.

³ A földosztásért küzdő Gracchusok anyja, kiváló jellemű római nő.

A forrongást hamarosan letörik, a várost katonaság szállja meg, de a royalista városi vezetők Roland-t hibáztatják a forrongás kirobbanásáért; névtelen levelek akasztófával is megfenyegetik; Roland-nét azzal vádolják, hogy gyújtogatásra biztatta a népet, sorra járta a nyomortanyákat, és felbérelte az embereket.

A vád aligha igaz, de kétségtelen, hogy Roland-né szívvel-lélekkel a felkelők mellett áll.

„Az ország elveszett, ha a forradalom nem diadalmaskodik” - méltatlankodik. Montesquieu-t idézve megjegyzi, hogy a gazdag kereskedővárosokban minden eladóvá válik. Férjével együtt a birtokon tartózkodott július eleje óta, a lázadás július végén tört ki; a fenyegetések hírére lóra ül, s elvágtat Lyonba. „Nőket nem szokás lámpavasra húzni” - jegyzi meg, s a lyoni eseményekről hosszú tudósítást küld Brissot-nak, hogy lapja az igazságnak megfelelően tájékoztassa a közvéleményt.

A világnézeti viták a Roland családot is kettészakítják. Számos ingerült szóváltás után, eleinte az egyházi javak államosításáról, a rendek gyűléséről, az egyházi oktatás megszüntetéséről, hamarosan úgyszólván minden kérdésről, Roland végképpen összetűz bátyjával, akinél, a sógornő jellemzése szerint, zsarnokibb, makacsabb, elvakultabb papot aligha hordott hátán a föld.

A házaspár otthagyja a közös házat, Lyonba költözik, a kis lakásba, amely olyan szűk, hogy Eudorát el sem tudják helyezni benne; nevelőintézetbe adják, és teljes lendülettel vetik bele magukat a közéletbe.

A manufaktúrák felügyelője buzgó tagja a helybeli Jakobinus Klubnak. A város patriótái lapot indítanak, a *Lyoni Futárt*, szerkesztője Roland-ék barátja, Champagneux - nevével sűrűn fogunk találkozni. Roland, vagy inkább a férj neve alatt a feleség rendszeres munkatársa a lapnak. Egyik cikkét Camille Desmoulins is átveszi, aki ebben az időben még lelkes híve a monarchia és a nép szövetségének.

A párizsi jakobinus körökben felfigyelnek a Lyonban élő „római nőre”.

4.

„Nem akarunk a Latin Negyedben lakni. Úgy gondoltuk, alkalmasabb helyen lennénk az események központjához a Saint-Germain-negyedben, például a Mazarin utcától a Király-hídig terjedő részben.” Ez a megbízás megy Boschoz, aki a kívánságnak megfelelően az események központjához, vagyis a Tuileriák Lovardájában ülésező nemzetgyűléshez és a Saint-Honoré utcában székelő Jakobinus Klubhoz közel eső lakást bérel ki Roland-ék számára a Guénégaud utcában, a Britania Szálló első emeletén. A manufaktúrák felügyelője Lyon új városi vezetőségének megbízásából hivatalos küldetéssel indul Párizsba. A forradalom előtt egy királyi rendelet hatalmas összeget erőszakolt ki Lyontól kölcsönképpen a magánkincstár számára, ezt az adósságot szeretné a városi tanács az állammal elismertetni.

1791 februárjában érkezik Roland-né Párizsba, s az elkövetkező két év alatt a francia forradalom jelentős egyéniségévé válik. Próbáljuk megfejteni egyénisége hatásának titkát, hiszen egy párt lelke, irányítója lett, amelyet a történelem a girondiak néven tart számon, mert néhány tehetséges képviselője a Gironde vidékéről származott. Michelet, a nagy romantikus történetíró így jellemzi: „A gondolatok, érzések és benyomások frissességével érkezett, megifjította a legfáradtabb politikusokat is. Ők már kimerültek voltak, Roland-né voltaképpen ezen a napon született.” A kép hatásos, de nem fedi a valóságot. Miért lett volna fáradt a Roland-néval egyidős Brissot? Ellenkezőleg, nagyon tevékeny volt mint a közvéleményt irányító újságíró és hamarosan a Törvényhozó Gyűlés képviselője. Nem volt fáradt a Roland-nénál hat esztendővel fiatalabb Buzot - ebben az időben az Alkotmányozó Nemzetgyűlés képviselője - és a forrófejű Barbaroux sem, akiket rövidesen rolandistáknak neveznek, sem Robespierre, aki hetente több ízben felkereste Roland-ék lakását, és még kevésbé volt fáradt a legszegényebb néptömegeket összefogó Cordelier Klub vezérszónoka, Danton.

Egyik-másik tanulmány Roland-né éles esztét, következetességét, hatalmas tudását emeli ki, egy angol utazó szépségét, vonzó társalgását, telibe találó megfigyeléseit, választékos modorát, természetességét magasztalja. Akad, aki párhuzamot von erélye és elvarátainak passzivitása, politikai határozatlansága, „szelídsége” közt, holott a szelídség és a forradalmi erők végzetszerűségének felismerése, belenyugvó elfogadása csupán egyetlen girondira, a párt legkiválóbb szónokára és legvilágosabban látó politikusára, Vergniaud-ra jellemző. Kortársak feljegyzései magasztalják Roland-né széles körű műveltségét, rendkívüli fogékonyságát, s valóban, aki leveleit olvassa, álmélkodva tapasztalhatja, milyen biztos ízléssel tájékozódik az angol irodalomban, felfigyelve azokra az alkotókra, akik előhírnökei az évtizedek múlva diadalmaskodó új iránynak, a romantikának.

A gondolatok bősége, az érzelmek ereje, a határozottság, a következetesség, a vonzó külső, az elevenesség, a választékos modor - a börtönben is felfigyeltek rá - valóban mind sajátossága Roland-nénak, de a forradalom jelentős alakjává annyi sok nagy egyéniség között elsősorban mégis a hite emelte. A cinikus Mirabeau márki így jellemezte Robespierre-t: „Sok minden várható tőle, mert hisz abban, amit mond.” Roland-né is makulátlan emberi fedezettel áll a szavai mögött. Haza és szabadság, ezek a frissen szerzett és máris veszélyeztetett javak egymástól elválaszthatatlan szentséget jelentenek számára. A haza, amelyről a királyhoz intézett híres levelében ezt fogja írni: „A haza nem szó, amelyet a képzelet megszépítget, hanem eleven lény; nagy áldozatok árán hoztuk létre, munkálkodunk érte, aggodásaink közepette óvjuk, s egyaránt szeretjük azért, amit remélünk tőle, s amiatt, amit tettünk érte.” A szabadság, amelyről 1790-ben tragikus előérzettel ezt írta: „Midőn a sors életünket a születőben lévő szabadság korában jelölte ki, szétszórt előőrsei lettünk annak a hadseregnek, amelynek az a kötelessége, hogy a szabadságért harcoljon, és diadalra vigye.”

Két esztendei történelmi szereplése nem üstökösszerű ragyogás és tragikus bukás, hanem serdülőkora óta kialakult világnézetének kiteljesedése és vállalása.

Egyelőre a nemzetgyűlés karzatáról figyeli a vitákat, akárcsak Necker lánya, a máris neves író, Staël báró felesége, akit Roland-né bizonyára érdeklődő pillantással méreget, hiszen vidékre is eljutott a híre, miként szítja a képviselők demokratikus lelkesedését, cédulákat nyújtva át nekik, amelyekre egy-egy beszéd közben sebtében ráírta hozzászólását. Apjával össze is különbözött túlzott szabadságszeretete miatt. Csakhogy forradalomban sebesen gyűlemlenek, sodornak az erők: Staël báróné 1791 télutóján már koránt sincs a baloldalon.

A vezéregyenység, a nemzetgyűlés és az utca egyaránt ünnepelelt hőse még egyre Mirabeau márki, akinek egyebek között a tartományok felszámolása, a vármegyékből álló, önkéntes egyesülésből származó nemzetállam terve is köszönhető, amelyet a nemzetgyűlés az ő elgondolása alapján proklamált. Botrányos kalandok vannak mögötte, fiatal korában apja kívánságára többször is várbörtönbe zárták, kicsapongó élete, pazarlásai szóbeszéd tárgya. Káprázatos logikával felépített szónoklatait hatásosan festik alá délvidéki gesztusai, dörgő hangú pátosza. Mindig megtalálja a kellő szavakat, amelyek gyakran jelszóvá válnak, üstökénél ragadja meg a kellő pillanatot.

Roland-né a karzatról figyelheti Mirabeau himnlőhelyes oroszánarcát. A szónok varázsa nem téveszti meg, már egy éve, vidéken, meglepő éleslátással jellemezte: „Ez a Mirabeau lángész; csodálom, és félek tőle. Két alkalommal olyan rossz elvet⁴ támogatott olyan körmönfont érvekkel, hogy egy idő óta gyanakszom rá.” A gyanakvás jogos; e megállapítás után néhány hónappal Mirabeau-t lepénzelte az udvar.

Roland-né tisztánlátását akkor méltányoljuk igazán, ha tekintetbe vesszük: az Alkotmányozó Nemzetgyűlés néhány képviselő kivételével Mirabeau hatása alatt állt, mégpedig olyan erősen, hogy amikor az egyik szónok célzást tett Mirabeau paktálására az udvarral, a megtámadott fölényes lélekjelenléttel patetikus tiltakozást vágott ki rágalmazója ellen: „...tudom, hogy a Capitoliumot csupán egyetlen lépés választja el a tarpeji sziklától, de aki az igazságért és a hazáért harcol, nem nyugszik bele egykönnyen a vereségbe” -, s a nemzetgyűlés szinte egyhangúan adott kifejezést Mirabeau-ba vetett bizalmának. Ha Roland-né rendszeresen olvasta volna a *Nép Barátját*, ami nem valószínű, álmélkodva tapasztalja, hogy véleménye egyezik a Marat-éval. „Ami az idősebb Riquettit (Mirabeau) illeti, csak a becsületes szív hiányzik belőle, hogy jó hazafi legyen. Milyen szerencsétlenség, hogy egy csipetnyi szíve sincs!” - írja Marat.

Mirabeau 1791 április legelején, egy kicsapongásban töltött éjszaka után megdicsőülve hal meg, testét a nemzet halottjaként a Panthéonba helyezik, de két év sem telik el, és maradványait kihajigálják. Roland-né Mirabeau halálának másnapján a gyászoló Párizsban ezt írja róla: „Mirabeau eladta volna a nép ügyét az udvarnak, mert miniszter akart lenni. Ha tovább él, nem tudta volna megakadályozni, hogy szándéka napvilágra ne kerüljön, és jó híre be ne mocskolódjék.” Pontosan ez történt, amikor megtalálták a hírhedtté vált vasszekrényt - és éppen Roland! - a bizonyítékokkal, hogy az udvar lepénzelte a márkit. Mirabeau öccsének mondása csak jóval később vált közismertté: „Más családban zseniális kalandor lettem volna, de a bátyám mellett én voltam a becsületes számár.”

A „két világ hőisében”, La Fayette-ben ekkor még nem kételkedik Roland-né, de veszélyesnek tartja azt a nyilvánvaló igyekezetét, hogy a forradalmat és az udvart összebékítse. Még Lyonban így nyilatkozott róla: „Szeretném aggodalomtól mentesen tisztelni, de egyre az emlékezetembe tolul, hogy a király vétőjogának fenntartására szavazott, s a szabadságról

⁴ A király vétő- és hadüzeneti jogát.

hirdetett elveit nem tudom összeegyeztetni azzal, hogy ellenzi a sajtószabadságot.” Bírálatam hamarosan szigorúbbá válik: „La Fayette a megalkuvás vagy a halál felé siet.”

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, amelynek működését Roland-né sűrűn illeti kemény bírálattal, többségében egyaránt bizalmatlan volt a demokráciával és az abszolutizmussal szemben. Az ülésterem szélső jobb oldalán az udvarhű „feketék” minden erejükkel a forradalom elfojtásán munkálkodtak. A monarchisták tulajdonképpen közel álltak hozzájuk; védtek a király előjogait, a hadüzeneti és vétőjogot. A baloldali hazafias párt vezére La Fayette, akit reformtörökvései miatt az udvar gyűlölt, s a nemesség árulójának tartott. La Fayette angol mintájú alkotmányos monarchiát akart, amelyben a vezetés a földbirtokosok és a jómódú polgárság kezében van. A következőket baloldalt ekkor - Roland-né szavaival - a szilárd Robespierre, a lelkes Buzot és Pétion képviselte.

Azon a történelmi augusztus negyedikén a nemzetgyűlés eltörölte a hűbéri rendszert, a jobbágy felszabadult, de földje többnyire a földesúré maradt. A szegény-paraszt képtelen megváltani földjét, a jómódúakat is súlyos feltételek béklyózzák. Roland-né vég nélküli viták tanúja a földesúri jogokról. „Ha nem lettem volna patrióta, azzá válok a nemzetgyűlés vitáit hallgatva, mert a »feketék« rosszhiszemősége nyilvánvaló.” Ingerülten tapasztalja, hogy a jobboldalnak fölényt biztosít a szónoklásban való jártasság, a finom modor, a választékos stílus; a baloldal patriótáinak sikerét meghozná igazságuk tudata, a műveltség, az elmélkedés, az ügyvédi gyakorlatban szerzett készség, ha „valamennyien tiszta jelleműek volnának, és egység lenne köztük... Nem az eszükben a hiba, hanem a jellemükben.”

A baloldal lagymatagsága és a „feketék” rosszhiszemősége felháborítja. „Miért nem foglalják le az emigránsok vagyonát a haza javára? Ők kovácsolják a fegyvert ellenünk odakint.” Valóban, Artois grófja javában szervezi az emigráns haderőt, és külföldi uralkodóknál sürgeti a beavatkozást. Roland-né elkeseredetten ítélkezik: „A nemzetgyűlés a zsarnokság és korrupció eszköze lett. Nem méltó rá, hogy a nemzet gyűlésének nevezzék.”

A bírálat kemény, de nem alaptalan, a nemzetgyűlés vagy az események után kullog, vagy egyenest a forradalom ellen dolgozik. A határon túlról nyugtalanító hírek érkeznek, a papok egy része a pápa buzdítására nem hajlandó felesküdni az új alkotmányra, a szélsőségesek vallásháborút igyekeznek kirobbantani a vidéken, a „tör lovagjai” megpróbálják elrabolni a királyt a Tuileriákból, a „feketék” tervszerűen rontják a forradalmi papírpénz, az asszignáták hitelét, s ebben a válságos helyzetben a nemzetgyűlés a cenzusos választójog alapján kirekeszti a választók közül és a nemzetőrségből az ország több mint négy millió lakosát. Roland-né azonnal fölméri a rendelkezés igazságtalanságát és veszélyes következményeit, hiszen a nemesi tiszttalarral s a király svájci gárdájával szemben a nemzetőrség a forradalom egyetlen fegyveres védője. Tiltakozó sorokat vet papírra a karzaton, azzal érvel, hogy a gazdasági válság temérdek munkást szorított ínségbe, Lyon példáját hozza fel, ahol 1789 telén több mint 25 000 munkanélküli volt. „Ezek az emberek hasznos és derék polgártársak, becsületes családapák, akik ragaszkodnak az alkotmányhoz, s a nemzetgyűlés megvonja tőlük a jogot, hogy alkotmányukat és hazájukat védelmezzék.”

Tiltakozását át akarja adni egy baloldali képviselőnek, de végül eláll szándékától, fejtegetését a *Francia Honfi* közli „egy római nő” aláírással. Próbáljuk felidézni a jelenetet, ahogy méltatlankodásában kipirulva szilárd, szép betűivel sebesen papírra rögzíti tiltakozását, s aztán a karzatról lesiet a terem korlátjához, ahol a felszólalásokat és kéréseket nyújtják át. A korlátnál habozik, majd visszafordul, holott a visszakozás nem szokása. Tudjuk, így történt, ő maga írta meg a Londonban tartózkodó Bancalnak. Talán nem akarta kínos helyzetbe hozni a képviselőt, akinek erélyes felszólalását átadná, talán attól tartott, hogy nő szereplése a nemzetgyűlésen - még ha közvetett is - nem kívánatos feltűnést és hatást kelthet. A személy szerinti közszerepléstől mindig is ódzkodott, és több ízben kifejtette, hogy mindig megmaradt

„a nemét megillető keretek közt”; tegyük hozzá, valószínű, hogy a lelke mélyén nem örült ennek, de az volt a meggyőződése, hogy a nők nyílt közszereplése csak árthat az ügynek, amelyért porondra lépnek.

„Ne papoljon békességről és a türelem bátorságáról” - vágja oda Brissot-nak. Alattomosnak bélyegzi három képviselő állítását, amelynek értelmében a nem aktív (tehát bizonyos jövedelmi szintet el nem ért) polgártársak egytől egyig koldusok.

Mekkora felháborodással hallgathatta a nemzetgyűlés tiltakozását - a jobboldal pfujt kiabált, a baloldal nagy része hallgatott - az általános hadkötelezettséget sürgető beszéd ellen, hiszen ő már 1789 őszén párizsi barátainak írt leveleiben patrióta haderő megszervezését javasolta. A nemzeti hadsereg felállításáért, az általános hadkötelezettség bevezetéséért Robespierre áll ki, rámutatva a veszélyre, amelyet levelében Roland-né is kifejtett. „Szétzúztuk a nemességet, de a nemesek ott vannak a hadsereg élén” - jelenti ki Robespierre. Roland-né ezekben a hónapokban őt tartja a forradalom legszilárdabb támaszának.

* * *

A párizsi Jakobinus Klub székháza, ahová Roland-ék sűrűn eljárnak, az állam által kisajátított Szent Jakab-kolostor épületében székel. A napi munka után, az esti órákban verődnek össze a klubban az emberek. A csupasz falú komor termet félig-meddig világítja meg néhány szál gyertya, a tagok önkéntes felajánlása. A hallgatóság fapadokon szorong, a hajdani oltár helyén szónoki emelvény. Brissot, Buzot, Robespierre egy év múlva mint Gironde és Hegypárt ádázul fogják támadni egymást, de ekkor még közös táborban vannak, közösen bírálják az udvar alattomos, rosszhiszemű lépéseit, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tehetetlenségét, s ösztönzik a patriótákat a forradalom továbbvitelére.

* * *

Roland-né már párizsi tartózkodásuk kezdetén észrevette, hogy „a patrióták nem csoportosulnak, nincs köztük szoros egység, egyetértés, amely az igaz ügy sikerét biztosítja”.

„Megbeszéltük, hogy eljönnek hozzánk hetente négyszer estefelé, mert otthon ülő voltam, lakásunk tágas, és nem esett messzire egyikük lakhelyétől sem” - jegyzi fel politikai szalonja megalakulásáról az *Emlékiratokban*.

Ő maga és néhány vendég is részletesen beszámolt ezekről az összejövetelekről, amelyeken Brissot, Buzot, Barbaroux, Pétion, Robespierre s a két hű csatlós, Bosc és Lanthenas vett részt, továbbá időnként Noailles gróf, aki azon az emlékeztetéssé vált augusztusi estén azt indítványozta a nemzetgyűlésben, hogy a két kiváltságos rend mondjon le előjogairól. Egyelőre közös a céljuk: mindannyian tovább akarják lendíteni a megrekedt forradalmat.

A látogatók a nemzetgyűlési viták végeztével érkeznek - Buzot, Pétion és Robespierre képviselő, a többiek a viták rendszeres hallgatói -, s az összejövetelről egyenest a Jakobinus Klubba mennek. A vendéglátásra az egyszerű jelző sem illik: vizeskancsó és cukortartó van az asztalon. A dúsgazdag Staël báróné fogadótermeiben nem ilyen körülmények közt tartják megbeszéléseiket La Fayette hívei, a fayettisták.

Roland ötvennyolc éves, de jóval idősebbnek látszik, felesége pedig, talán üde arcbőre, vállig érő sötét haja, fürgé, könnyed mozgása miatt, fiatalabbnak tűnik a koránál. Egyszerű szabású, virágmintás vagy csíkos mosóruhában, amelynek a makulátlan batisztfodor az egyetlen ékessége, egy asztal mellett ül, kissé távol a férfiaktól, akik férje kivételével vagy egyidősek vele, vagy fiatalabbak nála. A háziasszony kézimunkázik, vagy éppenséggel leveleket ír, ami nem akadályozza meg a figyelésben, hiszen a vitázók minden szavát hallja, és gondolatait egyidőben több tárgyra is tudja összpontosítani. A megbeszélés olykor szócsépléssé fajul - az önhítt Pétionnak erős hajlama van rá, kakaskodó hiúságának hamarosan bizonyosságát fogja

adni -, olykor fellengzős heveskedéssé, ez Barbaroux-ra jellemző. Roland, akinek erényességét, nagy tudását felesége sűrűn magasztalja, nyilván nehézkes, szörszálhasogató és makacs. A háziasszonynak nagy önuralmába kerül, hogy bele ne elegyedjék a vitákba, néha ajkát harapdálja türelmetlenségében. A fiatal politikusok szépen és sokat beszélnek, pedig legkiválóbb szónokuk, Vergniaud nemigen vesz részt az összejöveteleken, ritkán jár Roland-ékhoz. Csupa lelkes, művelt férfi, Brissot kivételével mesterei az előadásnak. De nemcsak a háziasszony figyeli őket hallgatagon, hanem Arras képviselője, Robespierre is, akit monoton hangja, hol feszes, hol terjengősen dagályos stílusa miatt a jobboldal sokat gúnyol, a fayettisták zöme fagyosan, Mirabeau pedig lenéző iróniával visel el a nemzetgyűlésben.

Roland-né a börtönben írt *Arcképek*ben sorra jellemzi az összejövetelek résztvevőit. Robespierre egyéniségének ábrázolása nagyon figyelemre méltó, hiszen kettőjüket ha nem is barátság, de nagyrabecsülés kapcsolta össze egy ideig.

„Robespierre-t akkoriban becsületes embernek tartottam. Elvei miatt elnéztem neki rossz stílusát és unalmas előadásmódját. Ám feltűnt nekem, hogy mindig zárkózott volt az összejöveteleken; meghallgatott minden véleményt, de a sajátját ritkán nyilvánította, és ha igen, nem okolta meg; hallomásból értesültem, hogy másnap, elsőként lépve a szónoki emelvényre, kifejtette azokat az érveket, amelyeket előző nap a barátaitól hallott. Ezt az eljárást néhányszor szemére vetették, de enyhén; ő tréfálkozással üttötte el az ügyet; társai ezt a csalafintaságot égető becsvágyának tulajdonították, ami valóban emésztette is. Ám mindez kárára vált a bizalomnak... A bizalom mosolya soha nem jelent meg Robespierre ajkán, de annál gyakrabban az irigység keserű nevetése, amely megvetőnek igyekszik látszani. Szónoki tehetsége közepes alatt volt; kellemetlen hangja, gyöngye kifejezésmódja, csúnya kiejtése igen unalmassá tette előadását. De elveit hévvel és eltökélten védelmezte... Becsültem ezért, becsülesemet ki is nyilvánítottam, s ő akkor is, midőn nem járt rendszeresen baráti körünkbe, időnkint megjelent nálam, és megkért, hogy nálam ebédelhessen. Megdöbbenett, hogy mekkora rémület fogta el azon a napon, amelyen a király Varennes-be menekült. A szökés hírének délutánján Pétionéknál találkoztam vele, szorongva mondta: felkészült rá, hogy nem éri meg az eljövendő huszonnégy órát. Pétion és Brissot ezzel szemben azt állította, hogy ez a menekülés a király vesztét jelenti, s a közvéleményt elő kell készíteni a köztársaságra. Robespierre szokása szerint gúnyosan vihogva és a körmeit rágva azt kérdezte: »Ugyan, mi fán termett az a köztársaság?«”

Semmi kétség, hogy Roland-né eleinte őszinte rokonszenvet és nagyrabecsülést érez iránta. Ez a félszeg, zárkózott, szemüveges férfi Rousseau-rajongó, akárcsak ő, gondolkodása módszeres, elvei mellett hajthatatlanul kitart, és vasszorgalmú ember. Csupa olyan tulajdonság, amelyeket a puritán Roland-né nagyra becsül. Életmódja makulátlanul egyszerű; ez is nagyon fontos Roland-né szemében, hiszen Barbaroux-nak, akit feltűnő szépsége miatt körülrajongtak a nők, felrója a szerelmi kalandokat, Mirabeau kicsapongó életmódját elítéli, az orléans-i herceget megveti miatta, s egyik-másik elvbarátját, a legkedvesebbeket is elmarasztalja a szorgalom hiánya vagy egyenest tunyaságuk miatt.

A svájci Lavater hatására, akit röviddel a forradalom kitörése előtt férjével együtt felkeresett Zürichben, sőt Eudorát is elvitte hozzá, Roland-né műkedvelőként foglalkozott a koponya formája, az arckarakter és a jellem közti összefüggéssel. Robespierre széles, szögletes homloka, hegyes orra, keskeny, mosolytalan szája Lavater elmélete szerint szigorú becsületességre, zárkózottságra és eltökéltségre vall. A becsületesség mögött későn vette észre Robespierre dogmatikus könyörtelenségét, a kitartás mögött az ellentmondást nem tűrő akaratot, és mindvégig nem ismerte fel - igaz, baráti köre sem - az elvontnak látszó, száraz és szinte közepeszerű benyomást keltő emberben a forradalom nagyszabású realpolitikusat, aki a meggyőződés

erejét kiváló taktikai érzéssel egyesítve óvta meg a forradalmat attól, hogy a jobboldal elfojtsa, a Gironde félúton megállítsa, s a szélsőségesek anarchiába sodorják.

Robespierre első beszédét az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben a halálbüntetés eltörlése érdekében mondta: mi sem sejtette benne a forradalmi terror diktátorát. Egynémely kortárs - köztük Buzot is - azt állítja, hogy Robespierre arcán egyre inkább kiütközött valami macska-szerű vonás. Nem tudni, valóban így volt-e, hiszen a ránk maradt arcképek nem megbízhatók, az egyiken Saint-Just szőke, a másikon barna, Dantonnak egyik portréja ezt a szertelen erőt árasztó, széles, lenyűgöző fejet, amely horpadt orrával egy titánt idéz fel, rokokó hösszerelmekhez illő lágy vonásokkal ábrázolja. A Dantonnal rokonszenvező Michelet politikai Tartuffe-nek, ál-Rousseau-nak nevezi Robespierre-t, akinek kiszámított elérékenyülése, gyakori hivatkozásai az erényre és saját önfeláldozására időnkint dührohamokkal váltakoztak. „Milyen nagy lélek - mondta róla állítólag keserű gúnnyal Danton, kivégzése előtt -. Lám, Camille Desmoulins-nel azon az estén beszélgetett el a legnyájasabban, amikor tudta, hogy másnap le fogják tartóztatni.” Egyik-másik történész a forradalom tragikus hőseként tiszteli, aki érzékeny szívvel vállalta a kegyetlenséget a közjó érdekében. Számos történelmi munka joggal fejt ki, hogy törhetetlen akaraterővel, következetesen küzdött a forradalomért, van, amelyik elmarasztalja amiatt, hogy szemben állt a „veszettekkel”, kivégeztette a balos hébertistákat; a polgári történetírás főként a girondiak és dantonisták kivégzését s általában a forradalmi terrorként számontartott jakobinus diktatúrát rója fel neki.

Kétségtelen, hogy Robespierre a forradalom legjelentősebb egyénisége, akiben az elvhűség a megvalósítható szinte hajszálpontos felmérésével párosult. Rendkívül nehéz helyzetében a nyílt ellenforradalmi erőkhöz kívül harcolnia kellett a nagy- és középpolgárságot képviselő girondiakkal, a kompromisszumra hajlamos dantonistákkal és a gyakran meggondolatlanul követelődző szélsőségesekkel. Valahányszor szembekerült velük, mindig neki volt igaza. Igaza volt merőben elvi szempontból vagy a megvalósíthatóság szempontjából. A forradalom érdekében volt körmönfont és könyörtelen. Idővel kialakult benne az a könyörtelenséget fokozó meggyőződés, hogy személye egyet jelent a forradalommal, s a jakobinusok áhítatos tisztelete megerősítette e hitét.

* * *

François Buzot, akinek ebben a felgyorsult, lázas időszakban végzetes szerep jut Roland-ék életében, hat évvel fiatalabb Roland-nénál, és ha nem is olyan szép férfi, mint Barbaroux, akit az antik párhuzamokat kedvelő háziasszony időnkint Antinousnak nevez, jóképű, jó képességű férfi. Házassága a mi számunkra megdöbbentő; huszonnégy esztendőskorában, bizonyára hivatalnok apja terveinek megfelelően feleségül vette kissé púpos unokanővérét, aki tizenhárom évvel volt idősebb, és nem is sokkal volt vagyonosabb nála. „Nemes jellem, büszke lélek, s a forrófejűségig bátor, érzékeny, lelkes, melankolikus és renyhe férfi” - így jellemzi Roland-né a börtönben az utókornak szánt *Arcképekben*. Élete nagy szerelme iránt sem elnéző. A furcsa házasságról soha nem tesz említést, a feleségről csak annyit ír, hogy férjéhez képest jelentéktelen, de tiszta szívű nő volt, az *Arcképekben* Buzot becsületességét és közéleti bátorságát magasztalva csupán egy félmondat árulkodik, „mintha a családi boldogság számára teremtdött volna, s az övéhez méltó szív mellett a magánélet boldogságában talán megfelelkezne a világról is”. De a Guénégaud utcai szalonban még mi sem vall arra, hogy a háziasszony jobban vonzódna hozzá, mint a többi látogatóhoz, akik között csupán egyetlen nő van: Bosc barátnője, Sophie Grandchamp asszony, csakhogy a politikai megbeszéléseken ő nem vesz részt.

A vitákat tehát ketten ülik végig hallgatagon: Robespierre és Roland-né. De a háziasszonyból végül kikívánczik a szó, amit ajkait harapdálva egy ideig elfojtott, és miután a különböző nézeteket magában megvizsgálta, cáfolta, vagy elfogadta, kifejti a saját álláspontját. A fél-

hivatalos viták, tanácskozások után, amikor szemét ráemelve a férfiakra megszólal, súlya van a szavának.

* * *

A kis politikai kör megbeszélései nyomon követik az eseményeket, amelyek egyre inkább igazolják Roland-né meggyőződését: a forradalom és a monarchia együttműködése lehetetlen.

Az udvar lépéseiről természetesen nem tudhat, csak szándékát látja. Nem tudhatja, hogy Mirabeau hatalmas összegeket kapott a király magánpénztárából, s azt tervezte, hogy egyetlen pártot alakít ki, a klubokat feloszlatja, helyreállítja az alkotmányos királyság tekintélyét egy erőskezü államminiszter, vagyis a saját vezetése alatt. (Az udvar az egész tervből csak azt fogta fel, hogy Mirabeau megvesztegethető, s az abszolutizmus helyreállításáról ábrándozott.) De Roland-né meg van győződve, hogy a nemzetgyűlés, amely, szavait idézve, „csupa rossz határozatot fog hozni”, tudatosan vagy szándéktalanul az udvar terveit támogatja, és a forradalom ellen dolgozik. Mirabeau halála után a többséget az úgynevezett triumvirátus vezeti, Barnave-val az élén; a Barnave-csoport az udvar pénzén lapot indított, a „feketéssel” és a fayettistákkal összefogva növelni akarja a király jogkörét, s azt tervezi, hogy a cenzus fokozásával még több kis jövedelmű embert rekeszt ki a választójogból, Roland-né szavaival „a gazdagság arisztokráciáját készül létrehozni”.

A királypárti agitációt, amely vidéken felkeléseket robbant ki, erősítik az ellenszegülő papok, akik nem esküdtek fel az alkotmányra, és a vallásos parasztságot a forradalom ellen izgatják, a király ügye mellé a túlvilági üdvöt is felsorakoztatva. A nemzetgyűlés Roland polgártársnő nagy felháborodására engedélyezi az ellenszegülő papok tevékenységét, ami a felesküdteteket háborítja fel, akiktől híveik tömegesen pártolnak el a hivatalosan is elismert, „igazi” papokhoz.

Az ország lakosságának nagy része ebben a kérdésben is szemben áll egymással. Az emigránsok fegyveres alakulatai a trieri választófejedelem területén gyülekeznek, a pápa ünnepélyesen elítéli a forradalmat, a spanyol kormány katonai kordont von a Pireneusok mentén, hogy útját állja a francia pestisnek, a svéd, a porosz, a szárd király, II. Katalin cárnő kijelentik, hogy készen állnak a beavatkozásra; mozgósítanak azok a német fejedelmek is, akik hűbéri birtokokat vesztek Elzászban. A nemzetgyűlés kártalanítást ajánlott fel nekik; a király bizalmas iratait tartalmazó vasszekrény felfedezése után derült ki, hogy XVI. Lajos titokban azt tanácsolta a fejedelmeknek: utasítsák vissza.

Roland-nének az eseményekhez fűzött kommentárjai bizonyítják, mennyire aggasztotta ebben az időben, hogy a forradalmat félúton megállíthatják. A cenzusos választójogot, amely állandó határt von „a gazdagok osztálya és a szegényeké között” csakúgy elítéli, mint a munkás-egyesülést betiltó Le Chapelier-törvényt⁵, és keserű haraggal ír arról a politikáról, amely a szabadság jelszavát hangoztatja, de gyarmatain fenntartja a rabszolgaságot. Megjegyzéseiből az is kiviláglik, hogy milyen intézkedéseket tart nagy fontosságúnak a forradalom diadalához.

Cikke, amelyet Brissot lapja közöl, és Desmoulins is átvesz, jól példázza világszemléletét:

„A nép forradalmat akart, mert nem tűrhette tovább a szolgaságot; jogokat szereztünk, de ezek a jogok hamarosan illuzórikussá válnak, ha a képviselők a régi rendszert támogatják, nem hatja át őket a közjó szeretete, nem gondoskodnak róla, hogy a köz javai a köz érdekeire fordíttassanak. Megerősíteni az alkotmány alapjait bölcs, világos és nem számos törvénnyel, biztosítani a sajtószabadságot, gondoskodni valamennyi társadalmi osztály, de elsősorban az úgynevezett nép általános oktatásáról, műveléséről s a közszellem fellelkesítése e teendőkre - íme, ezek a mi legfontosabb céljaink.”

⁵ A törvényt Le Chapelier képviselő javaslata nyomán fogadták el.

5.

1791. június 20-án Roland-né levelet írt a Londonban időző Bancalnak, akihez érzelmes barátság köti. A levél másnap reggel lepecsételve ott az asztalon. Tíz órakor feltépi, és hozzáfűzi az utóiratot: „Tegnap délután írtam magának. Leveletem felbontottam, hogy az ágyúlövések közepette, a viharosan háborgó Párizsból közöljem a hírt: a király és a királyné elmene-kült. Az üzleteket bezárták, a nép forrong. Szinte lehetetlen, hogy La Fayette ne lett volna cinkos a szökésben. A háború a nyakunkon.”

A légkör robbanásig feszült. A nép Lajost és Mária Antoinette-et túsznak tekintette, biztosítéknak, amely megvédi a hazát a szomszédos monarchiák beavatkozásától. Már régóta tartottak szökésüktől. Néhány hónapja, amikor a király állítólag Saint-Cloud-ba indult, hogy ott hálaadó misén vegyen részt felgyógyulása alkalmából, a tömeg fenyegetően vette körül hintóját, s a királyi pár hosszas várakozás után végül kénytelen volt visszafordulni a Tuileriákba.

A hírek végignyargalnak a fővároson. La Fayette, a nemzetőrség parancsnoka, aki kezességet vállalt a királyért, 20-án este és éjfél tájt megszemlélte a palotaőrséget, és megállapította, hogy minden rendben van. Hamarosan kitudódik, hogy egy kaput már régóta nem őriztek. Mária Antoinette szeretője, a svéd Fersen gróf ezen a kapun át szöktette meg a királyi családot.

Fersen gondosan előkészítette a szökést; azzal az ürüggyel, hogy meg kell védelmezni egy nagy összeget szállító küldeményt, amely Bouillé marsallhoz, La Fayette rokonához indul, előfogatokat és lovasosztagekat helyezett el a marsall csapataihoz vivő úton. A királyi család útlevelét Korf báróné névre szerezte meg, a „báróné” gyermekeivel és kíséretével utazik, a király inasruhát visel. A külön e célra készült hatalmas batárban a királyi páron és két gyermekén kívül Lajos nővére, Madame Élisabeth foglal helyet. (A királyi hercegnőknek akkor is kijárt a Madame megszólítás, ha nem voltak férjnél, pályáskoruk óta Asszonyomnak vagy Franciaország Lányainak nevezték őket.) A Carrousel téren az éjszakai sötétben a nagy batáron kívül még egy fogat várakozik; abba Lajos idősebbik öccse, Provence grófja száll be. Neki sikerül átjutnia a határon.⁶

A szökést reggel hétkor fedezi fel a személyzet. A tömeg hamarosan előzönli a Tuileriákat, a királyné ágyán kofa árul cseresznyét, egy fiatal lány fejére ráhúzzák a királyné főkötőjét; undorral dobja le, rátapos. „A nép haragja fölébe kerekedett rémületének” - írja Lamartine a *Girondiak történetében*. A Grève téren ledöntik a király szobrát, az utcákon székekre, asztalokra állva alkalmi szónokok buzdítanak leszámolásra, a külvárosokból munkaruhás sans-culotte-ok tódulnak elő, kezükben alkalmi fegyverek, s a Tuileriák épületére falragaszok kerülnek, szerény díjazást ígérve annak, aki a két elszökött kártevő állatot visszahozza.

Roland-né az indulat és aggodalom első kitörése után reménykedik, hogy a király szökése megadja a kegyelemdőfést a királyságnak. Ez a szökés szerinte „korántsem szerencsétlenség, ha felülkerekedik a józanul mérlegelő értelem, az erény és az összetartás, hiszen mindenfelé a király iránti gyűlölet megnyilvánulását és a köztársaság szót hallani... A közszellem kitűnő, a történelmi pillanat szerencsés, de vajon mit tesz, mit fog tenni a nemzetgyűlés?” A Londonba küldött levélben, amely tudósításnak is beillik vagy még inkább vezércikknek, Roland-né felsorolja a tényeket, amelyek arra vallanak, hogy La Fayette tudott a szökésről, vagy legalábbis gyanította, hogy meg fog történni, de a három szélsőbaloldali képviselő, Buzot, Pétion és Robespierre hiába szólal fel, „a nemzetgyűlés beléjük fojtja a szót” - írja tudósításában.

⁶ Provence grófja Napóleon bukása után XVIII. Lajos néven, halála után öccse, Artois grófja X. Károly néven uralkodott.

Igyekszik rávenni baráti körét, hogy a Jakobinus Klubban követeljék a nemzetgyűléstől a köztársaság kikiáltását, csak hogy Brissot-n és Buzot-n kívül aligha van ekkor nyíltan republikánus köztük. „A jakobinusokat valóságos görcs fogja el a köztársaság szó hallatára” - jegyzi meg Roland-né. Robespierre az őt jellemző kiváló politikai taktikával a leglényegesebb kérdéssel, a király dezertálásával foglalkozik. Csak a ferences barátok egykori székházában ülésező Cordelier Klub tagjai követelik a köztársaság kikiáltását vagy legalább annyit, hogy a király további helyzetéről a nemzetgyűlés népgyűlések bevonásával döntsön.

A nemzetgyűlésben felolvassák a király hátrahagyott levelét: Lajos nem titkolta szándékát, hiszen bízott a szökés sikerében. A császárhoz, a sógorához készülő király leszögezte: „Az Önök alkotmánya állandó ellentmondás a jogok között, amelyeket rám ruház és a hatáskörök között, amelyeket megtagad tőlem.” Eltávozik országából, hogy teljes szabadságban elmélkedhessék „az alkotmány megváltoztatásáról, szent vallásunk restaurálásáról, a királyi hatalom megszilárdításáról és egy igazi szabadság megalapozásáról”.

Nyilvánvaló: a királynak az a célja, hogy visszaállítsa az abszolút monarchiát, s e célból összejátszik a külföldi hatalmakkal. A képviselők részint méltatlankodva, részint szótlanul hallgatják elmenekült uralkodójuk fenyegető és vádaskodó üzenetét, üres szavak hangzanak el, amelyek éberségre intik a polgártársakat, és felszólítják őket, hogy bízzanak képviselőikben. „Egyetlen rendszabályt sem foganatosítottak. Valamennyi miniszter a helyén maradt, holott ellenségei a forradalomnak, szüntelenül elárulják” - méltatlankodik Roland-né. Magasztalja Robespierre-t, aki a jakobinusok szószékéről „az egyéniségére jellemző eréllyel kifejtette mindazt, ami gyanús ebben a szökésben, s érezni lehetett, hogy szíve gyötrődik a nemzetgyűlés lagymatagsága és korrupsztása miatt”. Robespierre-t tapsvihar ünnepelte - írja beszámolójában Roland-né, de hamarosan megérkeztek az alkotmányos monarchisták, La Fayette-tel az élükön. „Az erőteljes Danton” - Roland-né nemsokára hóhérnak, véres kezű mészárosnak, tolvajnak és rablónak nevezi! - hiába vetette latba ékesszólását La Fayette ellen; a tábornok nem igazolta magát, hazafias érzelmeiről és szabadságszeretetéről szónokolt, s végül őt is megtapsolták. Sieyès a „bizalmatlanságot” kárhoztatta, a királpárti Barnave összefogásról beszélt, javaslatát elfogadták, s elküldték a vidéki jakobinus társaságoknak. „Ez a határozata annak az egyesületnek, amelynek az a hivatása, hogy a legfontosabb elhatározások központja legyen, s mindez a legsúlyosabb, sorsdöntő körülmények közt történik” - panaszolja Roland-né.

Korántsem elégedett a jakobinusok buzgóságával. Véleménye szerint a gyűléseknek egyöntetűen feliratot kellene intézniök a nemzetgyűléshez, amelyben ünnepélyesen felszólítják a francia népet: feleljen igennel vagy nemmel a kérdésre, meg akarja-e tartani a királyságot.

Június 23-án a tiszta patrióták: Robespierre, Buzot, a Roland házaspár és még néhányan összegyűltek Pétionék lakásán. „A hóhér bárdja alatt éreztük magunkat” - állapítja meg Roland-né. Találgatják, hogy a király úton van-e még, vagy királyhű csapatok fedezete alatt már kijutott az országból. Az emigráns csapatok Koblenzben állomásoznak. A Habsburg-uralkodó a birodalmához tartozó Brüsszelben tartózkodik, s Artois grófja, aki saját szavait idézve távozásával sújtotta Franciaországot, kihallgatásra jelentkezik nála. A nemzetet a határokon túlról invázió, a határokon belül ellenforradalom fenyegeti.

A kis csoport arról tanácskozik, miként lehetne mozgósítani a népet azokra a fontos lépésekre, amelyeket a nemzetgyűlés képtelen megtenni. Utána valamennyien a Jakobinus Klubba mennek; ünnepélyes jelenet következik, a jelenlévők térden állva fogadják meg: vagy szabadon élnek, vagy meghalnak.

A fogadkozás nem indítja meg Roland-nét, ő tetteket várna. „Rettenthetetlen eskütevők lettünk” - jegyzi meg, amikor június 22-én a fogadalom megismétlődik. Másnap fut be a hír, hogy a szökevényeket Varennes-ben felismerték, és megállították.

„A két nagy zsványt elfogták - írja meg sebtében Roland-né a nagy eseményt Londonba Bancelnak -. Véleményem szerint a királyi bábót őrizetbe kellene venni, a feleségét pörbe fogni.”

A trónfosztás szükségességét a szökés pillanatától kezdve hangoztatja. „Mi a teendő egy esküszegő királlyal, aki semmibe veszi adott szavát, nem teljesíti vállalt köteleességét, nemzete ellenségeihez menekül, hogy visszatérve saját népe ellen harcoljon, és leigázza; azt a népet, amely a trónját biztosította.” Ezt a nézetét nyilván nemcsak magánleveleiben fejtette ki, hanem a lakásukon tartott összejöveteleken is; máshol nem volt alkalma rá. *Emlékirataiban* higgadtan adja elő véleményét: Lajos az abszolutizmus szellemében nevelkedett, mint király önkényuralmat gyakorolt, sokkal kisszerűbb egyéniség, semhogy világnézetét megváltoztatva, vagy a politikai szükségszerűséget felismerve híve lehetett volna az alkotmánynak.

Roland-né leveleiben a közügy a saját személyes ügyévé válik.

„...Visszahozzák XVI. Lajost, feleségét, nővérét.

Holnap délelőtt itt lesznek Párizs falai közt. Monsieur és a felesége Monsba ért, a császár is odautazott, a határokon nagy a forrongás... Nem készültünk fel a háborúra, híján vagyunk a hadianyagnak, valamint a megszokássá vált hadifegyelemnek, az ügyes és megbízható hadvezetőknek. Flandria felől az ország védtelen, az Ardenneken át az ellenség megközelítheti a fővárost... La Fayette gyanús. Meg kellene fosztani a nemzetőrség parancsnoki tisztétől... A Saint-Antoine-negyed felvonult, a férfiak pikákkal, botokkal fölfegyverkezve, a nők arca ünnepélyes, rendezett sorokban menetelnek. A *Ça irát* éneklik, a pokolba küldve a királyt és az arisztokratákat” - megy a tudósítás Bancelhoz.

A királyi pár szökésének egy részlete fényt vet a kis szélsőbal csoport oszlopos tagjára, a népszerű Pétionra, Párizs jövőbeli polgármesterére. A nemzetgyűlés Pétiont és Barnave-ot menesztte nagy nemzetőri fedezettel Varennes-be, ahol a királyt feltartóztatták, hogy a lakájöltönybe bújt uralkodót családotul visszahozza. Pétion *Emlékirataiban* leírja, hogy Mária Antoinette csinosága útközben elbűvölte Barnave-ot, ő pedig úgy véli, hogy a király nővére, az ájtatos Madame Élisabeth hajlandóságot érez iránta. Pétion a nemzetgyűlést képviselve a királyné bal oldalán ült, a király nővére pedig szemközt vele. „Lehet, hogy tévedek, mert a balsors érzékenysége könnyen összetéveszthető a gyönyör érzelmeivel, de úgy gondolom, ha mintegy varázsűtésre a többiek egytől egyig eltűnnek, és mi kettesben maradunk, ő karjaimba omlik, és a természet szavát követi.” A királyság halálmenetén a néma megvetésbe dermedt Párizs felé, ahol falragaszok figyelmeztetik a lakosságot: „Aki a királyt megélt, megbottoztatik, aki megsérti, felkötöztetik”, Pétion aligha tesz nagyobb elmeéről tanúságot, mint a király, aki azon a bizonyos október 5-én, amikor az éhező nők megrohamozták Versailles-t, bejegyezte naplójába, hogy aznap hány vadat lőtt, s utána csupán egy szót: „Események.”

Roland-né, akinek elgondolásai mindig csak közvetítők útján kerülhettek a közéletbe, Buzot-val a közeljövő eshetőségeit latolgatja. Mindketten köztársaságpártiak. „Visszahelyezni a királyt a trónjára: ez tehetetlenség, borzalom, képtelenség... Régensség? Esetleg polgárháborúhoz vezethetne. És kit is neveznének ki?” Neveket sorol fel, Monsieur-t, a király legidősebb öccsét, Artois grófját, az emigráció vezérét, a jakobinusokkal kacérkodó orléans-i herceget, aki részint az udvar iránti gyűlöletből, részint becsvágyból és talán meggyőződésből is - bár ezt Roland-né nem ismeri el róla - dolgozott az abszolút monarchia ellen. Az orléans-i herceg alkotmányossága egyelőre nem kifogásolható, de Roland-né megveti kétes híre, kicsapongó élete miatt; cselszövőnek tartja, nem is alaptalanul. Ismét visszatér ahhoz a gondolathoz, amelyet kezdettől fogva hangoztatott: „Pörbe kell fogni XVI. Lajost, ez lenne a leghathatósabb, a legigazságosabb rendszabály.” Előre látja, hogy a nemzetgyűlés „tárt karokkal fogadja majd a királyt, s az ország egy arisztokratikus szenátus uralma alá kerül”. Arra kéri Bancelt, aki végre visszatért Londonból, és befolyásos személy a jakobinusoknál, hogy sürgesse az

Alkotmányozó Nemzetgyűlés felosztatását, új választások kitűzését, hogy azoknak a képviselőknek helyére, akik „eladtak minket az udvarnak”, új, hazaszerető, demokratikus képviselők kerüljenek.

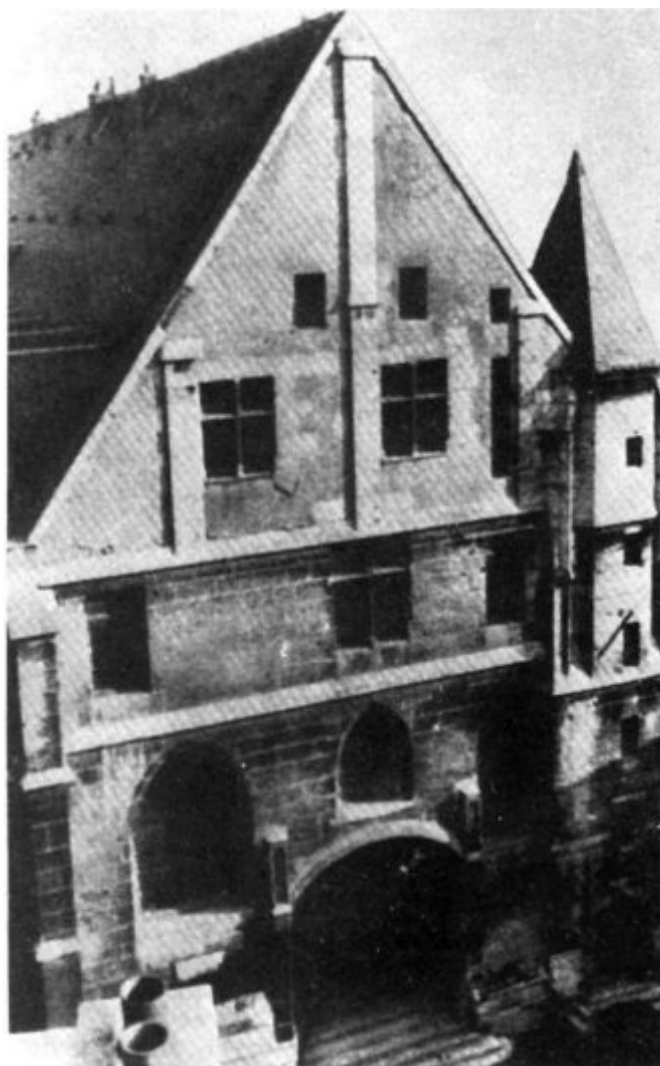
A nemzetgyűlés a közhangulat nyomása alatt felfüggeszti ugyan a királyt vétőjogostul, de hamarosan kiagyal egy történetet vagy jobban mondva egy elképesztő mesét: az inasöltönybe bújtatott uralkodót elrabolták a Tuileriákból. Robespierre gúnyolódása a nemzetgyűlés elevenébe vág: „Aligha lehet elhiteni a néppel, hogy a királyt, akár egy menyecskét, megszöktették.”

A képtelenség, amelyet Roland-né emlegetett, valóra vált. „Olyan idők ezek, amikor egy nap alatt tíz esztendőt öregszünk.” Keserűen állapítja meg: „Nem vagyok megelégedve Brissot-val e sorsdöntő események közepette. Azt óhajtanám, hogy lapja világosítsa fel az elméket, ahelyett, hogy hírharangja az eseményeknek.”

A *Francia Honfi* szerkesztőjét kétfelől is érik a támadások; ostromozza a vetélytárs lap szerkesztője, Camille Desmoulins, a Cordelier Klub egyik hangadója, s korholják a saját táborából is, főként Roland-né. Végül kénytelen színt vallani a Jakobinus Klubban; a hallgatóság nagy lelkesedése közepette kijelenti, hogy helyesli a király pörbe fogását.

Elkésett. A nemzetgyűlés már napokkal előbb megadta a kibúvót a királynak.

* * *

A CORDELIER KLUB, PÁRIZS

ROLAND-NÉ

Labille-Guiard festménye
Versailles, Múzeum

A fiatal politikusoknak, akiket a történelem Lamartine műve nyomán girondiakként tart számon - saját korukban azonban inkább brissotistáknak, rolandistáknak, olykor, ritkán pétionistáknak nevezik őket -, sok szép gondolatuk volt a hazáról, szabadságról, emberiségről, népről, amelyeket ékesszólóan adnak elő, de csökkent valóságérzékük megakadályozza őket abban, hogy Robespierre-ben felismerjék az elvekért harcoló nagy realpolitikust. Buzot, miként az események során majd kiderül, szinte lekezelően szól róla. Holott ez a gyöngé szónok, aki egyhangú kerepelésből olykor rikoltásba csap, pontosan azt mondja, amit mondania kell. Nem engedi, hogy a király szökése után az alapvető kérdéseket: a király dezertálását, a haza és szabadság veszélyes helyzetét háttérbe szorítsák a közjogi viták, amelyek még több frakcióra szakítanak a közvéleményt. Jelenleg még közös táborban van Roland-néval és későbbi ellenfelével, Brissot-val. A három személy álláspontja így összegezhető: Roland-né köztársaságpárti, szilárdan kitart elvei mellett, sürgeti a király vád alá helyezését, trónfosztást akar, erélyes intézkedéseket sürget a haza védelmében; elvbarátai, a girondiak között ő a legkövetkezetesebb baloldali, de nem számol azzal - mert alapjában véve dogmatikus -, hogy a köztársaság kikiáltása az adott körülmények között túl korai, taktikailag elhibázott lépés lenne. Brissot is köztársaságpárti, bár szolgálta az orléans-i herceget és Mirabeau-t is, akinek szűk körökben sűrűn emlegetett mondása magyarra fordítva, de finomabb stílusban, így hangzik: „Ha sokat pofáznak, berúgom őket a köztársaságba”. Brissot-t a szegénység rákényszerítette egyre-másra, de kétségtelen, hogy demokratikus köztársaságpárti. Csakhogy Brissot

habozik kimondani a király bűnösségét; végül mégis rászánja magát, majd idővel átmeneti megoldást indítványoz a monarchia és a reszpublika között. Ez a tétovázás, kapkodás, amelyet Roland-né többször is felrótt elvbarátainak, jellemző lesz a girondiak egész politikájára. Robespierre a lényegről beszél és semmi másról, mindig a kellő pillanatban, megőrizve a véleménynyilvánítás lehetőségét a további kérdésekben.

Idézzük fel ismét azt a pillanatot, amikor a király szökése után az eshetőségeket latolgatva felmerült a köztársaság proklamálásának lehetősége, és Robespierre gúnyosan azt kérdezte: „Ugyan, mi fán termett az a köztársaság?” - A girondiakkal rokonszenvező történészek megemlítik Robespierre egy másik, meghökkentő kijelentését: „A köztársaság valamiként becsúszott a pártok közé, senki sem tudta, miként.” (A kijelentés nem a szónoki emelvényről hangzott el.)

Robespierre azért nem szónokolt köztársaságról, mert a reszpublikát nem tartotta időszerűnek. De nem rajta múlt, hogy a nemzetgyűlés kibúvót adott a királynak.

Roland-né joggal ingerült Brissot-ra habozása miatt. A nemzetgyűlésben a triumvirátus feltálatlatta ugyan a királyrablás meséjét, de a baloldal támatta, Lajos levele súlyosan terhelő bizonyíték önmaga ellen: az uralkodót még nem igazolták. A robbanásig feszült légkörben - Roland-né többször is hangoztatja, hogy polgárháborútól tart - a jobboldal is, a patrióták is mozgósítják erőiket. A Cordelier Klub, főként Danton szónoklatainak és Desmoulins cikkeinek hatására, nagyszabású felvonulást tervez a Mars-mezőn. A király lemondását és a köztársaság kikiáltását követelő okmányt akarják ott az egybegyűltekkal aláíratni, majd a nép nevében átnyújtani az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek. A népgyűlés szervezésében részt vesznek jakobinusok is, így Brissot, aki talán jóvá akarja tenni habozását, és a Roland-né legszűkebb köréhez tartozó Lanthenas.

A jobboldal is készülődik. A királypártiak vérszemet kaptak, hiszen Bouillé marsall a szökésért magára vállalta a felelősséget; nyugodtan megtehetette: mire a nemzetgyűléshez intézett levele megérkezik, ő már túljutott a határon. Barnave indulatos beszédben kel ki azok ellen, akik folytatnák a forradalmat: „Minden további lépés a szabadság terén a királyság szétrombolását, minden további lépés az egyenlőség terén a magántulajdon megsemmisítését jelentené.”

A Mars-mezei tüntetés előtt egy nappal La Fayette kivált a jakobinusoktól, megalakította a monarchista Feuillant Klubot; az egyesület magas tagdíjai már eleve meghatározták, hogy a tagok milyen társadalmi rétegből kerüljenek ki.

1791. július 17-én hatalmas néptömeg lepte el a Mars-mezőt. Roland-né szerint közel száz-ezer ember verődött össze az óriás térségen, ahol előző évben, a Bastille bevételének évfordulóján, az ország valamennyi rétege ott tolongott a Haza Oltára körül, s a király felesküdt az alkotmányra.

A népgyűlésen, amelyet Mars-mezei öldöklés néven tart számon a történelem, levele tanúskodása szerint egy ideig ott volt Roland-né is. Aligha Roland-nal, nyilván baráti köre néhány tagjával, de bizonyos, hogy Robespierre nem volt köztük, ő távol maradt minden népi megmozdulástól.

A mézszárlással végződött gyűlés véres eseménnyel kezdődött. A tömeg felfedezett két férfit (egyikük rokkant volt); a Haza Oltárának állványzata alá bújva leskelődtek. Kémek, merényletre készültek, vagy, ami valószínűbb, kíváncsiak, akik közvetlen közről, biztos helyről akarták végignézni a látványosságot?... A gyanakvó, feldühödött tömeg lámpavasra húzta őket.

Bailly, Párizs polgármestere riadót veretve kihirdette az ostromállapotot, és La Fayette vezénylete alatt tízezer nemzetőr - lovas- és tüzérosztatok - ágyúk fedezetével megindult a Mars-mezőre. A nemzetőrök puska- és ágyútűzzel támadtak a forradalom mellett tüntető

népre. Egyik-másik visszaemlékezés szerint La Fayette-et és a polgármestert göröngyökkel dobálta a tömeg. Roland-né még göröngyökről se tud. Szerinte a két gyanús egyént néhány dühödt férfi felakasztotta; amikor La Fayette tíz ágyúval és nagyszámú csapatával megérkezett, már helyreállt a nyugalom, a tábornok nem szólította fel oszlásra a tömeget, tüzet vezényelt, s a menekülőket lovasok kaszabolták. Egyes emlékiratok, feljegyzések ezzel szemben azt bizonygatják, hogy La Fayette felszólította a tömeget: oszoljon szét, és csak akkor kezdett tüzelteni, amikor azt tapasztalta, hogy a tüntetők makacskodnak. Akármilyen volt is az előzmény, a „két világ hőseit” súlyos felelősség terheli.

A monarchista feuillant-ok szerint harminc, Roland-né és számos jakobinus forrás szerint több száz holttest maradt a Mars-mezőn; nem sokáig, mert éjjel a Szajnába dobálták a hullákat.

„Gyász és halál lakozik falaink közt, a zsarnokság vérrel bemocskolt trónon terpeszkedik, kinyújtja vasjogarát” - írja Roland-né. Részletes képet fest a felbolydult, rémült Párizsról. „A városban testőr- és nemzetőr-csapatok cirkálnak, a Jakobinus Klubot megszállta a katonaság, felfegyverzett gyerekek fenyegetik a járókelőket, a Szent Lajos-rend lovagjai és egyéb arisztokraták tapsolnak nekik, buzdítják őket. Sok embert letartóztattak, a zsarnokság gépezete félelmesen működik. Danton és Desmoulins kénytelen volt elmenekülni. Az a hír járja, hogy Marat-t megmérgezték - közli Roland-né Bancallal. - Adjá az ég, hogy egy ilyen szép forradalom ne csupán néhány pártütő ügyét szolgálja a derék nép kárára, amelynek csak támaszra van szüksége, hogy tökéletesedjék...

Három kocsi ment el az imént ablakom alatt. Az egyikben Marat-t, a Cordelier Klub egyik legismertebb tagját szállították börtönbe... Rövidesen azt fogjuk hallani, hogy Robespierre-t, aki oly bátran védelmezi a nép jogait, lepénzelték a külföldi hatalmak. Persze korántsem akarom ennek az érdemes férfiúnak az erélyét összehasonlítani azokkal a túlzó követelésekkel, amelyeket az emberek hajlamosak Marat szemére vetni, de úgy vélem, ugyanabban a szellemben s ugyanazzal az igazságtalansággal ítélik meg mindkettőt felett.”

Marat-t, akit nemsokára vérebe fog nevezni, nem börtönözték be; sikerült elrejtőznie, s mint hányatott élete folyamán oly gyakran, pincékben és árkokban bujkált.

A véleménykülönbségek, amelyek nemsokára végzetes ellentétékké nőnek, és arra fogják késztetni a forradalom nagy egyéniségeit, hogy vérpadra juttassák egymást, ideig-óráig elnémulnak, a hazafiakat egyelőre közös táborba szorította a reakció. „Brissot, akit tegnap még ünnepeltek a Jakobinus Klubban, ma gyalázatos rágalmak céltáblája” - kesereg Roland-né. Robespierre-ről „aljas vádak keringenek”, veszélyben van, úgy hírlik, a Feuillant Klub a letartóztatását követeli, s a nemzetgyűlés túlnyomó része hajlandó lenne kiadni. Roland-ék nyugtalanok miatta. Mihelyt meghallják, mire készülnek La Fayette hívei, éjjel tizenegy órakor elindulnak a Marais-negyedbe, hogy értesítsék, és menedéket ajánljanak fel neki. (Robespierre később költözött a történelemből közismert szobájába, Duplay asztalos házába.) Robespierre már nyilván kapott értesítést, mert elhagyta a lakást. A házaspár ekkor azon nyomban Buzot-ékhoz megy, és Roland-né arra kéri Buzot-t, siessen a Feuillant Klubba, hogy meggyőződjék, mit terveznek a fayettisták.

A fiatal képviselő válaszából kiderül, hogy az üldözöttet korántsem becsüli oly nagyra, mint a Gironde lelke. Vagy óvatoskodna? Aligha, Buzot-nak nem természete az óvatosság. Valószínű, hogy már ekkor sem szenvedhette Robespierre-t. „Mindent meg fogok tenni - mondta Buzot - hogy megmentsem a szerencsétlent... jóllehet korántsem osztozom abban a véleményben, amelyet bizonyos személyek táplálnak róla.”

A hazudozásoknak micsoda szövevénye! Roland-né először tapasztalja közvetlen közelből. A Mars-mezei vérengzés sommásan a rend helyreállításának minősül, „Brissot és Marat közös plakáton kipécézve felforgatóként szerepel, Brissot-t és Robespierre-t vád alá akarják helyezni, hamis tanúkkal” - írja Roland-né.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben a „feketék” kerekedtek felül, a Feuillant Klubban csoportosult képviselők megegyeztek velük. A Cordelier Klubot bezárták, a jakobinusok balszárnyát egy időre megbénították. Az úgynevezett háromszínű terror (a nemzetiszínű kokárda jegyében) diadalmaskodott. Az alkotmányt módosították, a választójog cenzusos jellegét fokozták, a nemzetőrség szervezetét ismét meghatározták: tagjai csak aktív⁷ polgárok lehettek. A nép fegyvertelenül áll szemben a nemesi vezetés alatt álló hadsereggel. A király ismét hűséget esküszik, immár másodízben, a nemzetnek az új alkotmányra.

„A király végképp lealacsonyodott, hamis Lajosnak, hízott disznónak nevezik, karikatúrákat készítenek róla, a királyné bosszút forral. Különös ellentét: La Fayette sokat sülyedt a közhangulatban és mégis, hatalmasabb, mint valaha” - állapítja meg Roland-né.

A nemzetgyűlés örömnépeket rendez. Az utcán táncolnak, az udvarhű lapok békéről és biztonságról áradoznak. Senki sem sejtheti, hogy a király az ünnepélyes eskütétel napján futárt meneszt sógorához, Lipót császárhoz, arra kérve, hogy csapatai vonuljanak fel a francia határon.

Ebben a zűrzavaros helyzetben mit hozhat a jövő?... Az egyetlen, amiben Roland-né rendületlenül bíz, a szabadság felé törő áramlat, amely oly erős, oly egyetemes, hogy a szabadságnak meg kell valósulnia - így írja levelében - „ha másként nem, vértenger árán”. A néhány végső szót kihúzták az eredeti levélből, de azért elolvasható. Effajta törlések többször is előfordulnak. A forradalmat túlélő kortársak, majd a romantikus történetírás átfestette Roland-né képét, s az erőszaktól borzadó vértanú glóriáját vont a köréje.

Teljes erejéből igyekszik megmozgatni a közvéleményt, egyrészt a párizsi Jakobinus Klubban, másrészt a vidéki klubokban - számuk végül már hatezerre fog emelkedni -, amelyeknek szervezetére barátainak ebben az időben igen nagy a befolyása. A legnagyobb veszélyt nem a külföldről jövő támadásban látja, jóllehet kifejti, hogy az invázió Flandria felől várható, és célpontja egyenest Párizs, hiszen az Ardenneken át nyitva az út a fővárosig. A legsúlyosabb baj szerint a nemzetgyűlés iszonyatossá vált romlottsága; erről kellene felvilágosítani a megyéket, hogy a „közszellem erejével” befolyást gyakoroljanak rá. Ezt a módszert elvarátaik alkalmazni is fogják idővel, majd stafétaszerűen veszik át egymástól a különböző frakciók, s általa teljesül be Roland-né és a girondiak végzete.

1791 szeptember utolsó napján „Éljen a király! Éljen a nemzet!” felkiáltások közepette felszlik az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, s a rákövetkező napon, október 1-én megnyílik a Törvényhozó Nemzetgyűlés. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjai megválaszthatatlannak nyilvánítják magukat, s ahogy Lamartine a *Girondiak történetében* megállapítja, az ősz fejek eltűntek az ülésteremből, a padokon jobbra fiatal és polgári származású férfiak ülnek. Baloldalon, a jakobinusok között ott van Brissot; Condorcet-val, az ateista filozófussal, az *Enciklopédia* hajdani munkatársával ők ketten vezetik a jakobinus csoportot. Robespierre, Pétion és Buzot a határozat értelmében nem volt megválasztható. Néhány fiatal ügyvéd a Gironde vidéke választóit képviseli. A csoport legkiválóbb egyénisége Vergniaud.

A Törvényhozó Gyűlés megnyitásáról Roland-ék már Lyonban értesülnek. Roland küldetése sikeresen véget ért: a harminckilenc millió kölcsönből harminchármat átvállalt az állam.

Kijelentéseiből ítélve Roland-né nem bánta, hogy távozott a fővárosból. „Elegem van Párizsból, legalábbis jelenleg. Annyi sok tökfilkó és gazember után végre a fáimat szeretném már látni.”

⁷ A választójoghoz előírt vagyonnal, jövedelemmel rendelkező polgárok.

6.

A Természet, a nagy vigasztaló ezúttal nem segít. Roland-né hatalmas energiáját, amely mindenféle munkában kedvét leli, az őszi gyümölcsök betakarítása, a szőlőszüret éppoly kevéssé köti le, mint a manufaktúrák kézikönyvének harmadik kötete, amelyen szorgalmasan dolgozik. Alighogy megérkezett Le Clos-ba, új barátnője, Sophie Grandchamp társaságában, aki a házat szörnyen ócskának találja, valamint Lanthenas-val, aki semmi hajlandóságot nem mutat orvosi diplomája felhasználására, és nagyrészt Roland fedele alatt és kenyerén élve politizál, alighogy rendet teremt a háztartásban, és kézbe veszi Eudora nevelését, Roland-né máris visszakívánczik Párizsba.

Mi készítette a természete szerint és elvei alapján egyaránt következetes nőt erre a következetlenségre? A szerelem, ahogyan azt egyik felületes életrajzírója állítja? Aligha. Ebben az időben Roland-nét a közös elveken és a megbecsülésen alapuló barátság fűzi Buzot-hoz, talán nem is az a fajta érzelmes barátság, mint a fiatal Boschoz, a vele egykorú Lanthenas-hoz vagy éppenséggel Bancalhoz, akinek oly sűrűn küldte Párizsból a leveleket.

Csupa férfi kering körülötte, akikben vágyakat lobbant fel a szikkadt idős férj életteli szép felesége, akik hamarosan beleszeretnek, s akiket felhalmozódott érzelmi tartalékaival vonz magához. Egy regény témája lehetne ezeknek a barátságoknak az elemzése, áttételes érzések, öntudatlan kacérság, a házasságból hiányzó összhang, talán elfojtott testi vonzalom is mind ott lappanganak benne, de a történelmi életrajznak nem az a feladata, hogy feltárja őket. Értjük be annyival, hogy ha Roland-né 1791 kora őszen szerelmes lett volna, megmondja férjének, hiszen később megmondta, s akkor nem mennek vissza Párizsba. Ezt az időszakot jellemezve ő maga is megjegyzi: „Akkor még nyugodt volt a szívem.” Levelezést sem folytat Buzot-val a birtokról, holott hozzá írt későbbi levelei megindító bizonyítéka tragikus szerelmüknek.

Roland-né 1791 kora őszen azért kívánczik vissza Párizsba, mert meggyőződése, hogy férje meg ő - talán elsősorban ő maga - hasznára lesz a forradalom ügyének. Mai szóval élve: meg akarja valósítani magát a köz érdekében. Az önmegvalósítás nem azonos az egyéni becsvággyal. Roland-né kezdettől fogva tudta, hogy a forradalom mérhetetlen áldozatokat kíván; a Mars-mezei vérengzés óta ebbe a tudásba az a tragikus felismerés is vegyül, hogy a forradalom elindítói aligha érik meg a szabadság világát, sorsuk a pusztulásba küldött előőrsöké.

A belső erőviszonyokat latolgatva joggal vélhette, hogy párizsi tartózkodása szükséges a forradalom érdekében. A Törvényhozó Gyűlésben is túlsúlyban vannak a monarchista képviselők, számuk 256 a baloldal 136 tagjával szemben. A jobboldal hangadói állandó vendégek a tehetséges író, Staël báróné palotájában, aki szeretője, Narbonne gróf politikai karrierjét egyengeti. A jobboldal egységes abban, hogy mit *nem akar*. A baloldal egysége korántsem ilyen szilárd, hamarosan ketté is szakad, részint a Brissot vezette girondiakra, részint a Hegypártra. A girondiak és a jobboldali feuillant-ok között helyezkedik el a nemzetgyűlés többségét alkotó középpárt, Lapály, Mocsár, olykor Has névvel illetik, aszerint, hogy melyik párt beszél róla. A Lapály képviselői függetleneknek nevezik magukat, különböző politikai árnyalatokat képviselnek, kiemelkedő egyéniség nincs köztük, de állásfoglalásuk számbeli fölényük miatt nagyon fontos.

Roland-né már párizsi tartózkodása legelején megdöbbenve észlelte az egyetértés hiányát a patrióták között. A kis birtokon terveket szőve azt reméli, hogy párizsi lakásuk ismét és most már hatékonyabb központja lesz a baloldalnak. Csakhogy Roland nem akar mozdulni. Csalódással tölti el, hogy Lyon nem jelölte képviselőnek, sőt a községi vezetőségben is háttérbe szorult, becsvágya megtört, és talán fél is a zavaros közállapotoktól, a forradalomtól, amelyet

annyi felől fenyeget veszély. Tisztában van vele, hogy állása, a manufaktúrák állami felügyelete hamarosan megszűnik, a gazdasági liberalizmus folytán, amelynek rendíthetetlen híve, s azt tervezi, hogy negyvenesztendei szolgálat után nyugdíjért folyamodik, és visszavonul a birtokra gazdálkodni, csak hogy felesége minden erejét latba veti Párizs érdekében. Eudora nevelésére hivatkozik, meg kell állapítani, hogy aligha jóhiszeműen, mert a kislány szellemi fejlődésének teljesen megfelel a vidéki környezet. Anyja egyébként nem nézi szülői elfogultsággal. Semmi kétség, nagyon szereti, leveleiben sokat foglalkozik Eudora neveltetésével, tanítja, gondosan törődik csinos öltözködésével, emésztí az aggodalom, ha beteg, de a saját képére és hasonlóságára formálná. A középszerű kis Eudorára iszonyú súllyal nehezedhetett anyja erős egyénisége. És Roland-nénak mekkora bánat, hogy testéből kiszakadt magzata, akit tejével táplált - és milyen nehézségek között, lázzal küszködve, saját készítésű orvosságokkal hozva rendbe magát -, saját megújult énje oly kevésbé hasonlít a betűfaló kis Phlipon gyerekekre.

Eudora tizedik évében jár, Roland-né így ír róla férjének: „Ne áltassuk magunkat; igaz, lányod jólelkű, szeret engem, szelíd teremtes lesz, de egyetlen gondolat sincs a fejében, memóriája a nullával egyenlő.” (Bezzeg a kis Phlipon lány hosszú passzusokat tudott könyv nélkül Thuküdidésből, Roland-né folyamatosan idéz Tacitusból, Homéroszból, olasz és angol költőkből, Shakespeare műveiből, angol történetírókból és természetesen a Mester, Jean-Jacques szinte minden munkájából.) „Mintha most került volna ki a dajkaságból - folytatja Eudora jellemzését - s úgy látszik, híján van minden szellemi érdeklődésnek. Szépen kihímzett nekem egy táskát, varrogat is, de más hajlam nem mutatkozik benne, s kezdek úgy vélekedni, hogy nem szabad sokat várni, még kevésbé sokat követelni tőle.”

Férjét azzal az ürüggyel noszogatja a fővárosba menetelre, hogy a sokféle benyomás majd felébreszti Eudora érdeklődését a kultúra iránt. A valódi okról hallgat: Roland-né nem éri be a munkatárs szerepével férje mellett, részt akar venni a közéletben, ahol szerinte a nőknek az a hivatása, hogy haza- és szabadságszeretetre lelkesítsék a férfiakat. De hivatását megfogalmazta gögösebben, pontosabban is: „A jellemes emberek hivatása, hogy jellemet kölcsönözzenek azoknak, akiknek nincsen.” Jellemen ő a szilárdságot, a következetes erélyt érti, s a baloldalt néhány férfin, főleg Robespierre-en kívül, ezeknek a tulajdonságoknak a hiánya miatt marasztalja el.

A közéletben mennyi ok az aggodalomra! A király megtartotta vétőjogát és a hadüzenet jogát. Az alkotmányra fel nem esküdött papok lázítanak, a Vendée-ban felkelésre tüzelik a parasztokat. Az emigránsok, akiknek élén szökése óta a rangidős Provence grófja áll, kiáltványt tettek közzé, Franciaországot invázióval fenyegetik, s a határon csapatokat vontak össze.

Roland-né cselekedni akar. Ez lehet a magyarázata, hogy levelet ír Robespierre-nek. Bűvkörébe szándékozik vonni őt is, mint a többieket a közjó érdekében? A távoli kis birtokról akarja erősíteni a szálakat Robespierre-rel, akinek tekintélye nőttön-nő a Jakobinus Klubban? Minthogy politikai nézeteik egyezni látszottak, talán valami bensőségebb szellemi kapcsolatra vágyott ezzel a rejtélyes, zárkózott, hallgatag emberrel.

Lényeges mondanivalója tulajdonképpen nincsen, az a benyomásunk, csak azért ír, hogy ébren tartsa az ismeretséget. A levél eleje elmélkedés a zsarnokságról és a forradalom - „a mi forradalmunk” - ellenségeiről, írja Roland-né, s a népről, amelyet Rousseau-tanítványhoz méltóan jónak tart, a nép „akarata igazságos, mert érdekei valamennyiünk érdeke, de elvakították, vagy vak”. Írása valójában gratuláció Robespierre sikereihez. „Ön, uram, sokat tett az egyenlőség és szabadság elveinek bebizonyítása és terjesztése érdekében; szép és felemelő, hogy bizonyosságot nyújtott róla ebben a korszakban, amelyben még oly sokan nem tudják, milyen pálya áll előttük.”

Nem tudni, válaszolt-e Robespierre a hosszú levélre, de ha írt, csupán néhány rövid, semmitmondó, fagyosan udvarias sort vethetett papírra.

Roland-né levele keltének napján Párizsban rendeletileg eltörölték a manufaktúrák felügyelőségét.

Visszavonulni a kis birtokra - Roland-nét idézve - egyet jelentene az önző elzárkózással, amikor az országot háború fenyegeti, a miniszterek között árulók vannak, a nemzetgyűlés középszerű, a nép ingatag. Hol van már az az idő, amikor egy felhő a férj homlokán elegendő volt, hogy a feleség elfojtsa ellenvetéseit. És nem kívánja Roland érdeke is, hogy a politikai élet központjában éljen? Roland-né ezt hiteti el magával: „Ami bennünket illet, engem keserűséggel tölt el, hogy barátunkat (mármint Roland-t) hallgatásra és feledésre kárhoztatják; ő hozzászólt a közlélethez, ez fontosabb számára, mint ahogy saját maga gondolja, energiája, ha nem használhatja fel hajlamai szerint, majd végzetesen hat egészségi állapotára.”

Roland aggódik megélhetésük miatt, felesége leszereli aggályait. Szabad-e önös gondokkal törődni, amikor a köz sorsa forog kockán? Egyébként a kiadóktól fognak megbízást kapni addig is, amíg Roland nyugdíjügye el nem intéződik.

A házaspár, ezúttal Eudorával együtt, 1791. december közepén Párizsba érkezik. Ugyanabba a szállóba költöznek, ahol előzőleg laktak, de ezúttal a harmadik emeleten vesznek ki két olcsó kis udvari szobát.

* * *

A kezdet nem biztató, a tiszta patrióták kevésbé egységesek, mint néhány hónapja. A girondiak a Vendôme téren gyűlnek össze naponta villásreggelire egy gazdag özvegyasszony, Dodunné házában, aki lángol a forradalomért vagy inkább a girondiak legkiválóbb szónokáért, Vergniaud-ért. A másik központ a népszerű Pétion -, ő festette le képzeletében a karjaiba omló és a természet szavára hallgató Madame Élisabethet, amikor néhány hónapja a nemzetgyűlést képviselte a szökött király mellett; Bailly után a főváros polgármestere lett. Brissot mindkét körben gyakori vendég. És ott a merev, talányos Robespierre, aki eljár ugyan Pétionéhoz, de valójában a Jakobinus Klubhoz tartozik, összeforrt vele, s akit most már egyikük sem merne „szerencsétlen fiatalembernek” nevezni. A Cordelier Klub hangadói: Danton, Desmoulins, Marat, pillanatnyilag mindannyian tiszta honfinak ismerik el egymást, bár Marat már gyanakszik, árulást szimatol, főként a Vergniaud-csoportot tartja vétkesen mérsékeltnek.

Roland-né megpróbálja maga köré gyűjteni a baráti kört, amelynek vitáit hónapokon át gyakran türelmetlenül, száját harapdálva figyelte. A „kis kör” megbeszéléseit nem merő becsvágyból vagy éppenséggel szereplésvágyból akarja felújítani. Már előző párizsi tartózkodásuk alatt felismerte, és *Emlékirataiban*, magánleveleiben többször is kifejtette, hogy elvbarátai ékesszóló vitáikban a sok magasztos gondolat között mennyire nem tudtak elhatározásra jutni. Kívüle és Robespierre-en kívül, aki nem a száját harapdálva, hanem körmeit rághva hallgatta a magasröptű fejtegetéseket, amelyek bizonyos körülmények közt, sajnos, szócséplésnek bizonyultak, talán Vergniaud látta tisztán a Gironde végzetes hibáit, de őt különös passzivitása akadályozta a kezdeményezésben. Maga Brissot is már későn ébredt ennek tudatára, s a börtönben jajdult fel: „Szokásunk szerint túlon túl sokat beszéltünk, és nem tudtunk dönteni.”

Roland-né célja érdekében elküldi férjét a polgármesterré emelkedett Pétionhoz, de az nem viszonzozza Roland látogatását, pedig a közelmúltban gyakori résztvevője volt az összejöveteleknek. Ő is, felesége is - Roland-né szavaival - demokratikusnak éppenséggel nem tekinthető gőgöt tanúsítanak. Az újdonsült polgármester hitvese nagyjából úgy viselkedik, mint annak idején de Boismorelné; az akkori illemszabályoknak megfelelően a megbecsült vendéget a kijáratig kellett kísérni, Pétionné csak a szalonajtóig megy a látogatóba érkezett Roland-néval, aki barátnője, Sophie Grandchamp szerint - de ne higgyünk neki nagyon! - megsebezve távozott. A lényeg persze az, hogy Pétion és köre semmi hajlandóságot sem mutat, hogy állandó kapcsolatot tartson fenn a bizonytalan helyzetű házaspárral.

JACQUES PIERRE BRISSOT
Levachez metszete
Párizs, Nemzeti Könyvtár, Metszettár

PIERRE VICTURNIEN VERGNIAUD
Durameau rajza
Versailles, Lambinet Múzeum

Buzot, aki szilárd támasza lehetne Roland-né terveinek, képviselősege megszűntével visszament szűkebb hazájába, Normandiába. Vergniaud-hoz, pontosabban a vagyonos özvegy lakására, a Vendôme térre Roland-né ismét férjét meneszti, de eredménytelenül. „Nem szeretem Vergniaud-t” - írja a börtönben papírra vetett *Arcképek*ben. Vergniaud passzivitását tunyaságnak tartja, s ez „bűn a közéletben”; azt a tulajdonságát, hogy beleéli magát ellenfelei lelki állapotába, és nem tagadja meg tőlük részvétét, ha megaláztatott, kárhoztatandó gyengeségnek minősíti.

A régi kapcsolatok nagy része is megszakadt. „Brissot-t is jóval ritkábban látjuk” - jegyzi meg Roland-né keserűség nélkül, mert Brissot-t a képviselőség, a cikkírás és a Jakobinus Klub valóban nagyon lefoglalja. A tétlenségre kárhoztatott Roland-né csak rajongóira, Bosca, Lanthenas-ra és Bancalra támaszkodhat, mindhárman oszlopos tagjai a Jakobinus Klubnak; ajánlásukra Roland-ra bízzák a levelezést, vagyis a vidéki klubok tájékoztatását. Roland-nénak való feladat, annál is inkább, mert férje idejét erősen igénybe veszi az utánjárás a könyvkereskedőknél, akik kiadással is foglalkoznak, és az elvállalt munkák megírása.

Roland szívesebben élne a kis birtokon, mint Párizsban, de felesége hallani sem akar a visszavonulásról. A távolból nézni tehetetlenül, hogy a forradalmat megállítják a fayettisták és a Lapály. A Törvényhozó Gyűlésen heves harcok után biztató döntések születnek. Brissot indítványára felszólítják a király fivéreit és a többi emigránst a hazatérésre, a felhívás szerint kéthavi haladék után összeesküvésben gyanúsnak minősülnek, és vagyonukat elkobozzák a nemzet javára. (Az emigránsok vagyoneklobzását Roland-né már 1789 nyárutóján sürgette.) A nemzetgyűlés egyenes úton halad arrafelé, hogy szembeszálljon a forradalom ellenségeivel; felkéri a királyt, figyelmeztesse a német-római birodalom trieri választófejedelmét, hogy hagyjon fel a csapatösszevonásokkal és toborzással Franciaország határán.

Roland-né döntő lépést erőszakol ki: ráveszi férjét az állandó párizsi letelepedésre. Roland a Latin Negyedben, közel a Szajnához, a La Harpe utcában bérel udvarra néző kis lakást a Jakobinus Klub egy tagjától, és hat esztendőre köti le. De a beköltözés előtt néhány nappal váratlanul olyan fordulat történik, amely egy csapásra a forradalom főszereplői közé emeli őket.

* * *

A nemzetgyűlés és a király közt kiéleződik a helyzet; a király elbocsát egy minisztert, a nemzetgyűlés ríposztként vád alá helyez egy másikat, végül Lajos enged. 1792 március elején a jakobinus Dumouriez-t nevezi ki külügyminiszterré, és kormányalakítással bízta meg.

A kinevezés a baloldal, pontosabban Brissot híveinek diadala; az új kormányban két tárca, a belügy és a pénzügy várja őket. Minthogy a nemzetgyűlés határozata értelmében képviselő miniszterséget nem vállalhat, se Brissot, se Vergniaud nem jöhet számításba. Valószínű, hogy a vagyonos özvegy Vendôme téri lakásán került szóba belügyminiszterként a közéletben ismeretlen Roland neve. Feltehető, hogy Brissot ajánlotta, aki lapja és képviselősege révén politikai hatalmasság lett. Lanthenas és Bosc - mindkettő tekintélyes tag a jakobinusoknál - lelkesen kiáll mellette. Az új belügyminiszterről annyira nem tudják, kicsoda, micsoda, hogy Brissot szükségesnek látja közölni a *Francia Honfiban*: Roland de La Platière úr nem tévesztendő össze azzal a Laplatière-rel, aki a *Nagy emberek galériája* című mű szerzője. A feuillantisták lapja viszont a közélet rokonai megszállására céloz, s azt írja, hogy az új belügyminiszter Brissot sógora, aki persze tiltakozik.

Adjuk át a szót az esemény szemtanújának, Sophie Grandchamp-nak, aki korrektúrajavítója, kéziratmásolója és szellemi mindenese volt többek között Roland-nak is: Este tizenegy órakor megrángatták a csengettyűszinórt ajtaja előtt: Roland-né levelét hozták. Grandchamp asszony álmélkodva olvassa, hogy a külügyminiszter Brissot-val együtt Roland-éknál járt, és közölte

velük: a király kinevezte Roland-t belügyminiszterré. Roland gondolkodási időt kért másnap reggel tíz óráig. „Gyere minél előbb!” - írta Roland-né.

Grandchamp asszony jókor reggel beállít hozzájuk. A harmadik emeleti szűk, kopár szobában nagy izgalomban találja őket; ilyen fordulatra álmukban sem gondoltak. Sophie Grandchamp azt tanácsolja, hogy Roland fogadja el a miniszterséget - valószínű, hogy a tanácsa nélkül is elfogadta volna -, és minthogy a házaspár szerény ruhatárral és kiszámított pénzzel érkezett Párizsba, elrohan kölcsönért, hogy az új miniszter üdvözlésére odaseregltő vendégeket illő módon fogadhassák. Mire visszaérkezik, a szálló tulajdonosa, aki kispénzű vendégeit meg lehetőségen lefitymálta - ne feledjük, hogy Roland állása megszűnt, és nyugdíjigényét még nem intézték el -, sebtében egy első emeleti lakosztályba helyezte el a díszvendéggé emelkedett házaspárt. A lakosztályban miniszterek, képviselők, újságírók raja, a tisztelgőket két ajtónálló ereszti be.

Aznap este a Jakobinus Klubban Dumouriez - a fején piros sapka - testvéri csókkal illeti Robespierre arcát, de miniszterséget nem ajánl fel neki.

A szélsőbal máris elégedetlen; nemcsak Robespierre, aki ekkor már távolodik tőlük, és hamarosan nyíltan szembekerül Brissot-val, hanem a miniszterségre pályázó hajdani ripacs színész, Collot d'Herbois is.

7.

Lamartine is, Roland-né is megírja, hogy amikor a három jakobinus miniszter bemutatásra megjelenik a Tuileriákba, a szertartásmester megrökönyödve mered rájuk: csipkefodros ing, aranymellényes díszöltöny helyett sötét polgári öltözetet viselnek. „Ó, még csat sincs a cipőjén!” - méltatlankodik Roland lábbelije láttán. Dumouriez gúnyosan utánozza a szertartásmester megdöbbenését: „Ó, uram, minden veszve van!”

Dumouriez ebben a történelmi pillanatban ötvennégy esztendő. Fontos szerepe van az események további alakulásában. A szikár természetű férfit, akinek arca az utókorra maradt képen olyan feszült, mintha egyre a rá váró feladatot méregetné, Lamartine találóan nevezi az alkalom hőségének. Dumouriez fiatalon katonának ment, de polgári származása miatt nem lehetett tiszt. XV. Lajos alatt az udvar szolgálatában állt, ügynök, hírszerző, a mendemonda szerint kém is volt, egy ideig a hírhedt királyi szerető, a szabott áron árult nőből grófnévá cseperedett Dubarry pártfogoltja. Lengyelországban felkelést szervezett, hazájában egy évig várbörtönben raboskodott, majd ismét felküzdötte magát: Cherbourg hadikikötőjének tervét ő készítette el. A forradalomban alkotmányos monarchistaként kezdte, majd átsétált a Jakobinus Klubba, s ügyesen egyensúlyozott a jakobinusok girondi jobbszárnya és a Hegypárt között, amelyhez Danton révén kapcsolódott.

Ez a tehetséges kalandor Brissot nagy politikai tévedése volt. Abban a reményben segítette a külügyminiszterséghez, hogy személye segítségével irányíthatja a külpolitikát. Összhangjuk valóban teljesnek látszott, csak azt nem sejtette sem Brissot, sem a pártja, hogy Dumouriez az udvarhoz is megtalálta az utat.

Emlékirataiban azt állítja Roland-né, hogy Dumouriez kezdettől fogva bizalmatlanságot ébresztett benne: szerencselovagnak tartotta. Megállapítását a saját éleslátásáról kritikával kell mérlegelni. Az utókorak szánt írásaiban, amelyek akkor készültek, amikor Dumouriez jellemtelensége már hónapok óta bebizonyosodott, párhuzamot von férje makulátlan becsületessége, a közért végzett fáradhatatlan munkája - Roland-t gyakran hasonlítja az antik Catóhoz - és Dumouriez között, akit nagyravágysága sarkallt, s udvaronc simasága alól elővillant erőszakossága, mohó hatalomvágya, de Roland-né magánleveleiben egyetlen megjegyzés sem utal rá, hogy már ekkor gyanakodott volna a külügyminiszterre.

A szerencse próbaköve a jellemnek, akárcsak a balsors. A Dumouriez látogatását követő éjszaka, amelyet barátnője beszámolója szerint Roland-né álmatlanul töltött, bizonyára úgy érezte, hogy az élet igazolta erőfeszítéseit, várakozását, önmehtagadását, eltökéltségét. Ettől kezdve még határozottabb és dogmatikusabb fokozódik; nemcsak az igazában, hanem a képességei erejében is bízó Roland-né áll előttünk. Kiszabadult férje árnyékából. Kilép a porondra.

A belügy elegáns palotájában, Roland hivatalos dolgozószobájába menet, az előteremben egy éltes férfi megszólítja, pártfogását kéri. Roland-né ráismer: az instanciázó az egykori adóbérlő, akinek házában a látogatóba érkező Phlipon nagyanyát és unokáját a cselédség asztalához ültették. Micsoda elégtétel! Ha nem lenne az, miért említené meg az *Emlékiratokban* példaként a szerencse forgandóságára? A diadal teljes, de hosszasan eltűnődni rajta aligha van érkezése: hatalmas munkaerejét temérdek feladat várja. Jó szakembereket keresni Roland-nal együtt a minisztériumba, a belügy alá tartozó fontos hivatalokba megbízható patriótákat helyezni, így kerül Bosc a postához, Lanthenas a belügyminisztériumba, bár az utóbbinak Roland-né megállapítása szerint nem sok hasznát veszik, pontatlanul intézi az ügyeket. A kórházak, gyermekmenhelyek és börtönök ellátásának rendezése, javítása Roland-ék első

feladatai közé tartozik. A belügyminiszter hatásköre alá esik a közlekedésügy, a postaügy, a közellátás, a közbiztonság, az ipar, a földművelés; mindezekben az ügyekben Roland-né, számos irat tanúsága szerint, egyenrangú munkatársa férjének. Az ő ötlete a közszellemet lelkesítő minisztériumi hivatal megszervezése. Cikkeket ír Roland helyett a minisztérium félhivatalos lapjába. Hamarosan közszájon forog Desmoulins gúnyos mondása a miniszter egyik közleményéről: „Roland gondolatai szegényesek, stílusa lapos; tollát ezúttal nem a felesége tartotta kezében.”

Roland-né korántsem vélekedett ilyen fölényesen a férjéről; őszintén tisztelte, leveleiben is mindvégig nagybecsüléssel szólt róla. *Emlékirataiban* leszögezte, hogy Roland kiváló szervezőképességével, alapos tudásával, szívós szorgalmával, áttekintésével, logikus elméjével nélküle is ellátta volna munkáját, legfeljebb a kezéből kikerülő irományok megfogalmazása lett volna gyengébb. A saját jelentőségét kicsinyítve azt állítja, hogy lényegében egy miniszteri titkár feladatát végezte férje mellett, csak buzgóbban, fáradhatatlanabban, lelkesebben. Az az igazság, hogy Roland és ő egyenrangú munkatársak voltak; a politikai jellegű fontos döntések Roland-né ösztönzésére születtek, de mindig kettőjük egyetértéséből. Ez az egyetértés nagyon fontos a házaspár kapcsolatában. Egy szellemes tanulmány arra inti az olvasókat, ne gondolják, hogy Roland-né unalmasnak találta Roland-t azon oknál fogva, hogy a tanulmány írója és az olvasók unalmasnak találják. Valóban: Roland-né nem unta a férjét. Roland kezdettől fogva ellátta szellemi táplálékkal, funkciót és célt adott neki. Eleinte Roland-né volt büszke férjére, később Roland a feleségére. Közös tudás, közös eszmék, közös meggyőződés fűzte őket egymáshoz. A forradalmak utáni korszakok emberei hitetlenül vagy álmélkodva nézték és nézik a társadalmi átalakulásért küzdők érzelmi kapcsolatait. Aligha értik meg, hogy meghitt percekben is szüntelenül jelen volt valamiként a közösség, figyelmeztetve őket, hogy életük nem csak az övék.

* * *

A palotának, amely régebben a dúsgazdag Necker hajléka volt, Roland-ék csupán néhány helyiséget használnak. Férj és feleség közös megbeszélés alapján intézi az ügyeket; a szívós szorgalommal dolgozó Roland-né rendszerint férje hivatali szobájában foglalkozik az iratokkal. Nem szerencsés megoldás. Barras, egyike a néhány közéleti embernek, aki túlélte a forradalmat - idővel Joséphine de Beauharnais szeretőjeként ő egyengeti majd Bonaparte tábornok karrierjét -, leírja benyomását a miniszter házaspárról. Barras nagyra becsülte Roland szervezőképességét és közigazdasági ismereteit, és hivatalos külföldi útjáról visszatérve kihallgatásra jelentkezett a belügyminiszternél. „Kitüntető udvariassággal fogadott” - írja Barras. - „Én dolgozószobájában hallgatagon vártam hitvese távozására, hogy komoly ügyekre fordíthassuk a szót. Roland elértette hallgatásomat, s azt mondta: »Feleségem jól ismeri a minisztérium ügyeit.«”

Barras megütközik; sokkal óvatosabb, semhogy kifejezésre juttatná megrökönyödését, de *Emlékezései* tanúskodnak róla, hogy fölöslegesnek találta a feleség jelenlétét, amikor férje, a miniszter hivatalos ügyekkel foglalkozik.

A miniszter dolgozószobájában ülő feleség képe valóban nem egyezik azzal a háttérbe húzódó szerénységgel, amely Roland-nét - saját állítása szerint - jellemezte. Munkáját elvégezhetette volna a hivatalos helyiséggel szomszédos szobában is. De ha már annyiszor és oly élesen felrőtták neki a félhivatalos belügyminiszterséget, szólaltassuk meg a francia baloldali történetíró, Georges Lefebvre-t is, akit igazán nem vádolhatni a girondiak iránt érzett elfogult rokonszenvvel. Lefebvre jegyzi meg, hogy Roland-né kitűnő politikai éleslátással azonnal felismerte, milyen nehéz, sőt veszélyes helyzetet vállalt pártja, amikor mintegy kezeskedett azért a kormányért, amelynek irányítása gyakorlatilag nem volt a kezében, hiszen a miniszterek többsége az udvar érdekeit szolgálta. Ezt a polgári színezetű kormányt a jobboldal támadása

és aknamunkája gyöngítette. Támadja hamarosan Robespierre is, aki majd egyre gyakrabban emeli fel szavát az intrikusok ellen, akik hajlandók az udvarral szövetkezni. Roland-né áttekintését bizonyítja, hogy egy újabb miniszteri megbízást, mégpedig a létfontosságú hadügyet a saját emberüknek, a nem is tehetségtelen és politikailag megbízható Servannak szerzi meg; a kifejezés nem túlzás, hiszen Roland-né az új hadügyminiszterhez intézett levelében, bizonyára válaszként a köszönetnyilvánításra, azt írja: „Igen Uram, én óhajtottam, én akartam...”

Roland-né sok mindent világosan felismert, és miként leveleiből kiderül, nem is utólag. Kétkedett Mirabeau tisztességében, amikor az ország még ünnepelte, gyanakodott La Fayette-re, hogy elárulja a forradalmat. A mögöttes kis birtokról sürgette barátait olyan lépésekre, amelyeket a forradalom később vagy éppenséggel elkésve valósított meg. Kezdetől fogva teljes bizalmatlansággal viseltetett a királyi pár iránt, és felelősségre vonásukat sürgette. A király miatt heves vitákat folytatott férjével és az új pénzügyminiszterrel, akiket a minisztertanács ülésein megnyert az uralkodó közvetlensége, látszólagos jóindulata, buzgó érdeklődése, szokásainak egyszerűsége, alapos történelmi és földrajzi tudása, kitűnő memóriája. Kiderül, hogy Lajos pontosabban ismeri az alkotmány szövegét, mint pénzügyminisztere, a Jakobinus Klub tagja; Roland és jakobinus minisztertársai el is hiszik neki, hogy őszinte szándéka érvényben tartani. „Amikor azt látom, hogy maguk milyen nagy bizalommal indulnak a minisztertanácsba, mindig attól tartok, valami nagy ostobaságot fognak elkövetni” - inti őket Roland-né. De ő is elköveti azt a súlyos tévedést, hogy nem gyanakszik, amikor a király, a királyné, az egész udvar lelkesen pártolja Brissot és hívei háborús politikáját.

A nemzetgyűlés vezető balszárnya háborút akar az egyetemes szabadság nevében az emigránsokat támogató német-római császár, a királyné testvérébátyja ellen.

„Végre eljött a pillanat, midőn Franciaország megmutathatja Európának, milyen egy szabad nemzet, amely meg akarja védeni és meg akarja tartani szabadságát” - mondta Brissot a Törvényhozó Gyűlésben.

Brissot valóban híve volt az egész emberiségre kiterjedő szabadságnak, élete végéig, még a börtönben is küzdött a rabszolgaság ellen, amelyet a nemzetgyűlés a gyarmatokon fenntartott. Elvbarátaival együtt abban reménykedett, hogy a meginduló háború a leigázott népek keresztes hadjáratává növekedhet. A girondiak politikai sakkhúzásnak is szánták a háborút, színvallásra akarták kényszeríteni a királyt, azt remélve, hogy végül mégis ellenezni fogja - a hadüzenet jogát vagy megvétőzésát ugyanis biztosította számára az alkotmány -, s akkor a közhangulat lehetővé teszi a trónfosztást, és megkönnyíti az ellenforradalmi mozgalmak felszámolását. Az egyre súlyosbodó gazdasági válságból a diadalmas háború látszott előttük kivezető útnak; úgy vélték, hogy a háború mindenképpen elkerülhetetlen, és lélektanilag alkalmasabbnak tartották, ha Franciaország üzen hadat, nem várja meg, amíg megtámadják.

„A háború pillanatnyilag nemzeti jótétemény, s az egyetlen szerencsétlenség, amitől félni kell, hogy nem lesz háború” - mondta Brissot a nemzetgyűlés szónoki emelvényén. Új keresztes hadjátról, az egyetemes szabadság hadjáratáról beszélt. A paraszti származású Isnard kijelentette: „Nem elég megtartani a szabadságot; a forradalmat ki kell szélesíteni.” Lelkes kijelentések hangzottak el: „Reszkessen minden zsarnok agyagtrónusán!... Nem lehet őszinte a zsarnokság kapitulációja a szabadság előtt.”

Isnard meghatározta a közelgő háború szociális tartalmát: „A küszöbön álló küzdelem a patríciusok és az egyenlőség közt folyik majd.” Ugyancsak ő jelentette ki: „A legveszélyesebb osztály valamennyi közt olyan személyek sokaságából áll, akik csak veszítenek a forradalom által: számos nagybirtokosból, vagyonos kereskedőből, temérdek dúsgazdag és gögös emberből, akik nem bírják elviselni az egyenlőséget.”

Roland-né is lelkesedik a szabadság keresztes hadjáratáért. Aligha tulajdonít különösebb fontosságot annak a körülménynek, hogy ezúttal közös táborba kerültek az udvarral, amelynek egyedüli reménysége a külföld fegyveres beavatkozása.

A király, ugyanazon a napon, amikor látszólagos egyetértésben a nemzetgyűléssel ultimátumot küldött a trieri választófejedelemnek, és felszólította, hogy a határ mentén gyülekező csapatokat oszlassa szét, titkos ügynökét azzal az üzenettel menesztette sógorához, a császárhoz, hogy az ultimátumot utasítsák el, mert Franciaország anyagi és erkölcsi állapota olyan, hogy egy tessék-lássék hadjáratot sem bír kiállni. Mária Antoinette pedig ezt írta szeretőjének, Fersen grófnak: „Az ostobák! Nem látják, hogy nekünk tesznek szolgálatot?!”

Roland-né soha nem ismerte be az utókornak készült *Emlékiratokban és Történelmi jegyzetekben*, sőt magánleveleiben sem, milyen végzetes hibát követtek el a háború kérdésében a saját ékesszólásuktól megrészegült elvbarátai, akik felszították a nemzet lelkesedését, de nem tudták megteremteni a háború anyagi alapjait. Aggódva, majd méltatlankodva figyelte Robespierre-t, aki jóformán egymaga támadta a Jakobinus Klub szószékéről hónapokon át bátor következetességgel a szabadságért meginduló keresztes hadjárat politikáját.

Azok az írások, amelyek ebből az időszakból fennmaradtak kettőjük kapcsolatát illetően, azt bizonyítják, hogy Roland-né nagy tisztelettel viseltetett Robespierre iránt. Leveleiben gyakran emlegeti haza- és népszerűségét, elvhűségét, és sokáig mindent elkövetett, hogy megnyerje. Ez a jogosan büszke asszony felnézett a fagyos, különös emberre, s újra meg újra biztosította nagyrabecsüléséről.

A Francia Nemzeti Könyvtár a Roland-iratok között egy rövid levelet is őriz, kelte 1792 április, a nap nincs feltüntetve. A levelet Roland-né írta Boscnak.

„Délután otthon leszek kettesben Robespierre-rel, aki találkozást kért tőlem.” A levél többi része meghívás Bosc részére; este hétre várja.

Robespierre a háború ellen folytatott küzdelme legváltáságosabb szakaszában beszélni akart Roland-néval, „a Gironde lelkével”, a félhivatalos, az igazi belügyminiszterrel.

Csak találgathatjuk, miként folyt le beszélgetésük. Próbáljuk elképzelni! A 34 esztendő, ösztövé, szemüveges férfi belép a dolgozónak használt kis szalonba, ahol Roland-né látogatóit fogadja, és ceremóniás udvariassággal köszön. A haja gondosan rizsporozott, tekintete vastag szemüveg fedezéke mögül figyel; öltözéke szokása szerint választékos, csatos cipőt, kifogástalan térdharisnyát, sárga térdnadrágot visel, frakkszerű kabátja zöld, mellénye kék-, nyakkendője piroscsíkos, inge makulátlanul tiszta. Roland-né gyakran látta ilyen öltözkémben, Robespierre mindig ezt a színösszeállítást viseli, a kabát szabása sem változik, mintha ruházatával is bele akarna vésődni az emberek tudatába, az állhatatosság jelképeként.

Roland-né ezúttal is, mint általában, mosóanyagból készült ruhát hord, talán apró virágmintás szövetből -, a hagyatéki leltár jegyzőkönyve bizonyítja, hogy ruhátára nem volt nagy. Mellét, amelyet a kor divatja félig láttatni engedne, hófehér batiszt vállkendő takarja, haja félhosszúra vágva vállára omlik, ritkán viseli feltűzve. Lehet, hogy gyors, könnyű lépéseivel a belépő felé siet. Magasságuk körülbelül egyforma.

Mindketten fáradhatatlanok a munkában, s a következetes elvhűséget mindennél többre becsülik. Eszményük a közjóért az élen küzdő ember, akit - Rousseau részletesen kifejtette - lelkiereje, józan esze, becsületessége és széles látóköre jelöl ki feladatára. Mindkettő puritán erkölcsű, és sűrűn emlegeti a népért dobogó, mélyen érző szívét, de Robespierre még gyakrabban és borongósabban szól róla, mint Roland-né. És van még egy közös tulajdonságuk, amelyet Michelet állapított meg a *Francia forradalom történetében*: mindketten állandóan

írnak, Michelet szerint éjjel és nappal, élve, halódva, a legszörnyűbb válságokban, úgyszólván a nyaktól alatt is.

Miről beszélt a Megvesztegethetetlen, aki ebben az időben már Duplay asztalos házában lakik, erkölcsös jegyese a jó módú mester leányának, s íróasztalán, akárcsak a Roland-néén, mindig ott van Rousseau egyik kötete? Robespierre talán kifejtette, hogy az udvar alattomos játékot űz, amikor a háborút pártolja. Talán elismételte a Jakobinus Klubban tartott beszéde lényegét, megállapítva, hogy a háború tetszik az emigránsoknak, az udvarnak, La Fayette híveinek, s ezen el kell gondolkozni: vajon nincs-e semmiféle kapcsolat Koblenz, az emigráció központja és a Tuileriák közt? Elismételhetette, hogy a csapatoknak nincs elegendő lőszerük, a tisztek nagy része emigrált, hogy a tapasztalatlan tábornok csatát veszít, a győztes könnyen a forradalom ellen fordíthatja fegyverét, a szabadságnak nincsen nagyobb ellensége a háborúnál, s a veszített csaták nyomán támadt csalódás könnyen anarchiába csaphat, megnyitva az utat az ellenségnek az ország szívébe. Talán beszélt arról is, hogy a háború előbb-utóbb valóban elkerülhetetlen lesz, a császár és a porosz király pillniti nyilatkozata ellenére is, amely csak bizonyos feltételek esetén fenyegette meg intervencióval a forradalmat, de minél később indul meg a háború, annál több időt nyer a felkészületlen ország. Egyetért Brissot-val abban, hogy a világszabadság a nagy végső cél. „Mi kezdjük azzal, hogy belső helyzetünkre összpontosítjuk figyelmünket. Teremtsünk rendet itthon, mielőtt elvisszük a szabadságot máshová!”

Kiadásra szánt írásaiban Roland-né nem szól erről a beszélgetésről, leveleiben sincs rá utalás a Boschoz intézett sorokon kívül. Annyi bizonyos, hogy Robespierre nem győzte meg. Roland-né, a „Gironde lelke” erősen kötődött pártjához, Brissot és a köréje csoportosult képviselők oly lelkesen szónokoltak a nemzetmentő, népeket felszabadító, zsarnokellenes háborúról, magukkal ragadva a Mocsarat és a Hegypárt túlnyomó részét, hogy Robespierre érvei nem hathattak rá, és neki sem sikerült rávennie Robespierre-t, hogy szüntesse be vagy legalább enyhítse támadásait. A jelek mégis arra mutatnak, hogy megállapodtak egy újabb találkozásban, amely elől Robespierre később kitért.

1792. április 20-án a király megjelent a nemzetgyűlésben. A francia nép megsértett méltóságáról, a nemzet veszélyben forgó biztonságáról beszélt, és hadüzenetet javasolt. „Szavazzuk meg a háborút a királyok ellen, a békét a nemzetnek!” - kiáltotta egy jakobinus képviselő a szónoki emelvényről, s a nemzetgyűlés szinte egyhangú lelkesedéssel döntött a háború mellett.

A hadüzenet után öt nappal a Jakobinus Klubban a girondiak először csaptak össze a nyilvánosság előtt Robespierre-rel. A Megvesztegethetetlen ilyen keményen még nem támadta meg őket. Cselszövökről beszélt, akik együttműködnek az udvarral és La Fayette-tel, de hamarosan eljön a pillanat, amikor az árulók lelepleződnek. Brissot felrohant a szószékre, felháborodva cáfolta a vádakát: „Nagy hatalmat tulajdonítanak nekem azok az emberek, akik azt képzelik, hogy negyedik emeleti lakásomból én diktálok a Tuileriáknak”. Kijelentette, hogy ő nem rágalmaz, mint ellenfelei, nem terjeszti a hírt, hogy egyeseket lepénzeltek. (Robespierre-ről állítólag maga az udvar terjesztette azt a hírt, hogy nagy összegek fejében támadja a háborút követelő politikát.) „De igenis, kijelentem, hogy egy táborban vannak a polgárháborút szítók, és akaratlanul több rosszat tesznek, mint az udvar” - folytatta beszédét Brissot.

Ugyanennek a napnak estéjén, a dátum szerint tíz órakor, tehát nyomban a nagy összecsapás után, Roland-né levelet írt Robespierre-nek.

„Beszélni szerettem volna Önnel, Uram, mert úgy vélekedtem, hogy lelkében nagy a szabadságszeretet és az odaadó készség, amely a közjót szolgálja, s így eszmecserénkben megtalálom azt a hasznos örömet, amelyben az igazi polgártársaknak van részük, midőn kifejtik

nézeteiket, és megvilágítják véleményüket. Minél inkább úgy láttam, hogy véleménye egy fontos kérdésben különbözik azoknak az embereknek a véleményétől, akiknek gondolkodását és feddhetetlenségét nagyra becsülöm, annál fontosabbnak tartottam, hogy összefogásra serkentsem mindazokat, akiknek, közös céljuk lévén, egységre kell jutniuk az elérés módjában...

Fájdalommal tapasztaltam, hogy Ön meg van győződve: aki kiművelt emberfővel másként gondolkodik a háborúról, mint Ön, az nem megbízható polgártárs.

Én nem ítélek Önre ily igazságtalanul; ismerek kiváló polgártársakat, akiknek véleménye ellentétes az Önével, és mégsem tartom Önt kevésbé érdemesnek azoknál a honpolgároknál csupán amiatt, hogy ezt a kérdést másképpen látja. Fájlaltam előítéleteit, szerettem volna alaposan megismerni az okait, nehogy magam is előítéleteket tápláljak.

Megígérte, hogy indítékait közölni fogja velem; úgy volt, hogy eljön hozzám. ...De elkerült, s a közhangulatot felkorbácsolja azok ellen, akik nem úgy vélekednek, mint Ön. Őszinte ember vagyok, meg kell hát mondanom, hogy ezt az eljárást nem tartom őszintének.

Nem tudom, kiket tart halálos ellenségeinek; nem ismerem őket, egészen bizonyos, hogy nem fogadom őket bizalmasaimként, mert én bizalommal csak olyan polgártársak iránt viseltetem, akiknek feddhetetlenségéhez kétség nem fér, s akiknek nincs más ellenségük, mint azok, akik ellenségei Franciaország boldogulásának.

Emlékezzék, Uram, beszélgetésünkre, amikor utoljára tisztelt meg látogatásával: megvédeni az alkotmányt s a nép javára alkalmazni, véleményem szerint ez legyen jelenleg az iránytűje valamennyi igaz honpolgárnak, bármilyen helyen legyen is. Ezeket az elveket követik az ismeretségemhez tartozó tiszteletre méltó férfiak, ez a célja minden cselekedetüknek, s én hiába tekintek a köreimben élőkre, sehol sem látom köztük a cselszövőket, akikről Ön beszél...

Az idő mindent felfed; lassú, de biztos igazságszolgáltatása a becsületes emberek vigasza. Az időtől várom, hogy igazolja, vagy éppenséggel megerősítse nagyrabecsülésemet. Az Ön feladata, Uram, megfontolni, hogy az időnek ez az igazságszolgáltatása kitörölhetetlenné teszi-e dicsőségét, vagy mindörökre megsemmisíti.

Bocsássa meg nekem ezt a keménységet: azokból az elvekből fakad, amelyeket vallok, azokból az érzelmekből, amelyek éltetnek; én soha nem tudok másnak látszani, mint ami vagyok.”

Robespierre-t a jakobinusok már kezdik Incorruptible-nek nevezni, ami több a magyar fordítások Megvesztegethetetlen jelzőjénél, mert hajthatatlanságára célozva Megronthatatlant is jelent. Valóban az: barátság, részvétel, méltányosság nem kezdi ki elhatározását. Robespierre ebben az időben csupán egyéniségénél fogva képtelen a megbocsátásra, hamarosan helyzete és feladata is arra fogja kényszeríteni, hogy könyörtelen legyen. Roland-né legérzékenyebb pontját, a saját csalhatatlanságába vetett hitét támadta meg.

* * *

„Csak akarni kell, és minden menni fog!” - így lelkesítette Roland-né a hadügyminisztert, akit ő segített posztjára. Ám úgy látszik, az akarat nem elegendő, bár az is igaz, hogy az akaratból sincs elegendő mennyiség. A tábornokok tehetetlenek, vagy haboznak, a katonák nem bíznak tisztjeikben, a fegyver megfagyott, később kiderül, hogy a hadügy egyik főtisztviselője az ellenséggel paktál. A hadműveleteket Dumouriez irányítja, de parancsait nem hajtják végre.

A francia hadsereg szembekerül az osztrákokkal, de meg sem kísérli az ütközetet, a tábornokok visszavonulást rendelnek el, azt állítják, hogy katonáik megfutamodtak, a katonák vezetőiket vádolják. La Fayette az Ardenneknél táborozik, és nem titkolja szándékát, kijelenti, kész csapatai élén Párizsba vonulni, hogy szétkeresse a jakobinusokat, tombol az infláció, az ország nyugati részében az ellenálló papok szította parasztlázadás dől.

„A közelmúltban lehetett mentegetni a hadügyminisztériumot, hogy nem teszi meg mindazt, amit elvárnak tőle, hiszen egy ci-devant⁸ gátolta a munkáját. Most, hogy Maguk valamennyien vagy szinte egytől-egyig plebejusok és igaz forradalmárok, ha két héten belül nem hoz szilárd jellemre valló nagyszabású intézkedéseket, bebizonyosodik, hogy Maga sem ér többet, mint az elődei, s a kereket tovább kell forgatni szerencsésebb találatig” - így sürgeti Roland-né a hadügyminisztert. A kemény hang hatalmas tekintélyéről tanúskodik; a szélsőbal nem alaptalanul aggatta rá a „Gironde királynője” elnevezést.

A népből, a forradalomból meríteni az erőt! Megvalósul Roland-né régi terve: a passzív polgárok, vagyis a szegények a girondiak felhívására fegyvert fogtak, s rövid ideig úgy látszott, hogy az 1792 tavaszán keletkezett *Harci dal*, a *Marseillaise* közös táborban egyesít mindenkit, aki vállalja a forradalmat.

A Roland házaspár kétfelé is hadakozik. Egyrészt a girondi képviselőkkel együtt s a Hegypárttal összefogva; így sikerül keresztülvinni, hogy a Törvényhozó Gyűlés megszavazza az ellenszegülő papok száműzetését, továbbá húszezer főnyi önkéntes tábor felállítását Párizs megvédésére és a királyi testőrség ellensúlyozására. (Emlékezhetünk, hogy Roland-né szinte a forradalom kezdete óta ajánlotta, sürgette patrióta nemzetőrtábor létesítését Párizs közvetlen közelében.) De hadakozik a házaspár, főként a feleség *Őr* című újságban, a belügy félhivatalos lapjában is: szítja a nemzeti lelkesedést, nyíltan támadja az ellenforradalom belföldi támaszait, az udvar készséges eszközeit, burkoltan, de félreérthetetlenül Robespierre-t, aki a jakobinusoknál emeli fel a szavát újra meg újra a girondi vezetők ellen.

Felfigyelt-e Roland-né azokra az ellentétekre, amelyek elvbarátait nemsokára szembeállítják Párizs népével, s a saját személyét is gyűlöletessé teszik? Csak találgatni lehet, utalás nincs rá, mi volt a véleménye ekkor, a közéleti megítélésért felelős belügyminiszter feleségeként és munkatársaként az árrögzítést, a rekvirálást követelő, gyakran erőszakos megnyilvánulásokról. (Az élelmiszerhiányt egyébként az udvar sietve hasznosította a maga javára: újságjában csontvázza aszott sans-culotte képe jelent meg ezzel a felírással: „Szabad vagyok!”) Annyi bizonyos, hogy ebben az időben, 1792 tavaszán Roland-né erejét teljesen lekötötték a nemzetet és a forradalmat közvetlenül fenyegető események.

A francia hadsereg kudarcán felbátorodott király különféle ürüggyekkel halogatja a nemzetőrtábor felállításáról és az alkotmányra fel nem esküdött papok száműzetéséről szóló rendelet aláírását. A nemzetgyűlés válaszként határozatot hoz: elbocsátja a királyi gárdát. Brissot és Vergniaud a szónoki emelvénnyel támadja az osztrák ügynökséget, azokat az udvari tanácsadókat, akik a királyné vezetésével Ausztria és az ellenforradalom győzelméért tevékenykednek.

1792. június 10-én Roland megjelenik a Tuileriákban, s átnyújtja az uralkodónak azt a híressé vált és sokat vitatott levelet, amelyet a felesége fogalmazott. (A fogalmazványt Roland-né keze írásával a Francia Nemzeti Könyvtár archívuma őrzi.) Előzetesen abban állapodtak meg, hogy a levelet a patrióta miniszterek mind aláírják; az egységes és erélyes fellépés várható következménye a két rendelet jóváhagyása és az osztrák ügynökség felszámolása lett volna. Ezt a reményt bizonyítja Roland néhány soros üzenete Bancalnak, aki soha sincsen ott, ahol lennie kellene. Roland arra kéri, jöjjön sürgősen Párizsba. „Egyetlen pillanatot sem lehet elvesztegetni, szükség van lelkes, erélyes és dolgos patriótákra.”

Roland három girondi minisztertársa azonban megtorpan, különböző ürüggyekre hivatkozva nem írja alá a levelet, s a belügyminiszter csak a saját nevében adja át a királynak.

⁸ A forradalom előtti uralkodó osztály tagja.

„Felség!

Franciaország nem maradhat meg sokáig jelen állapotában, válságos állapot ez, amely már elérte tetőpontját” - így kezdődik a levél. A vészkiáltásnak is beillő bevezetés után Roland-né kifejti: a királynak választania kell. Vagy nyíltan szövetkezik azokkal, akik az alkotmány megvalósításán munkálkodnak, vagy ahhoz a kisebbséghez csatlakozik, amelynek célja az alkotmány megváltoztatása vagy éppenséggel megsemmisítése. Megállapítja, hogy az uralkodó a haza válságos helyzetében megakadályozta a belviszályt szító papok ártalmatlanná tételét, Párizs biztonságának megvédését, tanácsadóira hallgatva eltávolodott a népetől, és ha továbbra is halogatja a rendeletek aláírását, olyan színbe kerül, mintha Franciaország ellenségeinek diadalában reménykedne.

A levél joggal mondható bátornak, becsületesnek, sőt megindítónak, legalábbis az a része, amelyben Roland-né kifejti, hogy mi a haza. A király elolvashatta benne politikája találó jellemzését, de nem okult belőle, és aligha hatódott meg Roland-né szívhez szóló fejtegetéseinek a hazáról. Lajost arra nevelték, hogy Franciaország a birodalma, személyes tulajdona.

Másnap este nyolc órakor Servan, a hadügyminiszter jókedvűen toppan be Roland-néhoz.

„- Gratuláljon! Az a megtiszteltetés ért, hogy elbocsátottak.

- Akkor a férjemre is rövidesen sor kerül, és bosszant, hogy Maga megelőzte - mondta Roland-né.”

A hadügyminiszter aznap délelőtt a Tuileriákban járt hivatalos ügyben; miközben referált, a király hátat fordított neki. Kisvártatva megjelent Dumouriez, és átadta az elbocsátó levelet. Roland is rövidesen megkapta felmentését:

„Uram,

Lesz szíves átadni a tőlem kapott belügyminiszteri tárcát Mourgues úrnak, akit megbíztam vele.

Lajos”

Ugyanezzel a néhány szóval bocsátotta el 1789 júliusában, a forradalom kitörése előtt Neckert, akit a kegyvesztés ügyes kezű bankárból ideig-óráig demokratikus hőssé emelt a polgárság szemében.

A király biztosra vette, hogy az „ügyvédek háborúja” hamarosan kudarcba fúl, és meghökentető mértékben nem ismerte fel veszélyes helyzetét, holott a történelmet valóban alapos részletességgel ismerte, s az angol forradalom példája nem esett messze. Sorra menesztette girondi minisztereit, Dumouriez maradt utolsónak, ő jobbnak látta lemondani, hogy fel ne keltse a nemzetgyűlés bizalmatlanságát. Dumouriez - miként később kiderült - titokban tárgyalt a királynéval, s azt tervezte, hogy a győztes csapatok élén majd bevonul Párizsba, és megerősíti a monarchiát. Lemondása után sürgősen elutazott az északi hadsereghez.

A kurtán-furcsán menesztett miniszterek egyszeriben élő példaképeivé váltak a hazaszerető és forradalmi szilárdságnak. A nemzetgyűlés viharosan ünnepelte őket, nagy lelkesedés közepette szavazta meg azt az indítványt, hogy a nemzet sajnálkozása kíséri távozásukat, s elrendelte, hogy a határozatot nyomtassák ki, és küldjék el hivatalosan valamennyi megyének.

A „kioktató levél”, ahogyan egyik-másik konzervatív szellemű történelmi munka emlegeti a királyhoz intézett tiltakozást, felkorbácsolta a nemzeti és forradalmi ellenállást, és kiszabaddította Roland-t „tisztesség közepette”, a miniszteri darázsfüszerekből, ráadásul úgy, hogy tekintélye még megnőtt. Roland-né ezúttal remek taktikusnak bizonyult. Joggal írhatta: „Nem voltam büszke, amikor miniszterré nevezték ki, de büszke voltam, amikor távozott tisztségéből”.

A házaspár kiköltözik a fényűző belügyminiszteri palotából - alig két hónapot töltött benne -, s abba a kis udvari lakásba hurcolkodik, amelyet Roland felesége unszolására röviddel miniszteri kinevezése előtt bérelt ki, és hat évre lekötött. Szívesen felmondaná anyagi áldozatok árán is, de felesége hallani sem akar róla. Roland-né bízik a fordulatban, amelyet egyénisége súlyával maga is segít majd előkészíteni. Bizakodik, hogy az események ismét visszajuttatják őket a politikai élet egyik legfontosabb őrhelyére.

Roland sorsa ekkor fordul tragikussá. Vissza akar költözni birtokára. „Nyugtalanság szorongatja, mintha előre sejtene, mi vár feleségére és rá” - jajdul fel Roland-né egyik életrajzírója, holott Roland nem a rá és feleségére váró véget sejt, hanem azt *látja*, ami kibontakozik körülötte. A száraz, tudálékos Roland ugyanis kiváló gazdasági szakember, a sok tehetséges politikus, lánglelkű szónok, népvész közt ő az egyetlen, aki a közgazdaság kérdéseire valóban alaposan ért; észre kellett vennie, hogy az elértéktelenedő asszignáták, az élelmiszerhiány a súlyos, egyre növekedő gazdasági válság tünetei, és hogy nagy konfliktusokat robbantanak ki a forradalmon belül. Lyonban, szinte egyidőben azzal a nappal, amikor Roland a híressé vált levelet átnyújtotta a királynak, megjelent egy röpirat, amely rögzített élelmiszerárakat és a kereskedelem szabadságának megszüntetését követelte. Roland jól tudta, hogy az árörögzítés, ha nem áll mögötte keménykezű államhatalom, az áru eltűnésével jár, s ami még lényegesebb további magatartása megértéséhez: a gazdasági szabadságért küzdött évtizedeken át; makacs, nehézkes természet léte elképzelhetetlen lett volna számára máról holnapra lemondani az alighogy kivívott gazdasági liberalizmusról. Roland elkívánczik Párizsból, a forradalomból, de idős, fáradt ember, már nem bírja akarátát érvényesíteni, megszokta, hogy kiváló tehetségű felesége irányítsa. Roland-nal első párizsi tartózkodásuk óta jóformán csak megtörténnek az események; a természetben gyökeredző és magába nevelt kötelességtudással nagy munkateljesítményeket csikar ki ösztövére, beteges testéből, de valójában Roland-né választ, dönt, és gyakran cselekszik is helyette.

A sans-culotte miniszterek elbocsátása után a monarchisták visszaszerezték a hatalmat. La Fayette kijelentette, hogy a francia alkotmányt a belső pártütők éppen annyira fenyegetik, mint a külső ellenség, és felszólította a Törvényhozó Gyűlést, törje le a népi mozgalmat.

A június 20-i felkelést egyes kortársi feljegyzések szerint Roland-né udvari lakásában tervezték, és szervezték meg.

Servan, a volt hadügyminiszter és Barbaroux, Marseille képviselője, gyakori látogatók Roland-éknál. Aggódva latolgatják, mi történik, ha az udvar La Fayette segítségével hatalmába keríti Párizst és az ország északi részét. Nyugaton a Vendée máris az ellenforradalom fészke. Barbaroux Dél-Franciaország szabadságszeretétét magasztalja, s egyelőre 600 embert és két ágyút ígér Marseille-ből.

Bár Roland-né nem ejt szót róla *Emlékirataiban*, valószínű, hogy folytak előzetes megbeszélések Dantonnal, s talán Danton ujjai mutatták a térképen az utat, amelyen a munkásnegyedek lakói előzőnlötték a várost, hogy megfélemlítsék a királyt, akit ezentúl csak Véto Úrként emlegetnek, amíg a bűnperbe fogott Capet Lajos nem lesz belőle. Bizonyos, hogy Robespierre is tudott a felkelésről, hiszen a girondiak irányításával főként a Jakobinus Klub szervezte, de tudott Danton fegyvertársa és tolla, Camille Desmoulins révén is, akit a kollégiumi évekből eredő barátság fűzött Robespierre-hez, s a Megvesztegethetetlen olyasformán ragaszkodott hozzá, mint megfontolt fivér hebehurgya, tehetséges testvéréhez.

A menet a Saint-Antoine-negyedből indult, akárcsak július 14-én, amikor a Bastille megrohamozására készült Párizs népe. A girondi rendezés vigyázott, hogy vér ne tapadjon a tüntetéshez. A felvonulók a Bastille téren gyülekeztek, közel harmincezren indultak a királyi lovarda épületében ülésező nemzetgyűlés felé. Legelől felvirágozott szabadságfát vittek, mögötte

vonult a folyamodók csoportja a királyhoz és a nemzetgyűléshez intézett kérvénnyel. Újabb és újabb tüntetők csatlakoztak a menethez, s a tömeg áradata egyre fenyegetőbbé vált.

„Szabadság vagy halál!” - hirdették a nemzetiszínű zászlók feliratai. Pikával, kalapáccsal, fűrészszel, kapával felfegyverzett kétkezi munkások vonultak a Tuileriák felé. Egy lándzsás férfi ökörszívet lóbált a levegőben, rajta a felirat: „Arisztokrata Szív!” A menetben ott lépkedett a félnótás Saint-Huruge márki, akit július 14-e szabadított ki a Bastille-ból, ahová a családjá záratta be, s azóta Mirabeau-tól kezdve valamennyi forradalmi árnyalatot sorra szolgált, minden felkelésben, zavargásban segédkezett. Saint-Huruge mögött, pisztollyal a kezében Théroigne de Méricourt, a „prostituált Jeanne d’Arc”, ahogy Lamartine elnevezte, aki az elsők közt rohamozta meg a Bastille-t, s ágyúrn ülve vezette az asszonyok menetét, amikor a királyt Versailles-ból Párizsba telepítették. Santerre, a jakobinus sörfőző és népszerű nemzetőrpapancsnok lóháton nyargalt, utasításokat osztva. A tüntetők a *Ça irát* énekelve behatoltak a nemzetgyűlés üléstermébe, vezérszónokuk felolvasta az írást, amelyben az elbocsátott miniszterek visszahelyezését és a két rendelet jóváhagyását követelték, majd a menet egyre a forradalmi dalt harsogva három órán át vonult az üléstermen keresztül.

A nemzetgyűlésből távozó tömeg a királyi palota épületéhez tartott, hogy a nemzetgyűlés rendeleteit jóváhagyassa XVI. Lajossal. A bezárt kapukat fejszékkel döngették, a fenyegetésre megnyíltak az ajtók, s az áradat beözönlött a palotába.

A király általában nehezen határozott és csaknem mindig rosszul, de ezúttal felocsúdott szokásos tompaságából, és feltalálta magát. „Nem ez a módja és ideje annak, hogy a jóváhagyásomat kérjék” - mondta. Egy lándzsás átnyújtotta neki a forradalmat jelképező vörös frígiai sapkát; a fejére húzta. A hangulat megenyhült, az egyik tüntető borral teli butykosát kínálja a pohos Vétónak, a király elfogadja, koccint a körülötte állókkal, de sem a nemzetgyűlés rendeleteinek szentesítésére, sem az elbocsátott miniszterek visszahelyezésére nem hajlandó.

Az *Emlékiratokban* és a *Történelmi jegyzetekben* hiába keresi az olvasó június 20-a szemléletes leírását, pedig Roland-né mestere a szemléletesen ábrázolt jeleneteknek. De hallgat róla, mert a börtönben, ha életútján végigtekintve felbukkan előtte a tüntetés: a szabadságfával meginduló békés tömeg, amely a kisemmizettek fenyegető áradatává nőtt, rá kellett eszmélnie, hogy ő és elvbarátai olyan erőket mozgattak meg, amelyek túlnőttek rajtuk, s neki és pártjának ekkor vetett hurkot a történelem.

Egyelőre csak annyit lát, hogy a tüntetés a király frígiai sapkája ellenére kudarc; semmit sem ért el. Roland-né újabb felkelést tervez, igaz, nem Párizsban. Az *Emlékiratokban* így szól róla: „Júliusban, látva, hogy a helyzet egyre rosszabbodik az udvar álnoksága, az ellenség csapatainak előretörése és a nemzetgyűlés gyöngesége miatt, azon tanakodtunk, hol lelhet menedéket a veszélyeztetett szabadság. Barbaroux-val és Servannal gyakran beszélünk a Délvidék szabadságszeretetről és tetteiről s arról, hogy ott lehetne kikiáltani a köztársaságot, ha az udvar leigázná az északi megyéket és Párizst. Térképeket vettünk elő, meghúztuk az elválasztó vonalat, Servan a katonai állásokat tanulmányozta... Ahányan voltunk, mind azt hajtogattuk, hogy egy ilyen nagy reményekkel biztató forradalom után nem szabad visszasülyedni a szolgaságba, mindent el kell követni a szabad kormány létrehozásáért.” Ekkor bukkan fel köztük először a gondolat, amely idővel tervvé, majd kétségbeesett elhatározássá nő: Párizssal szemben a vidékre támaszkodni.

A forradalom valóban veszélyeztetett. Július legelején, amikor Roland-né és néhány barátja a megmentésén tanakodnak, a braunschweigi herceg porosz hadserege, Európa legjobban megszervezett katonasága támadásba lendül, nyomában a királyi házzal rokon Condé herceg vezénylete alatt az emigráns csapatok. Brissot és Robespierre rövid időre ismét fegyvertársak a veszélyben; a Jakobinus Klub szószékéről egységre szólítanak fel mindenkit. A nemzet-

gyűlés túltette magát a vétón, és engedélyezte, hogy a megyékből 20 000 federáltból (nemzet-örökből) a forradalom védelmére tábort szervezzenek. Előbb vagy utóbb ki kellett robbannia a forradalmi erők felkelésének, de a girondiak zöme húzódozott tőle. Elvben köztársaságpártiak voltak, de vonakodtak leszámolni a királlyal, bár egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Lajos összejátszik az ellenséggel. Vergniaud, akiben minden képesség megvolt, hogy magával ragadja az embereket, miután leleplezte a nemzetgyűlésben a miniszterek és tanácsadók árulását, akik „a király nevében támadják a szabadságot”, résztvétől hajtva vagy kiegyezésben reménykedve a szónoki emelvénnyel kezét nyújtott a szánalmas uralkodónak. Roland-né ezt nem bocsátotta meg neki: „Valószínű, hogy Vergniaud Dodun asszonynál lesz - írta ugyan-ezen a napon kelt levelében egyik barátjuknak. - Ha ott találja, ne restellje megmondani neki: sokat kell tennie, amíg visszanyeri a becsületes ember hírét, feltéve, hogy egyáltalán ragaszkodik hozzá, amit erősen kétklek.”

Vergniaud a nyilvánosság előtt nyújtott békejobbot a királynak, néhány girondi képviselő viszont titokban próbálkozott hidat verni a hitelét veszített királyság és a forradalom között. Roland-né csak sejtette ezeket a tárgyalásokat, amelyeket a porosz fegyverek sikerében bízó udvar merevsége hiúsított meg; az utókornak készült íásaiban érthető, hogy hallgat gyanújáról, de magánleveleiben keserű haraggal nyilatkozik: „A Gironde: sok tehetség, jellemszilárdság nélkül...”

A pattanásig feszült közhangulatra és az egység hiányára mi sem jellemzőbb, mint hogy az egyik felhevült girondi képviselő, Guadet, arra biztatta jakobinus klubbeli társát, Chabot-t, aki hamarosan a Gironde legádázabb ellensége lesz, hogy löje őt le, s a gyilkosság gyanúját terelje az udvarra.

* * *

A nagy reményeiben tragikusan csalódott, méltatlanul meghurcolt, bebörtönzött Roland-né *Emlékirataiban* azt állítja, hogy mit sem tudott az augusztus 10-i felkelés előkészületeiről. A kezdeményezés valóban kicsúszott a girondiak kezéből, a mozgalmat Danton és Marat irányította, de köze Roland-né néhány elvbarátjának is volt hozzá, hiszen a Tuileriákat azok a marseille-iak rohamozták meg, akik Barbaroux, Marseille képviselője hívására érkeztek a fővárosba. Roland-né, mintha felkészülne az utókor ellenvetéseire, megemlíti, hogy Barbaroux július végétől kezdve kerülte házuk táját, nehogy veszélybe sodorja őket. Csakhogy Roland-né bizalmas híve, rajongója, mindennapos látogatója, Lanthenas tevékenyen részt vett a felkelésben, a munkásnegyedekben agitált; szinte lehetetlen, hogy szót sem ejtett volna a készülő eseményről, Roland-né pedig korábbi megnyilatkozásai alapján feltehetően helyeselte az akciót, és valószínű, hogy hibáztatta elvbarátait tehetetlenségük miatt. „...azt teszik, amit a Törvényhozó Gyűlés, hagyják, hogy mások cselekedjenek, de most már nem jön felkelés, amely megmenti őket, hanem zendülés, amelyben el fognak pusztulni” - állapítja meg róluk csakhamar szomorú éleslátással.

Emlékirataiban Roland-né augusztus 10-ével és a saját személyével kapcsolatosan korrigált egy kicsit a tényeken, hozzá kell tenni, hogy nem is rosszhiszeműen, hiszen az augusztus 10-re virradó éjszakán megkonduló vészharangokat hamarosan sok más vészharang zúgása követte, hangjuk egyre inkább baljóssá vált a girondiak számára.

Maga a felkelés válasz volt a braunschweigi herceg fenyegető kiáltványára, amelyben kijelentette, hogy csapatai feldúlják Párizst, ha a város meg nem hódol.

A felkelők átvették a hatalmat a Városházán, és megalakították a községtanácsot, amely a további események során magához ragadja a forradalmi kezdeményezést. Maguk elé rendelték a nemzetőrség parancsnokát, akinek feladata volt a Tuileriák őrzése, és agyonlőtték. A

felfegyverzett tömeg, élén a marseille-iakkal, akiknek hajnalban Lanthenas osztogatta volt az italt, megindult a Tuileriák ellen.

A királyi palotában hallották a vészharangokat, és védelemre készültek, de a felsorakozott nemzetőrök nagy része a felkelőkkel tartott.

A tömeget Danton lelkesítette. A felkelők a *Ça irát* énekelve, pergő dobok ütemére a Tuileriák elé értek, és csatarendbe állították az ágyúkat. A király svájci testőrsége tüzet nyitott rájuk, a marseille-iakat viaszorították, de a külvárosokból újabb csapatok érkeztek, és a marseille-iakkal együtt általános rohamot indítottak. A király családjával együtt néhány tiszt fedezete alatt elmenekült a Tuileriákból, a kerten átvágva a Lovarda épületében keresett menedéket, s a nemzetgyűlés védelme alá helyezte magát. Az ülésteremben elnöklő Vergniaud a kétséges helyzetben - a harc még folyt a felkelők és a svájci testőrök közt - aligha mondhatott mást, mint amit mondott: „Felséged számíthat a nemzetgyűlés szilárdságára. Tagjai megesküdtek, hogy védelmezni fogják a nép jogait és tekintélyét.”

A király menekülése után a svájci zsoldosok ismét támadtak, megkaparintották a nép ágyúit, és lőtték a menekülőket. Rövid ideig úgy látszott, hogy a felkelést vérbe fojtják, de a támadást irányító Westermann nevű altiszt megállította a megfutamodókat, és ismét rohamot vezényelt. A svájciak meginogtak. A felkelők bevették a nagy lépcsőt és a palota folyosóira zúdultak. A király parancsot küldött a testőröknek: hagyják abba a tüzelést; de a harcot már nem lehetett megállítani; a svájciak az utolsó töltényükig tüzeltek, legtöbbjük a nép kezétől esett el, a megmaradt foglyokkal szeptemberben végzett a nép.

A felkelők elfoglalták a királyi palotát, a monarchia jelvényeit megsemmisítették, s aztán véresen, puskaportól feketén benyomultak a Nemzetgyűlés termébe, hogy bejelentsék a nép győzelmét.

A girondi képviselők zömükben köztársaságpártiak voltak, mégis visszahőköltek az üres trón gondolatától vagy inkább a trónfosztás után várható eseményektől: féltek a klubok uralmától, az anarchiától. A felkelés diadala kényszerhelyzetbe szorította őket, dönteniök kellett, halogatás nélkül: ha nem állnak a felkelők mellé, a királlyal együtt az ő ügyük is veszve van.

Az ülésterembe megérkezett a frissiben alakult községtanács küldöttsége is, csupa szélsőbaloldali férfi. Lobogójukon a jelszó: „Haza! Szabadság! Egyenlőség!” A trónfosztás kimondását követelték.

A forrongó tömeg nyomása alatt Vergniaud és Pétion indítványára a Törvényhozó Gyűlés megszavazta a királyi jogkör felfüggesztését, ami a trónfosztás előkészítése, s amit Roland-né már tizennégy hónapja, a királyi pár szökése óta állandóan sürgetett.

Ugyanezen az ülésnapon a girondi Isnard a szónoki emelvényről követelte az elbocsátott „sans-culotte miniszterek” azonnali visszahelyezését. A képviselők egyhangúan szavazták meg az indítványt. A Hegypárt nyomására az igazságügyi tárcát Danton kapta meg, aki az utóbbi hetekben a tömegek népszerű hőisévé emelkedett.

A felkelés hatása alatt a törvényhozók kimondták, hogy meg kell alakítani a Nemzeti Konventet. Ezzel a határozattal Robespierre korábbi indítványa valósult meg, és nem volt kétséges, hogy rá és híveire képviselőség vár a Konventben.

A külső jelek szerint ez a nap Roland-né és a girondiak diadalát hozta meg, valójában azonban pusztulásukat készítette elő. A forradalom megadta nekik a jóvátételt, de máris túlhaladt rajtuk. Marat-t kivont karddal a kezében, babérkoszorúval a fején egy hordszékből diadalmenetben viszik végig Párizs utcáin, rajongói virágcsokrot szórnak eléje. Robespierre egyaránt megvetve lábát a Jakobinus Klubban és a községtanácsban, az alkalmat várja, hogy végezzen velük, akár azért, mert valóban cselszövőknek tartja őket, akár amiatt, mert Roland-néhoz

haszonlóan neki is az a véleménye: felelős tisztségben a gyöngeség a legnagyobb véték. A Konvent megalakulásáig, 1792. szeptember 20-ig a Gironde és a Hegypárt ádáz küzdelemben csap össze egymással, s a hatalom a halódó Törvényhozó Gyűlés kezei közül egyre inkább a plebejus jellegű községtanács kezébe kerül.

8.

„Midőn Roland-t augusztus 10-én visszahívták a miniszteri tisztségbe, csak távolról ismertem Dantont, egy évvel azelőtt láttam a Jakobinus Klubban, de híre aggodalommal töltött el. »Milyen kár, hogy az igazságügy egy ilyen alak kezébe kerül! Ugyan honnan szerezték?« - ezt mondtam barátaimnak. - »Kár a szóért - felelték. - Ő a csaholók vezére; ha nem vennénk be a kormányba, ellene támadna; meg aztán szolgálatot is tett a forradalomnak, és a jövőben is hasznára lehet.« »Kétlem« - feleltem. És még hozzátettem: »Gyűlöletesnek tartom a maguk politikáját. (A beszélgetés képviselőkkel folyt.) Jobb, ha az ellenség kívül van, mint a falakon belül, s az az ember, aki csupán személyes érdekei miatt ragaszkodik az üggyhöz, mindig ellensége lesz a közjónak.«”

Az *Emlékiratok* így idézi fel Roland-né véleményét az újdonsült igazságügy-miniszterről. Kezdetől fogva viszolyog tőle, hamarosan engesztelhetetlen gyűlöletet érez iránta „Néztem ezt a visszataszító, vad arcot, és jóllehet azt mondogattam magamnak: senkit sem szabad mendemondák alapján megítélni, semmi bizonyosat nem tudok róla, a legtisztességesebb embernek is kétféle híre van a pártharcok korában, és ne alapozzunk látszatra -, nem tudtam ehhez az archoz becsületes embert elképzelni. Sose láttam még külsőt, amely ennyire megtestesítette volna a brutális indulatokat, a megdöbbenő vakmerőséget, amelyet félig-meddig kendőzött a nagyon kedélyes arckifejezés, az őszinteség és holmi jóindulatú mesterkéletlenség fitogtatása. Meglehetősen élénk képzeletem minden embert, akire felfigyelek, olyan helyzetben mutat be, amely szerintem megfelel egyéniségének. Képzeletem gyakran festette elém Dantont törrel a kezében, hangjával és mozdulataival uszítva a gyilkosok hordáját, amely félénkebb vagy kevésbé vad nála.”

Danton, akit Roland-né a gyűlölet és az irtózás sötét színeivel fest le, ekkor harminchárom éves. Tehetős parasztnak unokája, jó módú nevelőapja az Oratoriánusok Kollégiumában taníttatta, ügyvéd, akár csak Robespierre, ügyvédi irodája annak a ferences rendháznak a közelében volt, amely a rendek feloszlatása után a Cordelier Klub székháza lett.

Roland-né bűnözőre valló visszataszító ábrázatnak látja Danton széles, formátlan arcát. A kortársak másként vélekednek; a csúf külsőben ők az öserőt csodálják, van, aki Titánnak nevezi. „Álmélkodva figyeltem fel atléta termetére, himlőhelyes arcának szabálytalan vonásaira, nyers erejű, hatalmas hangjára, drámai mozdulataira, mozgékony arcára, magabízó, átható tekintetére, az egész magatartásából, minden mozdulatából áradó erőre és merészségre” - ilyennek festi le egy kortársa. Ő maga így vall külsejéről: „A természet a Szabadság atléta alakját és kemény arculatát adta osztályrészemül.”

Roland-né kezdetől fogva merő gyanakvás vele szemben, nem győzi felsorolni hibáit: Danton nem dolgozik, soha nem látni íróasztal mellett, azzal kérkedik, hogy nem elméleti ember, egyre a klubokban szájal. Csupa rossz pont! Még súlyosabb vádpontok: nincs meggyőződése, kezdetben royalista volt, később az orléans-i herceget szolgálta, megvesztegethető, életmódja házasságember létére kicsapongó, rossz hírű nőkkel dorbézol, ő a külvárosi Mirabeau. A puritán jellem felháborodása mögött ott érezni a választékos modorú művelt „dáma” - kispolgári származása ellenére Roland-né az volt - viszolygását Danton nyers erejétől, parlagi szokásaitól. Gyűlölettel teli, utálkozó elfogultságában Roland-né nem hajlandó tudomásul venni, hogy a temérdek vétekekben elmarasztalt Danton - idővel tolvajlással és rablással is meggyanúsítja - szívvel-lélekkel és hatalmas tehetségével szolgálta a népet és hazáját. Roland-né alkatánál fogva nem érthette meg, hogy a gyanús ügyletekbe keveredett Danton valójában soha nem volt megvásárolható. Vérszomjas horda vérengző vezéréként ábrázolta; emberismerete ez esetben teljesen csődöt mondott.

A szenvtelenül pusztító Robespierre-rel ellentétben, aki végül nemcsak hajdani barátját, Desmoulins-t, hanem Camille politikailag teljesen ártalmatlan fiatal feleségét is kivégeztette, jóllehet kisgyerekeknek ő volt a keresztapja, Dantonnak a szeptemberi börtönvérengzésen kívül semmiféle kegyetlenséget nem lehet a rovására írni. „A gyűlölet távol áll egyéniségemtől” - mondta saját magáról. És a forradalmi terrorban: „Százszor inkább vérpadra kerülni, mint vérpadra küldeni.”

Danton több ízben is próbált szövetkezni a girondiakkal; a haza és a saját érdeke egyaránt ezt kívánta; de csak Vergniaud volt hajlandó tárgyalni vele csoportja nevében. Roland-né kemény szavakkal marasztalta el Vergniaud-t, amikor megtudta, hogy Talma, a nagy színész lakásán, ahol La Fayette is sűrűn megfordult, félhivatalosan találkozott Dantonnal.

Ellenszenvet érzett már kezdettől fogva Vergniaud iránt is. Korántsem azért, mert az nem került szellemi búvókörébe; Roland-né nem volt hiú. Azt nem bírta megbocsátani Vergniaudnak, hogy annyira más, mint ő. A girondiak legtehetségesebb képviselője ugyanis dél felé kelt fel, keveset dolgozott, jóllehet a problémákat sok szempontból, bonyolult összefüggéseikben, színüket-visszájukat összevetve vizsgálta. A kései kelés és a sérénység hiánya miatt epikureistának tartotta, holott Vergniaud a legtisztább sztoicizmussal, némán fogadja majd a halálos ítéletet, végzetszerűnek ismervé fel a történelmi erők tragikus összecsapását, amely őt és társait megsemmisíti, s a saját személye iránt olyan közönnyel néz szembe sorsával, hogy amikor lerongyolódva megjelenik a Forradalmi Törvényszék előtt, sem a gúny, sem a részvét nem érhet fel hozzá.

Danton jellemképét a becsületsértés szinte valamennyi árnyalatával festette meg Roland-né, nem fukarkodva a fitymáló gúnnyal, Robespierre-ről azonban mindvégig bizonyos tisztelettel szól, még akkor is, amikor tudja, hogy saját magára és mindazokra a girondiakra, akik nem menekültek el, halálos ítélet vár, s a menekültek sorsa - köztük a férje és a szerelmese - olyan kétséges, hogy állandóan retteg értük. Mégis, hátrahagyott ítéletei Robespierre-ről szinte elnézők. Végeredményben mit állapít meg róla? A körmét szokta rágni, a közepesnél gyöngébb szónok, a király szökése és a Mars-mezei vérengzés után félt, nem tűr ellenvéleményt, irigy a más sikereire, megrágalmazta Brissot-t, azt állítva róla, hogy az ellenség lepénzelte, holott az újságíró szegény volt, mint a templom egere. A legerősebb kitétele Robespierre-ről: „Amikor még becsületes embernek tartottam”, s egyetlenegyszer ezt írja róla: „Szörnyű ember”. De korántsem szörnyeteg, mint Danton! Robespierre-t soha nem látta képzeletében késsel a kezében, mert tulajdonságaik részben megegyeztek. Robespierre puritán jelleméhez nem férköztött a részvét, ha valamit szükségesnek tartott, akárcsak a Roland-nééhez valódi vagy vélt igaza tudatában. Hogy Robespierre hitte-e vagy mennyire hitte el a szükségről, hogy igaz, vádjai mikor voltak őszinték, és mikor nem, azt rajta kívül senki sem tudhatta, és lehet, hogy a vég felé közeledve ő maga sem.

A külvárosi Mirabeau egyelőre a többi miniszterrel együtt hetente kétszer, hétfőn és pénteken államtanács után ott ebédel Roland-éknál, és mindent elkövet, hogy megkedveltesse magát a háziasszonnyal. „Ügyszólván naponta beállított” - írja Roland-né - tegyük hozzá, hol egymaga, hol famulusával, a forradalom egyik legszennyesebb csibészével, Fabre d'Églantine-nal, aki harmatgyöngye színpadri szerzőből államtitkárrá emelkedett atléta termetű pártfogója árnyékában.

Az ebédek körül hamarosan nagy vihart kavart fel a sajtó, szólani kell hát róluk. Roland-né saját beszámolója nagyrészt megegyezik a kortársak leírásaival.

„Roland második minisztersége alatt, akárcsak az első idején, elhatároztam, hogy nőt nem fogadok, és ezt a szabályt gondosan betartottam.”⁹ Baráti köröm sose volt nagy, s főként

⁹ A hivatalos fogadásokon Sophie Granchamp, magánszemély lévén, nem volt jelen. Egyébként a barátság, homályos okokból, jó ideig megszakadt.

férfiakból állt... Nem jártam társaságba, nem fogadtam udvariassági látogatókat, magam sem mentem ilyesfajta látogatásokra; így időt takarítottam meg, s az idő felbecsülhetetlen kincs, ha módunk van rá, hogy hasznát vegyük. Hetente kétszer adtam ebédet; az egyiket férjem minisztertársainak és néhány képviselőnek, a másokra különféle tisztségben lévő emberek, képviselők, közéleti férfiak voltak hivatalosak. Asztalomat ízlés és tisztaság jellemezte, de a bőség és a fényűzés távol állt tőle. Rendszerint tizenöt személynek terítettünk, ritkán tizen-nyolcnak, és csak egyszer fordult elő, hogy húsznak. Ilyenek voltak az étkezések, amelyeket a népszónokok a jakobinusok emelvényén fényűző lakomaként emlegettek, ahol én, új Kirkéként, megrontottam mindazokat, akik szerencsétlenségükre leültek asztalomhoz.”

Roland-né a Kirké-hasonlaltal Camille Desmoulins támadására céloz; Desmoulins, akinek tehetsége és felelőtlensége egyaránt figyelemre méltó, amikor javában dúl a harc a Hegypárt és a girondiak közt, ezt írja újságjában: „Ne képzeljük, hogy Roland-ék asztalánál csupa ínyenc képviselő ül, és a helybeli Kirké csak ahhoz ért, hogy Barbaroux-t meg társait disznók-ká változtassa; más varázslatokhoz is ért, ami az ő korában és ilyen kevés szépséggel nagy mesterkedést igényel.”

* * *

Az ellenség előrenyomul, La Fayette meg sem próbálja feltartóztatni, Párizs ellen akar fordulni, hogy kiszabadítsa a királyt, akit az augusztusi felkelés után családjával együtt a templomos rend egykori székházába, a Temple-ba zártak, majd azt tapasztalva, hogy katonái nem engedelmeskednek, a „két világ hőse” megszökik hadseregétől. Amerikába akar menni, de osztrák fogságba kerül; évek múltán szabadítja majd ki Napóleon.

Kudarc kudarcot ér, Longwy elesett, a porosz és osztrák haderő Verdun felé vonul, ez az utolsó erőd, amely a fővárost védi. Párizst pánikhangulat fogja el.

Idézzük fel a megbeszéléseket, amelyeken Barbaroux, Servan és a Roland házaspár arról tanácskozott; ha a reakció az ország északi részében diadalmaskodik, a szabadságot a Dél-vidékre kell menekíteni. A terv ott kísért gondolataikban, és valahányszor felbukkan, más és más a jelentősége. A forradalmakban alig felmérhető sebességgel változnak az erőviszonyok, s aki ma ugyanazt mondja, amit tegnap, gyakran egészen mást mond, sőt olykor az ellentétét előző gondolatának. Június huszadika után a délvidéki köztársaság kikiáltása a forradalmat szolgáló kétségbeesett, merész, talán megvalósíthatatlan terv volt. Augusztus tizedike után Párizs elhagyása egyet jelent a forradalom felhagyásával, a nép elárulásával.

Csak hogy Roland-né ezt nem értette meg.

Hír érkezik Verdun elestéről és a Vendée fellázadásáról. A helyzet kétségbeesítő, hiszen a porosz ultimátum lerombolással fenyegette meg Párizst. Roland a minisztertanácsban azt indítványozza, hogy a kormány a kincstárral és a túszként őrzött királlyal vonuljon Dél-Franciaországba. Danton hangja rádördül: „Én Párizsba hozattam hetvenesztendő anyámat. Idehozattam két gyerekemet is, tegnap érkeztek meg. Ha a poroszok elfoglalják Párizst, pusztuljak el családotul. Roland, óvakodj szökésről beszélni! Nem félsz, hogy a nép meghallja?!”

Vergniaud, Condorcet és még néhány girondi képviselő Danton mellé állt.

Ha Roland-né nem lett volna annyira elfogult Dantonnal szemben, *Emlékirataiban* lenne legalább néhány szó arról a hatalmas munkáról, amellyel a népvezér a nemzet védelmét megszervezte; sajnos csak azt emlegeti elmarasztalóan, hogy Danton igazságügy-miniszter léte befolyása alatt tartotta a hadügyet, s erőszakosan intézkedett. Igaz, hogy Roland-né, midőn versenyt futva a vérpadtól elválasztó idővel az utókor felé fordul, egyre a szeptemberi fogoly-öldöklések Dantonját látja maga előtt.

Mi volt Danton szerepe és - ki kell mondani a szót - felelőssége a szeptemberi fogolyöldöklésben? „A forradalomban olykor feltűrt ingujjal kell dolgozni a trágyadombon” - mondta Danton. Szította a közhangulatot, hogy a nép a harcon kívül más lehetőséget ne lásson. A sans-culotte-ok már augusztus utolsó napjai óta arisztokrata összeesküvéstől tartottak. Danton a Törvényhozó Gyűlésben házkutatások elrendelését kérte. „Ha harmincezer árulót kell holnap a törvény kezére adni, ám legyen!”

Famulusa, Fabre d'Églantine megfogalmazta a falragaszok szövegét, a *Beszámoló a mindenható néphez, a király és az udvar főbenjáró bűneiről*-t. A falragaszok szeptember 1-én jelentek meg az épületeken.

Verdun ostromának valóságos hírére - az előző álhír volt - egész Párizs megbolydult: kitört a pánik. A forradalom olyan pontra jutott - a mozgalmak gyakori jelensége ez -, amikor a vezetők úgy vélik: a néppel el kell hitetni, hogy a rázúdult válságnak, kudarcoknak egy bizonyos, a tömeg hatalmában lévő kisebbség az oka. Ez történt 1792 szeptemberének első napjaiban. Dantonnak egyetlen mentsége lehetett a fogolymészárlásra: szükségesnek tartotta a haza és a forradalom érdekében; csakhogy ezt az indokot Roland-né jelleme és világszemlélete alapján egyaránt elutasítja. Danton ettől fogva tömeggyilkos az ő szemében.

Roland-né 1792. szeptember 2-án kétségbeesetten írja a Clermont-ban tartózkodó Bancalnak, akivel már előzetesen tudatta, hogy nyolcvanezer porosz tört be Franciaországba, és Longwytt hitvány módon feladták: „A poroszok rohamosan közelednek, körülvették Verdunt, az erőd nem tarthatja magát sokáig; a poroszok Párizsba akarnak hatolni, és tervüket végre is hajthatják. Nem szólok most azokról az intézkedésekről, amelyeket tettünk; hiába dolgozunk éjt nappá téve emberfeletti munkával, négy esztendei árulást lehetetlen néhány óra alatt jóvátenni. Az ellenség előnyben van, bennünket csak a csoda menthet meg; reménykedni kell benne, akkor talán segítségünkre siet.” Roland-né vádolja levelében a községtanácsot, amely harcban áll a nemzetgyűléssel, és keserűen állapítja meg: „Hamarosan végünk lesz, és talán nem is a porosz, hanem Párizs népe végez velünk. Miközben ezt a levelet írom, a vészágyú eldördült, konganak a vészharangok, a dobok riadót vernek.” A város sorompóit lezárták, a szekciók fegyveres emberei elindultak, hogy leszámoljanak a bebörtönzött gyanúsakkal, akik az elterjedt rémítgetések szerint a poroszokkal együttműködve felkelést szerveznek.

A szeptemberi fogolymészárlás négy napon át tartott, a történészek szerint körülbelül 1 100 személy esett áldozatául, zömükben nem politikai foglyok, hanem köztörvényesek, és voltak köztük csavargás miatt fogva tartott gyerekek is. Roland-né leírja, hogy egyik hívük, Grandpré, akit Roland bízott meg a börtönök felügyeletével, a riadó hallatára az Apátság-börtönbe siet, ahová a községtanács temérdek embert zsúfolt össze. Az öldöklés ekkor már elkezdődött; Grandpré rohan a minisztertanácsba, legalább annyit próbál elérni, hogy a köztörvényeseket válasszák külön a politikai foglyoktól. Danton elkáromkodja magát: „A foglyok csináljanak, amit tudnak!” és faképnél hagyja Grandprét. „Legalább húsz ember volt a tanúja” - jegyzi meg Roland-né.

A Temple sans-culotte szekciója kéri a kormányt, vessen véget a vérfürdőnek. „Ülj le! Szükség van rá!” - hallgattatja el Danton a küldöttség vezetőjét.

Felvetődik a kérdés, mit csinált Roland, a belügyminiszter e négy nap alatt, amíg Maillard, a volt hivatalszolga kivont karddal irányítja az ítélkezést a börtönudvaron. Maillard előtt ott a fogolylista, ha ártatlannak talál valakit, felfelé tartja kardját, ha bűnösnek mondja ki, lefelé szegezi, mint az antik rómaiak a hüvelykujjukat, s az elítéltet azon nyomban felkoncolják. A belügyminiszter szeptember 3-án este tiltakozik először, szeptember 4-én délután három órakor felszólítja Santerre-t, a nemzetőrség parancsnokát, vessen véget a merényleteknek. Szeptember 5-én újra tiltakozik. S a vérengzés befejeztével azt javasolja a Törvényhozó

Gyűlésnek: talán fátylat kellene borítani az eseményekre. „Tudom, a nép bosszúja szörnyű, de igazság is vegyül bele.”

Ha már az igazságnál tartunk, meg kell jegyezni, hogy néhány nap múlva meggyilkolják azokat a foglyokat is, akiket Roland vidéki börtönből fedezet alatt Párizsba irányított, kétségkívül jóhiszeműen, azért, hogy megmentse őket a párizsi terror nyomán támadt vidéki kilengésektől. Roland-né tehát hiába bizonygatja férje erélyét és erényét az utókornak, a tények mást mondanak. Ha arra gondolunk, hogy Roland-né a vezető helyen lévő ember legsúlyosabb vétkének a gyöngeséget tartja, Roland-t el kell marasztalni. Nem tudta megakadályozni a tömegmészárlást - le kellett volna mondania. Roland-né szerint és más források szerint is ez volt a szándéka, de Brissot és baráti köre rábeszélte, hogy a szélsőségesek ellensúlyozására maradjon posztján. Lehetséges, sőt valószínű, hogy Roland áldozatot hozott, amikor nem mondott le, de bizonyos, hogy ingatag tekintélye végképpen odalett.

Tagadhatatlan, hogy Roland-né bátran viselkedik. A belügy palotájának udvarát szeptember 2-án előzőli vagy kétszáz ember, az *Emlékiratok* azt állítják, hogy Marat felbujtására. Roland-né kimegy az előcsarnokba megtudakolni, mit kívánnak. A kardokkal, pikákkal felfegyverzett férfiak a belügyminiszterrel akarnak szót váltani, és nem hajlandók elhinni, hogy Roland nincsen az épületben. Roland-né nyugalmát teljesen megőrizve azt javasolja, hogy tíz felkelő menjen be a palotába. A tíz ember betódul, ő megkérdi tőlük: mit kívánnak a belügyminisztertől. A válasz: Verdunbe készülnek, megvédeni a hazát, és fegyvereket akarnak. Roland-né végigvezeti őket az egész épületen, hogy meggyőződjenek: Roland valóban nem tartózkodik a minisztériumban, és nincsenek fegyverek. Hidegvére végül is leszereli őket. „Visszavonultak. Én az udvarra néző erkélyre álltam. Egy dühödt felkelő feltűrt ujjú ingben a miniszterek árulásáról szónokolt.” A felkelők magukkal viszik az inast túszként, Roland-né pedig a minisztériumba hajtat, vagyis Danton minisztériumába, mert ott folyik a tanácskozás, és tudatja férjével a történeteket.

Saját életüket illetően Roland-né felkészült a legrosszabbra. Szeptember 2-án ezt írja: „Néhány nap múlva kiderül, mi lesz a főváros sorsa; a józan meggondolás talán arra ösztökélne, hogy költöztessék el a kormányt Párizsból, de már elkéztünk vele. Washington jól tette, amikor áthelyezte a Kongresszust, és nem félelemből döntött így.”

Párizssal szemben a vidék - ez a gondolat egyre tragikusabb körülmények között jelentkezik, s egyre inkább ellentétbe kerül a forradalom menetével. Persze, az utókornak jóval könnyebb eldönteni, melyik volt a forradalmat továbbvivő cselekedet, irányzat, mint azoknak, akik benne éltek. A forradalom szereplőinek magatartását számtalan mozzanat, fontos és kevésbé jelentős események s az emberi kapcsolatok is befolyásolták. A távolból, utólag világosabban látni az összefüggéseket, mert az egymásba gabalyodott részletek elmosódtak, a fővonalak kiemelkednek. De az tagadhatatlan, hogy miután a forradalom elmenekítésének terve fölmerült, nagyjából a szeptemberi fogolymészárlás óta, megváltozott Roland-né elképzelése a népről. Rousseau-tanítványhoz híven továbbra is - mindvégig! - rendíthetetlenül bízik a nép igazában, de gyakran szól a szűkösen élő emberekről, akik irigyekké válnak a módosabbakkal szemben, az agitátorokról, akik felszítják durva indulataikat. A két kép lassanként különválik: az egyik a rousseau-i nép, amelyért Roland-né küzd, amelynek erényeiben hisz, a másik az egyedek, a rossz szagú, piszkos, ordító alakok, ragacsos hajú férfiak, mocskos szájú, bőszerű asszonyok, a „piacok hölgyei”, akiket a nagy műveltségű, finom modorú, lényében arisztokratikus Roland-né viszolygva utál.

A fogolymészárlás még tart, amikor Marat-t ismét diadalmenetben, megkoszorúzva viszik végig a városon. A *Nép Barátjának* szerkesztője fejeket követel, „keveset, hogy sokat megmenthessen”. Ő már korábban is sürgette, hogy az önkéntesek, mielőtt felvennék a harcot a porossal, számoljanak le a nép ellenségeivel, és bár megmentett néhány köztörvényt a

haláltól, egészben véve helyeselte a népítéletnek kikiáltott öldöklést. Marat és Danton később egy bizottsági ülésen találkozik, Danton megöleli a „nép barátját”, majd Pétionhoz, a polgármesterhez megy. A jelenetet többen is megírták Roland-né, illetve Pétion közlése nyomán.

- Tudja, hogy ezek mit csináltak? - tette fel a szónoki kérdést Danton a polgármesternek. - Elfogatóparancsot adtak ki Roland ellen.

- Kik azok az ezek? - kérdezte Pétion.

- Hát ez az eszeveszett Közbiztonsági Bizottság. - És Danton összetépte az elfogatóparancsot a polgármester szeme láttára, aki nevetségesnek találva az ügyet, azt mondta:

- Ugyan, miért nem hagyja! Micsoda hatást keltene!

A párbeszédet Roland-né is leírja, azzal a megjegyzéssel egészítve ki, hogy az elfogatóparancsot bizonyára Marat követelte, és Danton azt akarta kipuhatolni Pétionnál, mit szólnak hozzá Roland barátai.

* * *

Marat neve Roland-né szemében összeforrt a szörnyeteg fogalmával. Dantontól egyszer megkérdezte: „Mondja csak, valóban létezik ez a Marat?” - irónikusan célozva a „nép barátja” gyakori bujkálására különböző pincékben, odúkbán, az elfogatóparancsok, a valódi vagy képzelt veszélyek elől és hol 270 000, hol kerek 300 000 fejet sürgető követeléseire. Dantont arra kérte - még a szeptemberi fogolyöldöklés előtt -, hozza fel egyszer szalonjába, mert szembe kell nézni a szörnyetegekkel. Személyesen nem ismerte, de a hallomás is elég volt, hogy borzadjon tőle. Ha esetleg látta valahol, Marat elhanyagolt külseje, viszkető kiütésekkel borított teste, kócos fekete haja, amelyet szíj fogott össze, nyitott darócinge, a kétes tisztaságú kendő, amellyel gyötrelmesen fájó fejét bekötötte, a durva anyagból készült foltos nadrág csak borzadást ébreszthetett benne; aligha jutott eszébe, hogy Marat még testi mivoltában is azonosulni akar a nyomorgókkal. Túlontúl nagy ellentét választotta el ezt a két embert, és nemcsak társadalmi-politikai téren. Roland-né alapjában véve racionalista, ízig-vérig a század szülötte, Marat prófétaalkat. A próféták általában nem kellemes, ápolt, jó modorú emberek, Roland-nénak ezt tudnia kellett volna a Bibliából; néha vermekből kerültek elő, külsejük elhanyagolt volt és ijesztő, a zsarnokoknak arcukba vágták bűneiket, világga kiáltották jóslataikat, amelyek gyakran valóra is váltak, mint nemegyszer Marat jóslatai az árulásról, az éhínségről, a népet fenyegető veszélyekről. Desmoulins lényegbevágó szellemességével nemhiába nevezte el Kasszandra-Marat-nak.

A forradalom nagyjai közt ő a legidősebb. 1743-ban született Svájcban, apja olasz, anyja svájci. Szülőföldjét hamarosan elhagyja, vándorol, akárcsak Rousseau, tizenhat esztendősen korábban Franciaországba megy, kapcsolatba kerül néhány másodrendű enciklopédistával, kiegészíti hiányos műveltségét. Franciaországból Londonba vetődik, állatorvos lesz, sőt sebészi oklevelet is szerez idővel egy skóciai egyetemen. Angliában, ahol később megismerkedik Brissot-val, regényírással is próbálkozik; foglalkozik fénytannal, filozófiával, jogtudománnyal, s a fanatikusok szenvedélyes makacsságával ragaszkodik tudományos elképzeléseihez. Rousseau-rajongó ő is, akárcsak Roland-né vagy Robespierre, de az ő gyalultatlan asztalán Jean-Jacques művei mellett ott a Biblia is. Marat az egyetlen e nagy forradalmár nemzedékben, aki sűrűn hivatkozik Jézusra, a szegények és elnyomottak szószólójára.

Angliában angol nyelven adja ki a *Rabszolgaság láncait* - később kiegészítve Franciaországban is megjelent -, könyvében Rousseau követőjeként a tulajdont a lopással azonosítja. „Minden lopás feltételezi a tulajdon jogát, de honnan e jog? A tulajdonos arra alapozza, hogy ő tette rá először kezét a tulajdonra.”

Angliából - nem tudni miért - ismét Franciaországba költözik. Egy ideig azt tervezi, hogy Poroszországban telepszik le, a porosz király pártfogását is kéri, és foglalkozik a gondolattal, hogy Spanyolországban keres megélhetést. Párizsban Artois grófja, a király legfiatalabb öccse szolgálatába lép, az „istálló orvos” minőségben, de sebészi képesítés birtokában embereket is gyógyít, mégpedig ügyesen, saját készítésű gyógyszereket alkalmazva, és ezzel párhuzamosan, a dilettánsok megrögzött buzgalomával folytatja fénytani kutatásait, foglalkozik elektromossággal és magnetizmussal, lefordítja Newton fénytánát, és egy dolgozatban cáfolja állításait. Gyűlölete az elismert tudósok ellen ekkor kezdődik, ugyanis az Akadémia nem hajlandó komolyan venni. Egy ideig az „angol orvos” meglehetősen divatos Párizsban, arisztokrata betegek is vannak, szépen berendezett, tágas lakást tart, majd kicseppen állásából, betegek elmaradoznak, az elszegényedett Marat az utcán árulja orvosságait, nyomorogva is ontja a különféle értekezéseket, amelyeknek sikertelenségét ellenségei cselszövésének tulajdonítja. Munkabírása óriási, saját állítása szerint napi tizennyolc órát is képes dolgozni heteken át.

Ha eltekintünk javaslataitól a negyven láb magas akasztófáról, amelyre a nép ellenségeit kell felhúzni, s a váltakozó számú lenyakazandó fejekről, a felszólítástól, hogy a patrióták tépjék ki az árulók nyelvét - egyik-másik ótestamentumi próféta is sűrűn szórta az átkokat! - Marat követeléseinek nagyjából méltányosak, s egytől-egyig önzetlenül és szenvedélyes erővel védik a nép érdekeit. Ő az első, aki sürgeti, hogy az emigránsok és az egyház egykori birtokainak legalább harmadrészét osszák szét a szegényparasztközött. Éleslátása olykor megdöbbentő. Megállapítja, hogy a Bastille lerombolása nem segített a népen, s ezt akkor állapítja meg, amikor a közhangulat nemzeti ünneppé nyilvánította július tizennegyedikét és a megszületett szabadság jelképét látja benne. „Mi köze a népnek a Bastille-okhoz? Csak névről ismerte őket” - írja Marat. Lapjában, az 1789 nyarán megindult *Nép Barátjában* kifejti, hogy az alkotmány nem valósította meg az emberi jogokat, mert a jogi egyenlőség üres szó a vagyoni kiegyenlítődés nélkül. Követeli a földosztást, az árak rögzítését, a spekuláció letörését, a harácsolók és üzérek kivégzését.

A forradalom kezdete óta mint szélsőbaloldali elfogatóparancsok és végzések elöl bujkál, és nyomorral határos szegénységben él. Lobog benne a forradalmárok bizonyos típusát jellemző hit, az a meggyőződés, hogy a kudarcok és bajok okai csakis az árulók, a forradalom és a nép ellenségei. Ez a meggyőződés olyan hatásos a tömegek mozgósítására, a kételyek elhallgattatására, hogy taktikai okokból gyakran azok is hirdetik, akik tudják, hogy nem igaz. Marat nem tartozik közéjük.

Nem kísértette sem a pénz, sem a hatalom; a népet akarta szolgálni. Lapjában követelte már a gyalázatos Mirabeau, az áruló La Fayette, az álnok Necker fejét, hamarosan a rolandistákét fogja követelni.

* * *

Verdun elesett, az út megnyílt Párizs felé, de a porosz sereg előrehaladtában beleütközött Dumouriez csapataiba. A tábornoknak sikerült haderejével az Argonne dombvidékénél Párizs és a poroszok közé ékelődni. A kor patetikus stílusában küldte jelentését a hadügyminiszternek: „Verdunt bevették, de én szemtől szembe várom a poroszokat. Az Argonne dombjainak hágói most Thermopülai szorosai, ám én szerencsésebb leszek, mint Leónidasz.”

Dumouriez valóban szerencsésebb volt Leónidasznál, bár életét korántsem végezte be oly dicsőséggel, mint a spártai hős; utóbb átalált az osztrákokhoz. A csoda, amelyben Roland-né reménykedni akart, megtörtént. A sans-culotte csapatok Valmynál, szeptember 20-án ütköztek meg Európa legjobban felszerelt és legalaposabban kiképzett katonáival. Bár a porosz király személyesen tüzelte harcra csapatait, a győzhetetlen hírben álló porosz sereg meghátrált a forradalom katonái előtt.

A Valmynál aratott győzelem napján a Törvényhozó Gyűlés leköszönt, és átadta helyét a Nemzeti Konventnek. A következő napon a Konvent egyhangúlag megszüntette a királyságot. Még aznap este, fáklyalángnál kikiáltották Párizsban a köztársaság megalakulását. Roland körlevélben adta hírül a közigazgatási testületeknek: „Szíveskedjenek, uraim, kihirdetni a Köztársaságot, azaz hirdessék ki a testvériséget, mert a kettő egy és ugyanaz.”

9.

Roland-né aligha bízott teljes szívvel a „Testvériség Köztársaságában”. A szeptemberi népítélet emléke kitörölhetetlen; néhány nappal utána rezignáltan így nyilatkozik: „Ki vagyunk szolgáltatva Marat és Robespierre késének.” Sürgeti Bancalt, mozgósítson a megyékben felkelőket Párizs védelmére. Megállapítja, hogy Danton mozgat mindent, fáklyáját és törét Marat fogja, Robespierre pedig bába kezében -, de ez nagy tévedés volt. A Megvesztegethetetlen ezúttal is távol tartotta magát a forrongástól, akárcsak június 20-án és augusztus 10-én. Lamartine egy kortárs emlékezése alapján azt állítja, hogy Robespierre kétségbeesetten virrasztotta át szeptember 2-a éjszakáját, és méltatlankodva tört ki Saint-Justnek: „Ó, Danton, tudott aludni ezen az éjjelen.” Aki kételkedve fogadja a kortárs krónikáját, az is kénytelen elismerni, hogy Robespierre helytelenített mindenféle spontán népítéletet, a forradalmi terror tetőfokán is ragaszkodott a törvényes formákhoz. Robespierre nem volt benne a szeptemberi öldöklésben, csak elfogadta, mint a forradalom megtörtént, tehát visszavonhatatlan lépését.

Danton dörgő hangja diktál a községtanácsban, de Roland-né reménykedik, hogy pártjának sikerül fölébe kerekednie: Dumouriez diadala megerősítette helyzetüket.

A porosz hadsereg, miután egy ideig alkudozik a tábornokkal - Danton tud a tárgyalásokról -, takarodót fúj, s az elfoglalt városok sorra felszabadulnak. Amikor a girondiak és a Hegypárt között óvatosan hintázó Dumouriez Párizsba érkezik, rövid ideig az ország egyik legnépszerűbb embere. Girondiak és dantonisták egyaránt ünneplik. Csak Robespierre hallgat. És csak Marat int gyanakvásra. Kasszandra-Marat.

A Konventben a girondiak még többségben vannak a Hegypárt fölött, az egykori Alkotmányozó Gyűlés tagjai ismét megválaszthatók, így kerül be a Konventbe Bancal és Buzot, akinek rövidesen nagy szerepe lesz Roland-ék életében. A jakobinusokat Robespierre vezeti, Danton igazságügy-miniszter létére túlteszi magát a nemzetgyűlés határozatán, hogy miniszter képviselő nem lehet; Párizs egyik szekciójának képviselőjeként a Hegy magaslatán ül. Bekerült a Konventbe Marat is.

A girondiak tagjai ugyan a Jakobinus Klubnak, de már senki nem számítja őket a jakobinusok közé. A forradalmi erők sodrában a baloldaltól jobbra tolódtak, növekvő népszerűtlenségüket a fővárosban nyilvánvalóan bizonyítja, hogy Párizs népe nem szavazott rájuk; egy szellemes kortárs megállapítása szerint a tűz csiholóiból *tűzoltók* lettek.

A Gironde le akar számolni Dantonnal; Roland-né harcra ösztönzi elvbarátait. Az erkölcsi és politikai okokon kívül személyes érzelmeinek is szerepe lehet a támadásokban. A foglyok megvédése elsősorban a belügyminiszter feladata lett volna, következésképpen Roland tekintélyén esett a legnagyobb csorba.

A támadást a rolandisták indítják meg. Danton képviselő is, miniszter is, ez a kettős tisztség összeegyeztethetetlen. Roland részint magatartásával tiltakozik a szabálysértés ellen, tüntetően távol marad a minisztertanácsból, így juttatva kifejezésre méltatlankodását, részint heves kirohanásokat intéz a belügy félhivatalos lapjában, az *Őrben* az igazságügy-miniszter ellen.

Danton szeretne véget vetni az ellenségeskedésnek, de tudja, hogy mindenekelőtt a „Gironde királynőjét” kell megnyernie. Roland-né tüntetően kitér a közeledési kísérletek elől. Danton a megrendezett véletlent hívja segítségül. A belügyminiszter vacsorát ad Dumouriez tiszteletere, vacsora után a tábornok az Operába megy, hívja Roland-nét is, aki később Vergniaud kíséretében lányával együtt meg is jelenik, de a belügyminiszteri páholyban a gyűlölt ember

széles, darabos arca fordul felé; Fabre d'Églantine társaságában nézi az előadást, s a szomszéd páholyban ülő Dumouriez-vel beszélget. Roland-né szó nélkül megfordul, és hazamegy.

A „Gironde királynője” engesztelhetetlen; férjét újabb rohamra küldi. Roland-t megválasztották képviselőnek, s ő a két tisztség összeférhetetlenségét hangoztatva igaz patriótához illően lemond a miniszterségről. A lecke félreérthetetlenül Dantonnak szól. A Konvent egy része tiltakozik a lemondás ellen. Danton, aki a sok szurkapiskálástól elvesztette béketűrését, kifakad: „Ha a Konvent visszatartja Roland-t, tartsa vissza a feleségét is, hiszen mindenki tudja, hogy nem vezeti egyedül a minisztériumát. Én egymagam vezetem. És minthogy nyíltan kimondjuk, amit gondolunk, emlékeztetem az ittlévőket arra az időre, midőn Roland csüggedése olyan méretű volt, hogy már nem is beszélhettünk belügyminiszterről: Roland el akarta hagyni Párizst.”

Louvet, aki buzgó híve Roland-nénak, s az Őrben módszeresen támadja Dantont, felpattan: „Danton, te vagy az első, aki a Konventben vitáinkba egy nő nevét keveri bele!” Lovagias gesztus, de nem lehet komolyan venni. Köztudomású, hogy a belügyminiszter felesége ott ül férje dolgozószobájában, együtt intézik a teendőket, a hivatalos megbeszélések az ő jelenlétében folynak; ha valaki történetesen Roland-né távozására várna, mielőtt a tárgyra térne, a belügyminiszter felvilágosítja, hogy nála mi a szokás.

Danton végül is leköszön a miniszterségről a képviselőség kedvéért. A rendelkezések értelmében az állásától megváló miniszternek pontos elszámolást kell adnia. Danton, alighogy miniszter lett, tekintélyes összegeket vett fel titkos kiadásokra, és bizalmasa, a tiszta kezűnek igazán nem mondható Fabre d'Églantine is több ízben kapott nagy summákat. Amikor a leköszönt igazságügy-minisztert felszólítják, hogy nyújtsa be elszámolását a titkos kiadásokról, először azt feleli: már beadta a minisztertanácsnak, de a girondiak keresztkérdései özönében végül kénytelen bevallani: „Ezeknek a kiadásoknak zöméről nincsenek szabályos nyugtáink.”

Danton nehéz helyzetbe került, mentegetőzik: „Meghökkenőnek látszik ugyan, hogy rendkívüli kiadásokra került sor, de a körülményekre kell hivatkozni, amelyek között a kiadások történtek: a haza veszélyben volt, mi számadói voltunk a szabadságnak, és hibátlanul számot adtunk róla.”

A nyilvánosság előtt nem szólhatott arról, hogy a belügy titkos alapjából fölvetett összegekből pénzelt le politikai ügynököket, sőt egyes források szerint porosz katonai vezetőket is. Danton mohó volt élvezetvágyában, máig is vitatott kérdés, bezsebelt-e saját céljaira a közpénzekből - valószínű, hogy megtette -, de sohasem volt megvásárolható.

A támadások az elkövetkező időszakban mai kifejezéssel élve övön aluliak, kivéve a Buzot-ét, aki saját lelkiismerete szavára és Roland-né ösztönzésére felelősségre vonó beszédben ítéli el a Konventben a szeptemberi vérengzést. A girondiak újra meg újra előhozakodnak a hiányzó nyugtákkal, s alaposan megtépzazzák Danton jó hírét, Desmoulins pazar lakomák rendezésével és cselszövással vádolja Roland-nét, s ironikus célzásokat tesz kapcsolataira a jóképű fiatal képviselőkkel, Marat Roland-né boudoirjának titkairól ír, Danton brutális gúnnyal jelenti ki róla: „Percenként felszarvazza az öreg Roland-t, anélkül, hogy bárkivel lefeküdne.”

Roland-né se marad adós; felemlégeti, hogy az 1789-es esztendő elején Danton éhenkórász, névtelen ügyvéd volt, a felesége panaszkodott, hogy nem lett volna miből főznie, ha az apjától nem kapott volna hetente egy Lajos-aranyat, s a tengődő ügyvéd rövid idő alatt hatalmas vagyont harácsoltsa össze; nagy hangja vitte be a közéletbe, jobbkeze, Fabre d'Églantine cégéres gazember, közönséges tolvaj, kifosztotta a Központi Bútorraktárt, ahol az augusztusi felkelés után a Tuileriák értéktárgyainak nagy részét elhelyezték, többek között a koronaékszereket is.

A betörés szeptember 16-áról 17-ére virradóra történt, a koronából az összes gyémántot eltűntették. Roland-né *Emlékirataiban* elbeszéli, hogy Fabre d'Églantine a betörést követő

délelőtt tolvajra valló sunyi ábrázattal jelent meg a belügyben, mindenáron beszélni akart vele, és álszent módon sopánkodott, amiből persze nem következik, hogy a valóban hitvány Fabre-nak bármi szerepe lett volna a betörésben, még kevésbé Dantonnak, akit Roland-né a rablás megszervezőjének tart. „Mi várható attól az embertől, aki kicsapongások között él, miközben sans-culottizmust hirdet?” - méltatlankodik Roland-né.

A vádat úgy dobják egymás felé a pártok, mintha tollaslabdát hajigálnának. A nép a királynét gyanúsítja a koronaékszerek eltulajdonításával, a royalisták Dantont, sőt Roland-t vádolják, Marat hamarosan a girondiakat, a rolandisták Dantont és Fabre-t, Robespierre fullánkös célozgatásokkal Brissot-t. A betörés tette se ismeretlen maradt, az ékszerek egy részét idővel egy Szajna-híd üregében találták meg.

Roland-né a politikai életben csak közvetve harcolhatott; ahol nem állnak írásos bizonyítékok rendelkezésre, nehéz megállapítani, mi az ő eszméje, aminek megvalósítását aztán elvbarátai révén szorgalmazta. A tragikus tévedésnek bizonyult federalizmus (amely az egyes vidéki körzeteknek az eddiginél nagyobb önállóságot akart biztosítani) kétségkívül az ő és legszűkebb baráti körének terve volt. A federalizmus első alakjában - ezt nem szükségtelen megismételni - a Mars-mezei vérengzést követő időszakban fogant meg bennük azzal a céllal, hogy megmentse a forradalmat; augusztus legvégén, szeptember legelején a sans-culotte Párizs anarchiájával szemben merült fel a terv, amely a törvényességen kívül a girondiak vezető szerepét is biztosította volna. A girondiak ki is dolgozták a federalista köztársaság tervét - lelki szemeik előtt részint Svájc, részint az Egyesült Államok lebegett -, de a Konvent nagy szótöbbséggel elvetette a javaslatot. Buzot, akinek véleménye ebben az időben egyet jelentett Roland-né véleményével, azt indítványozta, hogy a 83 megye bocsásson fegyveres erőt a Konvent rendelkezésére, amelynek egyre inkább Danton, Marat és Robespierre diktált, de korántsem egyetértésben, mert gyűlölték vagy utálták egymást, ki-ki a természete szerint.

Roland-né tehát - elsősorban Buzot révén - meg akarta erősíteni a nemzetgyűlés tekintélyét a községtanács hatalmával szemben, de terve kudarcot vallott, a javaslatot még a Vergniaud-csoport is ellenezte, felismerve, hogy polgárháborúhoz vezethet.

Roland-né így hát tehetetlenül és kétségbeesve szemlélte, hogy a Konvent pártok, frakciók, sőt olykor két képviselő összecsapásának színterévé vált, míg végül odáig jutott, hogy fogolyként, a felkelők rászögezett ágyúinak fenyegetésére hozta meg döntését.

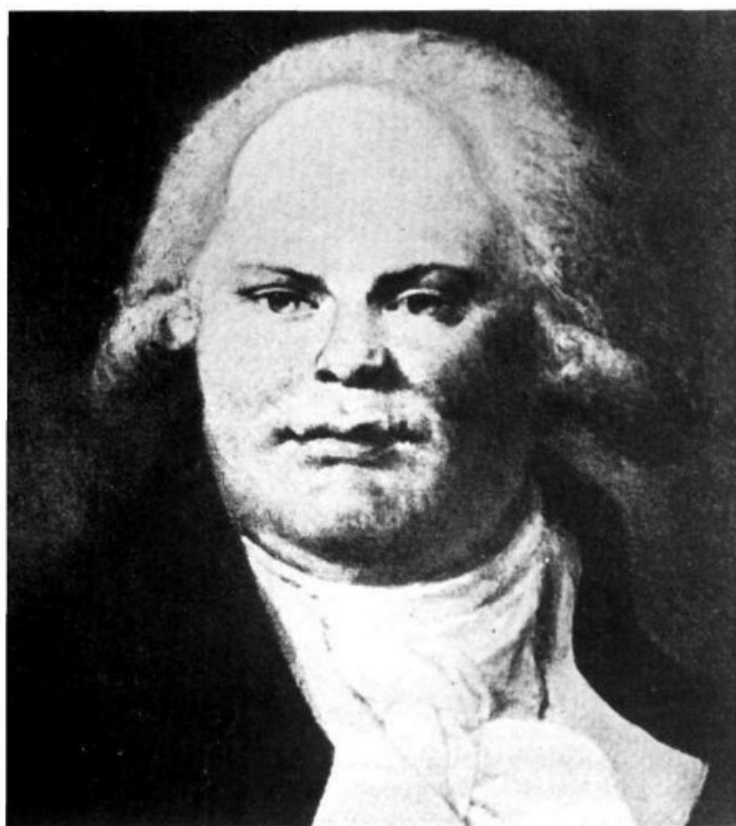
Elvbarátainak habozása, hajlandóságuk a félmegoldásokra nyilvánvaló; hiszen a magántulajdon áhítatos tiszteletében még azt is vonakodva és későn javasolták, hogy a Konvent az emigránsok vagyonát foglalja le a nemzet javára. (Emlékezhetünk, hogy Roland-né ezt már a forradalom elején sürgette.) A girondiak soraiból néhányan a Hegyhez csatlakoztak, Roland-né főként a Robespierre mellé szegődött béna Couthon elvesztését fájlalta, akinek esztét, jellemét egyaránt becsülte. És éppen Couthon támadta élesen Buzot, vagyis Roland-né és szerelmese indítványát, kifejtve, hogy a forradalom egységét veszélyeztetné, ha a Konvent a megyékből toborzott fegyveres erőkre támaszkodna.

A Gironde politikai gyöngeségének egyre keserűbb felismerésével párhuzamosan Roland-né növekvő értetlenséggel nézi - és nem tagadhatni, hogy komor megvetéssel is - nemcsak a szélsőséges megmozdulásokat, hanem általában az erősödő sans-culotte jelleget. Az *Emlékiratok* néhány sora jól megvilágítja a lényében végbement változást: „A forradalom sorra távolította el a fontos helyekről azokat, akik születésük, majd azokat, akiket vagyonuk, végül, akiket műveltségük és körülményeik fölébe helyeztek a többségnek, tehát nem meglepő, hogy fokozatosan a legsötétebb tudatlanság és a legszegényetesebb értetlenség hatalmába kerültünk.” A forradalom túllépett Roland-nén, és ő maga egyre inkább szembe került vele; hamarosan eljut odáig, hogy megtagadja, s a zsarnokság, a vérszomj és felelőtlenség tombolásával azonosítja.

FRANÇOIS NICOLAS LÉONARD BUZOT

E festmény volt Roland-nénál a börtönben
Párizs, Nemzeti Levéltár

GEORGES JACQUES DANTON

Anonim festmény
Párizs, Carnavalet Múzeum

A Konvent ülései napról napra viharosabbá válnak. Hol az az idő, amikor Buzot és Pétion a baloldal legszélén ült, s Manon azt írta róluk, hogy Robespierre-rel együtt a töretlen forradalmiságot képviselik! A rolandisták, ahogyan Marat nevezi őket, a Konvent jobboldaláról azzal támadják Dantont, Marat-t és Robespierre-t, hogy triumvirátusként diktatúrára törekednek. A taktikailag elhibázott lépés menten egyetértésbe kovácsolja a triumvireket.

Danton is, Robespierre is drámai jelenetben utasítja vissza a vádat. Danton dörgő hangon követel halált annak a fejére, aki kényúrként akarna uralkodni a nép képviselői fölött, s aztán támadásba csap át a girondiak ellen, akik a megyéket Párizs ellen próbálják uszítani. Sújtson halálbüntetés mindenkit, aki bármely ürüggyel szét akarná darabolni Franciaországot!

Robespierre még sápadtabb, mint máskor, amikor a szónoki emelvényre lép, és míg a terem elcsendesedésére vár, ujjai idegesen dobognak az asztalon. Metsző gúnnyal cáfolja a vádat, hogy diktátorságra tör, hiszen aki diktátor akar lenni, annak előbb hatalmába kell kerítenie Párizst és a megyéket. „Hol vannak a kincseim? Hol a seregeim? Milyen magas tisztségekkel rendelkezem? Mindez vádlóim kezében van.”

Végül Marat megy fel az emelvényre. Nyitott ingben, elhanyagolt öltözékben, feje kendővel bekötve - így néz szembe a Konventtel. „Le az emelvényről!” - kiáltják sokan. Marat nem mozdult. „Nekem ebben a gyűlésben sok a személyes ellenségem”, - kezdi beszédét. „Mindenkinek az!” - kiabálják feléje a jobboldalról és a Mocsárból. Marat a Konvent megdöbbenésére kifejti, hogy a diktatúrára szükség van; a külső és belső ellenforradalom ellen csak diktatúra védheti meg a népet.

Mit érezhetett Roland-né, amikor megtudta, hogy elvbarátai, akik hevesen támadták a diktatúrát követelő Marat-t, végül is nem merték követelni, hogy vád alá helyezték? A „nép barátja” a vita elültével ismét a tribünre lép, pisztolyt húz elő, csövét homlokához szorítja, és kijelenti: ha vád alá helyezték volna, a Konventben lövi szét az agyát. „Íme, ez a gyümölcse virrasztásaimnak, temérdek munkámnak, nyomoromnak és szenvedéseimnek. De én köztetek maradok, és dacolok dühötökkel!”

Hiába bizonygatja Roland-né az utókornak szánt íásaiban: a nőnek az a közéleti szerepe, hogy ébren tartsa a férfiak lelkében a haza- és szabadságszeretetet, s ösztönözze őket „a közjóért való munkálkodásra”, egy-egy félmondat, az eseményekhez fűzött megjegyzése elárulja, hogy többre vágyik, arra, hogy ne közvetítő útján, hanem személyesen harcolhasson. Hányszor állapítja meg keserűen és igazságtalanul, hogy a forradalomban csupa középszerű ember hemzseg; olykor pigmeusoknak, vagyis törpe alkatoknak nevezi őket. Az általános középszerűség tapasztalatát *Emlékiratai* tanúskodása szerint férje minisztersége alatt szűrte le, amikor sokféle emberrel kellett érintkeznie. „Sose gondoltam volna, hogy az emberi nem ilyen szegényes; ebben az időben tettem szert magabiztosságra, azelőtt szerény voltam, akár egy zárdanövendék.” Megállapítását egészítsük ki: a modora volt szerény, nem a lény. Nem is kell a sorok közt olvasni, hogy megértjük, mennyire vágott Roland-né személyesen kiállni a politikai küzdőterre.

A közhangulatot főként a *Nép Barátja* és Hébert lapja, a *Duchesne Apó* szítja a girondiak ellen; mindkét újság gyakran pécézi ki a belügyminiszter feleségét. A támadások lényege az, hogy a Gironde elárulta a forradalmat. Ne csak a vádat vizsgáljuk meg, hanem a két férfit is.

Marat mindig teljes meggyőződéssel állt vádjai mögött, akkor is, ha nem volt igaza: hitt abban, amit leírt, vagy kimondott. Becsületességét legádázabb ellenségei sem vonták kétségbe. Politikai éleslátásáról és bátorságáról fényes tanúbizonyságot tett, amikor a Konventben kijelentette, hogy a forradalmat egyedül a diktatúra mentheti meg.

Hébert egyéniségének súlya korántsem ér fel Maratéhoz; főként lapjának köszönhető, hogy róla nevezték el azt a csoportot, amely Marat halála után a legerélyesebb szószólója volt a városi szegénységnek. Az hébertisták nagy befolyásra tettek szert a párizsi községtanácsban. Hébert merész, szélsőségesen radikális elveket hirdetett, s híveivel ebben az irányban akarta továbbvinni a forradalmat.

Mi az igazság az árulás vádjából 1792 őszén? (Az időbeliség talán sehol nem olyan fontos, mint a forradalmakban.)

A girondiak meg akarták állítani félúton a forradalmat. A Hegypárt, a községtanács, az egész jakobinus balszárny olyan intézkedéseket sürgetett, amiket ők nem akartak meghozni, részint mert összeegyeztethetetlenek voltak meggyőződésükkel, amely a szabadságot dogmatikusan összekapcsolta a polgári tulajdonjog tiszteletével, részint mert attól féltek, hogy elvesztenék politikai hátvédjüket, a megyék nagy- és középpolgárságát. Tartottak attól is, hogy az első engedmények után nem lesz megállás; aggodalmuk az akkori körülmények között nem alaptalan, hiszen a szélsőséges „veszettek” - szószólójuk egy Roux nevű egykori pap - azt követelték, hogy a piacok és boltok készleteit azon az áron adják le, amelyet a nép állapít meg. Történtek is kísérletek erőszakos kiárusításokra; ezeket maga Marat sem helyeselte.

Csak találgathatjuk, vajon Roland-né gazdasági kérdésekben teljesen elfogadta-e férje és elvbarátai nézeteit, akik közül egyik-másik a „szellem kiváltságosaihoz” ugyancsak nem illő stílusban „aljas férgeknek”, „senkiháziaknak” nevezte azokat, akik az éhező nép követeléseit képviselték. Annyi bizonyos, hogy korántsem volt olyan megértő a nép követeléseire iránt, mint 1789 augusztusában, amikor a felperzselt nemesi kastélyokról és a parasztság jogairól írt, vagy amikor az Alkotmányozó Gyűlés karzatán méltatlankodva emlegette a gazdagság arisztokráciáját. Minthogy az ő véleményét nem ismerjük, be kell érünk Roland és néhány tekintélyes girondi álláspontjának ismertetésével.

Roland, aki mindvégig mereven kitartott gazdasági liberalizmusa mellett, hivatalos minőségében leszögezte: „Az egyén és a tulajdon biztonsága a két nagy tárgya minden társulásnak, s ennek megtartása a jó kormányzat próbaköve.” A kenyérhiányon rekvirálás helyett úgy próbált segíteni, hogy visszaállította a gabonakereskedelem szabadságát. Barbaroux hevesen támadta azokat, akik „a tulajdont sértő törvényeket követelnek”. Vergniaud kijelentette: „Az egyenlőség a jogok egyenlősége, s ugyanúgy nem jelent vagyonbeli egyenlőséget, mint a természet, az erőét, az értelemét, a jellemét, a foglalkozását.” Brissot pedig kimondta: „Közönséges felforgatók, akik egy szintre akarnak hozni mindent: a tulajdont, a jólétet, az élelmiszerek árait.”

Robespierre éleslátása ebben a kérdésben is megnyilvánult: felismerte, hogy az önvédelmi harcot folytató nép követeléseit legalább részben ki kell elégíteni, s a girondiakkal szemben kijelentette, hogy a tulajdonhoz való jogot alá kell vetni a legelső jognak, a létezéshez, a megélhetéshez való jognak. Robespierre jelentőségét nem kisebbíti, hogy Marat meg az hébertisták és a „veszettek” izgatása is hozzájárult állásfoglalásához.

Egy kis terjedelmű történelmi életrajz nem alkalmas rá, hogy a francia forradalomban jelentkező gazdasági követeléseket elemezze, de annyit megállapíthat, hogy az a fajta egyenlőség, amelyet Hébert és csoportja követelt, vagy a jövedelmek olyan maximálása, aminőt egyik-másik „veszett” hangoztatott, akkor semmiképpen nem jöhetett létre. A történelmi fejlődés következő szakasza Roland-né elgondolását igazolta: polgári demokrácia bontakozott ki, de ez csak a feudalizmus szétzúzásával és az ellenforradalom megsemmisítésével jöhetett létre, s

az ellenforradalmat a jakobinus diktatúra törte le, amelyet Marat követelt, Robespierre megvalósított. Roland-né és elvbarátai pedig egyre kevésbé ismerték fel jelenük társadalmi szükségességét, elsősorban azt, hogy hazájuk megvédése elválaszthatatlanul összefonódott a forradalom további kibontakozásával. De hibáztak taktikájukban is; részben Roland-né befolyására Danton közeledési kísérleteit mindvégig elutasították.

A forradalom katonai sikerei egyelőre megerősítették a girondiak helyzetét. Valmy után Dumouriez Belgiumba vezényelte seregét, hogy kiszorítsa onnan a Habsburgokat. Csapatait személyesen vezette támadásra, a katonák a *Marseillaise*-t énekelve rohamozták meg és vetették hátra az ellenséget; a Rajna mellett bevonultak Speyerbe és Mainzba, délen Szavoját és Nizzát szabadították fel. A népek szabadságáért folyó „keresztes háború” átmenetileg diadalt aratott.

1792 októberében Buzot, aki Roland-né legszűkebb baráti köréhez tartozik - egyelőre senki sem sejt, hogy a barátságnál több fűzi őket egymáshoz -, javaslatot terjeszt a Konvent elé az emigránsok végleges száműzéséről, és halálbüntetést indítványoz azoknak a fejére, akik visszatérnének Franciaországba. Az előterjesztést a Konvent megszavazza. Néhány nap múlva Roland levelet kap a svájci tudóstól, Lavatertől, akivel néhány éve a házaspár hosszas eszmecsere-t folytatott Zürichben a népboldogító szabadságról és emberszeretetről.

„Csak néhány szót, kedves, jó Roland de la Platière! Térden állva könyörgök az emberiség nevében! Életemben először rimáncodom, könyörgök, kövessen el minden lehetőt - és a lehetetlent is! -, hogy megsemmisítsék ezt a barbár, vérengző törvényt, amely száműz annyi sok emigránst, és halállal sújta a visszatérőket. Hány és hány ártatlan embert! Hány embert, aki hű a köteleességhez. Nem fűzök soraimhoz többet, csak nevemet.”

Lavater a neve után még megtoldotta levelét egy utóíráttal:

„Feleségem kérve kért, hogy ne küldjem el ezt a néhány sort. Én azt válaszoltam: Elfelejtettem ennek a férfinak nyílt és bölcs arcát, hitvesének jóságáról és hűségről tanúskodó vonásait, ha attól tartasz, hogy bármi baj származhat ezekből a szavakból, amelyek pusztán az emberi együttérzés kifejezői.”

A levélre a belügyminiszter helyett a felesége válaszol. Bizonyára nem értett egyet az emberbarát aggodalmaival. Az emigránsokat sújtó törvényt Buzot megbeszélte vele, ő helyeselte, nemcsak szükségesnek, hanem - nézeteiből így következik - igazságosnak is tartotta, hiszen a forradalom jogos önvédelmét testesítette meg. Válasza nem azért fontos, mert az emigránstörvény mellett szóló érvelését tartalmazza, kifejtve, hogy a Konvent hosszas megfontolás után hozta, és az emigránsok szörnyű, szélsőséges cselekedetei tették szükségessé, hanem amiatt, mert fényt vet Roland-né sztoikus bátorságára. „Ugyancsak különböző helyzetekben voltunk, de mindig ugyanazok maradtunk: szabadságszerető emberek a legviharosabb változások közepette is, mert a szabadság szükséges az emberiség boldogságához és tökéletesedéséhez; olyan emberek, akik közönyösek az élet és a halál iránt, az előbbi lelkiismeretük javára használják fel, a másiktól pedig a nyugalmat várják.”

Roland-né körül egyre szorosabbra zárul az a bűvös kör, amelyet a forradalom belső ellentétei, pártjának következtelensége és a saját elvei vonnak köréje. És mindehhez hozzájárul az általában nagyon megfontolt Roland súlyos meggondolatlansága.

Az élet olykor az irodalom legromantikusabb fordulatain is túltesz. Mirabeau márki a nemzetgyűlés ünnepelt vezéralakja, a tömegek körülrajongott hőse volt, amikor Roland-né már árulónak vélte, vagy legalábbis azt tartotta róla, hogy egyenes úton halad az árulás felé. Az árulás bizonyítékait, amelyek a végzetes események lavináját indítják meg, Roland találta meg.

Egy Gamain nevű versailles-i lakatost az előző év májusában a király magához rendelt a Tuileriákba, és meghagyta neki, illesszen vasajtót egy falba épített titkos szekrényre. A lakatos az ajtó felszerelése után csakhamar súlyosan megbetegedett, s azt képzelte, hogy a király megmérgezte, nehogy elárulja a rejtékhelyet. Hosszas tépelődés után elhatározta, hogy bosszút áll, és feltárta a titkot a belügyminiszternek.

A paragrafustisztelő Roland, a korrektség megtestesítője, akit felesége és baráti köre az antik Catóhoz hasonlított, ekkor súlyos szabálytalanságot követett el. Ahelyett, hogy jelentette volna az ügyet a Konventnek, vagy sürgősen összehívatta volna a minisztertanácsot, a lakatossal a Tuileriákba sietett. Felelős személy nem volt mellette, csak inasa kísérte. Talán a girondiakat terhelő bizonyítékok előbukkanásától tartott, vagy azt remélte, hogy Danton ellen szóló iratok kerülnek napvilágra. Lehet, hogy félt is, reménykedett is.

Az inas, a lakatos és a Tuileriák építészeti felügyelője jelenlétében Roland összecsomagoltatta a papírokat, és számos forrás szerint egyenest a Konventbe vitette, pillanatig sem tágítva mellőle; néhány tudósítás úgy beszéli el az eseményt, hogy először a saját minisztériumába szállíttatta, s ott feleségével együtt átnézte. Bárhogyan történt is az elszállítás, a titkos szekrény feltárásának körülményei utat nyitottak a gyanúsításnak. A belügyminisztert a girondiakkal egyre ellenségesebb Párizs azzal vádolta, hogy eltüntette az iratok közül a saját maga, felesége és barátai ellen valló bizonyítékokat. Roland-né is kénytelen beismerni, hogy férje „meggondolatlanul” járt el, de hozzáteszi, hogy „a becsületes emberek jóhiszeműségével”.

Lehetséges, hogy Roland kivett egyet-mást az iratok közül -, mi már tudjuk, hogy a girondiak egy kis csoportja valóban tárgyalásokat kezdett az udvarral, Roland-né csak gyanakodott rá, és felháborodva jellemtelennek bélyegezte pártját. Bárhogyan történt is, az bizonyos: a Konvent elé kerülő iratokból kiderült, hogy Mirabeau-t lepénzelte az udvar, hogy sorozatos megvesztegetésekkel szította az ellenforradalmat, hogy a király összejátszott az ellenséges hatalmakkal, akiknek a nemzet nevében hadat üzent.

A Konventben ekkor már hetek óta vitáztak a király sorsa felett. A girondiak húzták-halasztották pörbe fogását, maguk ellen ingerelve a közhangulatot. Igaz, maga Danton se kívánta a pört, állítólag vallásos felesége miatt, akit nagyon szeretett, bár fűvel-fával megcsalta. „Ha vád alá helyezik, halott” - mondta a királyról.

A vasszekrény felfedezése után a halogatás lehetetlenné vált.

Mielőtt Capet Lajos pörében ítéletet hoztak volna, Roland-nénak is meg kellett jelennie a Konvent előtt. Marat hazaárulással vádolta, azt állítva, hogy titkos érintkezést tart fenn emigránsokkal, elsősorban az egykori hadügyminiszterrel, Narbonne gróffal. A gyanúsítás egy rosszhiszemű kalandortól eredt, Marat pedig a nép iránt érzett határtalan, aggódó szeretetében minden vádat valóságnak tartott. A népet fenyegető veszélyek tényleges és elképzelt rémei bibliai szörnyekként kísértették, szüntelenül viaskodott velük.

A hazaárulás vádja betetőzése a támadásoknak, amelyeket a *Nép Barátja* és Hébert lapja ontott a „Gironde királynőjére”. Hébert-t annyira megveti Roland-né, hogy durva káromkodásokkal fűszerezett hazudozásai fel sem érnek hozzá: a b...megek akkoriban elviselhetetlenek voltak egy finom modorú, művelt nő számára; a *Nép Barátja* támadásai azonban foglalkoztatják. Elkecserepéssel írja levelében: „Marat, akár a véreb, nyomomban van, egy percre sem tágít, és kétlem, hogy több szörnyűséget közöltek Mária Antoinette-ről, mint rólam.” A szélsőbaloldali sajtó nyomában fenyegető levelek érkeznek, Roland-nét a hírhedt méregkeverőnőhöz, La Voisinhez hasonlítják, megfenyegetik, hogy felkoncolják, mint Lamballe hercegnét. A támadások azt is a személye ellen fordítják, hogy Roland, akinek belügyminiszteri hatáskörébe tartozik a közéletlemezés, makacsul ellenzi az árrögzítést, a rekvirálást. Az egyre

növekvő drágaságnak, az asszignáták elértéktelenedésének, a boltok előtt álló hosszú soroknak, a fűréssporral kevert lisztből sült kenyérnek, a nyomoron hízó spekulációnak a „Gironde királynője” az oka.

A Konvent rágalmazójával együtt idézte be Roland-nét. Megjelenése előtt felszólalások hangzottak el az ügyben, és sértegető veszekedéssé fajultak. Néhány girondi képviselő azzal vádolta Marat-t - jóllehet burkoltan -, hogy bizonyítékokat hamisított. Marat aljas gazembernek nevezte őket, Louvet, a rolandisták egyik szóvivője, az *Őr* szerkesztője és a *Faublas lovag szerelmei* című gáláns regény írója a girondiak választékos stílusának megfelelően Catilinához hasonlította a „nép barátját”. „A becsületes honfiak nem félnek a világosságtól” - kiáltotta Marat. Egy girondi képviselő gúnyosan vágott vissza: „Mégis a pincékben bujkálnak.”

A célzás félreérthetetlen, hiszen Marat hónapokat töltött a Cordelier Klub pincéiben. A vita csaknem tettelegességgé fajult, végül úgy döntöttek, hogy Marat két konventtag kíséretében megy haza, s az iratokat lepecsételik.

A viharos hangulat még nem ült el, amikor Roland-nét bevezetik a terembe. Lamartine szemtanúk emlékiratai alapján így ábrázolja a jelenetet:

„A fiatal, szép nő látványa, akit egy párt vezérének tekintenek, s aki a természetadta bájt a tehetség varázsával egyesíti, és izgatott, de büszke is e jelenésre, amelyre a köztársaságban betöltött fontos szerepe kijelölte, csöndet parancsol, tiszteletet és csodálatot kelt. Roland-né az ártatlanul vádolt ember természetességével és mértéktartásával védekezik; méltatlannak érzi önmagához, hogy vádlóját a pusztai igazságon kívül mással is elhallgattassa.”

A vádlóra rábizonyosodott a rágalmazás; Roland-né taps közepette távozik. A Konvent tagjai felállnak, és meghajlással üdvözlik.

Ez az utolsó diadala.

Capet Lajos pöre, amelyet a Roland-né kihallgatása megszakított, folyik tovább. A girondiak ezúttal is visszariadnak a végleges megoldástól, és megpróbálják elkerülni a halálos ítélet kimondását. Kibúvót keresnek, felvetik a kérdést, vajon mit szól Lajos elítéléséhez Európa. A vitát Robespierre vágja el: „A győzelem fogja eldönteni, hogy Önök lázadók-e vagy az emberiség jótéevői.”

A girondiak ekkor megpróbálják a halálos ítélet meghozatalát halogatással egybekötni: Vergniaud a nép megkérdezését indítványozza, Brissot támogatja a javaslatot, de leszavazzák őket. Marat indítványára a bűnösség kimondása után nyílt szavazással és a szavazat indokolásával hozza meg a Konvent az ítéletet. A huszonnégy órán át tartó szavazás eredményeként a Konvent egy szótöbbséggel az azonnali kivégzés mellett döntött. (Öt konventtag tartózkodott a szavazástól.) Sokan számkivetést, fogházbüntetést vagy népszavazás által jóváhagyott halálbüntetést javasoltak. Brissot hosszasán fejtegette a nép jóváhagyásának szükségességét, felszólalása reményt keltett a vádlottban, mert a halálos ítélet kimondása után szomorúan mondta: „Azt gondoltam, Brissot úr megment.”

Halálbüntetés a nép jóváhagyásával, erre szavazott Buzot is, aki előzetesen az összes Bourbonok, tehát a ci-devant orléans-i herceg vagy, ahogyan Hébert nyomán akkoriban nevezték, Egyenlőség Fülöp száműzetését is javasolta. Buzot véleménye már hónapok óta egyet jelentett Roland-né nézetével. Az Egyenlőség Fülöp száműzetésére tett javaslat nemcsak azt a célt szolgálta, hogy az orléans-i herceg megbélyegzésével, akit Roland-né kétes jellemű cselszövőnek tartott, Buzot tanúságot tegyen a Konvent előtt a saját és elvbarátai forradalmiságáról, hanem burkolt támadás Danton ellen is, akit egy ideig a herceg bizalmas híveként emlegettek.

10.

Roland-né hősi jellem volt. Életének kései nagy szenvedélye is tiszta és hősi szerelem.

François Buzot hat évvel volt fiatalabb nála; az utókorra maradt miniatűr, amelyet Roland-né a börtönben rejtegetett csaknem halála napjáig, vonzó férfiként ábrázolja. Jómódú polgárcsaládból származott, ügyvédi diplomát szerzett, s emlékezhetünk, hogy egész fiatalon furcsa házasságot kötött nála tizenhárom évvel idősebb, enyhén púpos unokanővérével, aki alig volt vagyonosabb nála. Buzot nyilván korántsem tanúsított olyan önállóságot és erélyt a házasságkötésben, mint Philpon kisasszony.

Valószínű, hogy Roland-né kezdettől fogva rokonszenvet érzett Buzot iránt; amikor az Alkotmányozó Gyűlés karzatát látogatta, dicsérte szilárd baloldaliságát. Birtokukról levelezett vele, de nem gyakran. „Leveleket váltottunk Buzot-val, Robespierre-rel; az előbbivel sűrűbben. Több volt köztünk a hasonlóság, nagyobb a barátság alapja, gazdagabb a belső tartalék a fenntartására” - jegyzi meg *Emlékirataiban* Roland-né.

Mikor kezdődött ez a kölcsönös, mély szerelem? Levelezésükben nincsen utalás rá. Az *Emlékiratok* egy elejtett mondatából arra lehet következtetni, hogy 1792 kora őszén Roland-né már rádöbbsent, hogy beleszeretett Buzot-ba. „Októbert írtunk, nekem az volt a legfőbb gondom, hogy lelkem tisztaságát megőrizzem, és férjem hírneve sértetlen maradjon.” Bizonyára minden erejével küzdött az érzés ellen, amíg végre megadta magát a szerelemnek.

Nem Roland - ő vakon bízik feleségében -, hanem Lanthenas, a régi barát, akit Roland-né fivérének nevez, ő pedig sorellínának, nővérkéjének az asszonyt, a szerelmes Lanthenas sejti meg a titkot.

Emlékirataiban Roland-né röviden csak annyit közöl, hogy baráti kapcsolata Lanthenas-val megszakadt. „Jó és gyöngéd fivér volt, de más helye nem lehetett szívemben.” Lanthenas nyilván erre a más helyre vágyott, mert Roland-nét idézve: „dühödten távozott, és a legrosszabbat képzelte”.

Lanthenas-hoz intézett levelei bővebb felvilágosítást nyújtanak a „fivér” féltékenykedéséről, s a sorok közt a nagy szerelemről, ami a harmincnyolc esztendőss asszonyban fellángolt. Lanthenas nyilván eltűrte Bosc rajongását, hiszen viszonzatlan érzés volt, akárcsak az övé, de gyötrődik a szerencsés vetélytárs miatt, és kesereg; Roland-né vigasztalja, igyekszik megnyugtatni, biztosítja barátságáról. Lanthenas-nak írt leveléből tudjuk, hogy néhány napra vidékre utazott, azt írja, hogy ott sürgős munkán dolgozik, de lehet, hogy csak ki akar szakadni megszokott környezetéből, vagy távolságot akar ékelni önmaga és szerelmese közé; ebédre hívja Lanthenas-t, valószínű, hogy Roland is ott lesz. „A nővére vagyok, és nővéreként szeretnék hozzájárulni boldogságához” - írja rajongójának.

Lanthenas nyilván tovább panaszkodik, kegyetlenséggel vádolja. Roland-né nem az a fajta nő, aki a szerelem miatt megfeledkezik a barátságról. „Nagyon bánt az állapota, és igazságtalan irántam, ha azt képzelem, örömem lelem a fájdalomban, amit esetleg okozok... Jöjjön el hozzám (Lanthenas mint minisztériumi titkár a belügy épületében lakott) vagy ma este, vagy dél és két óra között; higgye el, nem lennék nyugodt, tudva, hogy fivérem bánatos.”

A féltékeny Lanthenas gyanúsítgatja is barátnőjét. Nem tudjuk, mit mondhatott, vagy írhatott, de dúlt lelkiállapotában visszaküldi Roland-né vigasztaló, gyöngéd levelét.

Mennyi emlék köti össze őket! A fiatal orvostanhallgató, aki a frissiben összeházasodott Roland házaspár lakása fölött lakott egy manzárdszobában, és lejárt hozzájuk beszélgetni, aki hónapokat töltött a birtokukon, a famulusuk volt, aki később Párizsból a forradalom első eseményeiről tájékoztatta őket, segített megszervezni a júniusi felkelést -, Roland-né ragaszkodik a barátságukhoz.

MAXIMILIEN FRANÇOIS IZIDORE DE ROBESPIERRE

Moreau le Jeune festménye

Versailles, Könyvtár

CAMILLE DESMOULINS

Egykorú rajz nyomán

Magángyűjtemény

„Visszaküldte a levelem. Azt gondoltam, elment hazulról. Szeretném azt hinni, hogy dolgozik. Én magam azt teszem, és álláspontomhoz híven igyekszem minden érzésemet, ...akár jólesők, akár keserűek, a szellemi erőfeszítés szolgálatában hasznos cél felé fordítani.

Bántó kifejezései, feltételezései a szívemet szaggatják; alaptalanok. Nem így van! Hiszen Maga is érzi ezt.”

Lanthenas nyilván azzal gyanúsítja Roland-nét - ez a további levelekből világosan kitűnik -, hogy viszonya van Buzot-val. A szemrehányások után ismét kesergés következhetett, Roland-né válasza erre vall: „Nagyon bánkódom, hiszen irtózom fájdalmat okozni, és minthogy becsülöm és szeretem Magát, fájdalmamat növeli, hogy Magának okozok fájdalmat. De ha ezerszer is igaza lenne, az érzélem, amelynek hatalmát felismertem szívemben, szilárd, és nem vonhatom ki magam alóla.”

A szerepek felcserélődtek; Lanthenas oktat, ő hivatkozik az ész és talán az erény szavára is, a sztoikus Roland-né az érzelmére. De Lanthenas féltékeny gyanúsítását visszautasítja: „Legyen nyugodt erényem felől, ez nem függ sem Magától, sem senki mástól rajtam kívül, akárcsak a becsületem a Maga ítéletétől s az érzelmeim az akaratától.”

A szerelem rátört, hiába küzdött ellene, de tetteit ő maga dönti el. Szinte eszmélésétől kezdve megvolt benne a nemes igény, a rendíthetetlen eltökéltség, hogy sorsát önmaga, a saját elhatározásából szabja meg. Meggyőződése az akarat szabadságáról a sztoikus morállal fonódtak össze benne. „Soha nem fogok eltávolodni férjemtől; az ő sorsa az enyém is, s úgy halok meg, ahogyan éltem, boldogságomat a kötelesség teljesítésében találom meg, jóllehet gyakran nagy árat fizetek érte.”

A szerelmes Lanthenas, mai kifejezéssel élve, „jeleneteket csapott”; ez világosan kiderül Roland-né soraiból.

„Igazságom tudata és büszkeségem egyaránt méltatlankodnak a Maga túlkapásai miatt, de a barátság megbocsátó, mert olyan eltévelyedésnek tulajdonítja őket, amelyet sajnálatosnak tart, s amelytől szeretné megkímélni Magát.

Ha el akar jönni hozzám, s úgy érzi, tud olyan emberként viselkedni, amilyennek lennie kell, én azzal a szeretettel fogadom, amelyet megérdemel. De előrebocsátom, hogy egy harmadik jelenetet nem tűrök el. Jól tudom, mivel tartozom a barátságnak, de képtelen vagyok engedményt tenni bármiféle félelemnek, még akkor sem, ha az halálos lenne, mert azt is tudom, mi illet meg, és nem tűröm, hogy megfélemezzenek róla.”

Lanthenas tehát fenyegetőzött is. Vajon mivel? Hogy felfedi a szerelmet a férjnek, aki hivatali felettese, pártfogója, akinek gyakran élt a fedele alatt és a kenyerén, s aki támogatta, hogy orvosi diplomáját megszerezhesse? Vagy inkább azzal fenyegetőzött a dühödt szerelmes: kétségbeesésében világgá kürtöli, hogy a „római nő” szerelmes? A további eseményekből arra következtethetünk, hogy Lanthenas fecsegett, vagyis Roland-né szavaival „elégedetlenségét mások előtt is kifejezésre juttatta”. Kik előtt? Nem tudni, de annyi bizonyos, hogy a hír, igaz, név nélkül, Desmoulins-ig is elszivárgott, aki a kellő pillanatban fel is használta az „agg Roland hű Pénélopéja” ellen, és alattomos politikai célzásokkal tűzdelte tele.

Roland-nének nincs takargatnivalója férje előtt. Büszkén vágja oda Lanthenas-nak: „Eléggé ismerem az embereket ahhoz, hogy mit se várjak igazságosságuktól; én magam osztok igazságot magamnak, lelkiismeretem a bíró.”

Féltékenykedésével párhuzamosan távolodik Lanthenas a girondiaktól, és közeledik a Hegypárthoz. Roland-né ezt az eltávolodást csakis a féltékenységnak tulajdonítja, s az elpártolót kemény szavakkal bélyegzi meg az utókor előtt. „A jobboldal szenvedélyességét kárhoztatta,

a baloldal túlkapásait nem helyeselhette, a kettő között akart elhelyezkedni. Kevesebb lett a semminél, és mindkét oldal megvetette.”

Valószínű, sőt szinte bizonyos, hogy a politikai színváltás főoka az egyéni sérelem, de más szempont is közrejátszott benne. Lanthenas, akiben volt valami az álmodozóból is, az élősdből is - a kettő olykor jól megfér együtt -, kezdettől fogva lelkesedett a forradalomért. Az augusztusi felkelésben is részt vett, igaz, a szerepe nem volt jelentős. Akárcsak barátnője, ő is befolyásolni, felvilágosítani, változtatni akart, sokat foglalkozott közneveléssel, Bancallal és Roland-ékkal együtt nagy mintagazdaságokon mezőgazdasági iskolák felállítását sürgette. (Pedagógia munkáját Robespierre-nek nyújtotta át, aki egy bérkocsiban felejtette, s így a kézirat elveszett.) Lanthenas, a Roland házaspár famulusa és időnként eltartottja önálló politikai szerephez a Konventben az augusztusi felkelés után jutott. Hamarosan azt tapasztalta, hogy a forradalmat elindító girondiak részint határozatlanságuk, részint kötöttségeik, részint meggyőződésük miatt belegabalyodnak saját politikájukba. A girondiak legbaloldalibb egyéniségének - teljes joggal - a „Gironde lelkét” tartotta, az ő igazi kapcsolata a párttal Roland-né volt. A végső lökést a Gironde-tól való elszakadásra az adta meg Lanthenas-nak, hogy imádjátja szabadságáért és hazáért lángoló szíve egy férfiert is lángol, s ez a férfi nem ő maga. Persze arra aligha van mentsége, hogy a bebörtönzött Roland-néhoz egyszer sem közeledett, sorsán meg sem próbált könnyíteni, holott lett volna módja rá. Lanthenas-ban van valami hitvány vonás, amely gyakran megnyilvánul a kegyelemkenyéren élőkben, de ez a silányság az egyénnel való kapcsolatában, nem a politikai magatartásában jelentkezik.

Egyelőre Roland-né tesz neki szemrehányást a „középre való helyezkedés” miatt. „Sok mondanivalóm lenne a Maga eltávolodásáról, azokról a politikai nézetekről, amiket mostanában hangoztat, és a mieink folytonos ócsárlásáról.”

Utolsó levele, amelyet Lanthenas-nak írt, már teljes politikai és érzelmi eltávolodásukra vall. Mintha még egyszer összegezni akarná Roland-né az egykori barátnak azt, amit lényegesnek tart: „Nagyon bátor vagyok, nincs szükségem arra, hogy bátorságot fitogtassak; nagyon kevésre becsülöm az életet, mindegy nekem, hogy megtartom, vagy elveszítem; az élet a jóra való emberek számára olyan nehéz munkával teli, hogy nem venném zokon, ha megrövidülne, sőt talán örömféle fogna el a vég közeledtére... Kétségtelen: nem látni világosan, mit hoz még a forradalom, de meggyőződésem, hogy férjemnek dicsőséget fog hozni, s az az előérzetem, hogy életünkkel fogunk fizetni érte. Talán szükség van tiszta áldozatokra, hogy eljöjjön az igazság uralma.”

Roland-né életének legválságosabb szakaszát éli át. Harmincnyolc esztendő, életerős asszony; idős, beteges férje oldalán, akit „úgy szeret és tisztel, mint leány az apját”, sztoicizmusa nem a szelíd, hanem a megszelídített érzelmeké. A szerelmet ez ideig nem ismerte, hiszen a La Blancherie-hoz fűződő ábrándozás vagy szenvedély aligha nevezhető szerelemnek. Csak találgathatjuk, hogy az a fegyverszövetség, amely Buzot-t Roland-néhoz kötötte, hogyan nőtt kölcsönös szenvedéllyé. Az *Emlékiratok*ban barátságukat jellemezve Roland-né így nyilatkozik: „Bensőségessé, rendíthetlenné vált; később majd elbeszélem, hogyan fűződött szorosra.” De az *Emlékiratok* nagy része megsemmisült, Roland-né híve, akire rábízta, házkutatástól tartva elégette. „Inkább engem vetettek volna tűzbe” - jegyezte meg keserűen Roland-né. Újra megírta az egészet, szinte versenyt futva az idővel, így maradhatott ki az a rész, amely kapcsolatuk alakulását beszélte el.

Talán akkor ébredtek szerelmük tudatára, amikor Robespierre az őt jellemző következetességgel elkezdte támadásait, vagy amikor Roland a vaskazetta ügyben elkövetett elővigyázatlanságával valósággal felkínálta a sebezhető pontot. A harc egyre inkább élethalálharccá fajult a Hegypárt és a Gironde között. Roland-né igazi fegyvertársat keresett. Pétion hiú, dicsekvő, Brissot közepes szónok, s éppen eléggé lekötik Robespierre támadásai, tekintélyét a Konvent-

ben már kikezdték Desmoulins gyilkos gúnyolódásai. Buzot-nak tekintélye is van, s önzetlen bátorsággal hajlandó kiállni ügyükért. Persze ez mind csak találgatás. Bizonyosan azt tudja az utókor, hogy ez a két ember szenvedélyesen szerette egymást, és nem volt viszonyuk. Az *Emlékiratokon* és a Lanthenas-hoz intézett leveleken kívül még más bizonyíték is van rá. Roland-nének a börtönben úgyszólván mindvégig sikerül leveleznie a bujdosó Buzot-val. Néhány levele megmaradt. A fogoly arra kéri szerelmesét, ne lázadozzék a kegyetlen áldozatok ellen, amelyeket az Erény nevében hoztak (nagy betűvel írja a szót, akárcsak Robespierre). Az *Emlékiratok* végéhez fűzött *Utolsó gondolatokban* így szól hozzá: „Te, akit megnevezni nem merek... aki a legviharosabb szenvedélyben is tiszteletben tartottad az Erény sorompóit...”

Roland-nének szigorú fogalmai voltak a kötelességről; a szív jogait nem akarta, nem bírta volna mellékutakon érvényesíteni. Szerelmet nem adhatott férjének, hűséget akart és tudott adni: testi hűséget, baráti és fegyvertársi hűséget.

A szerelmesek lelkijét méltán csodálhatjuk; Lanthenas kivételével egyetlen magafeledt tekintettel sem árulják el magukat senkinek. Még Eudora nevelőnője, aki vénkisasszonyos irigységgel figyeli Roland-nét, s a kellő pillanatban tanújelét is adja gyűlölködésének, még ő sem gyanakszik. A sajtó, amely sűrűn foglalkozik az „agg Roland hű Pénelopéjével”, Roland-né boudoirjával, a „Gironde királynőjével”, a sok fiatal képviselő közt - még Brissot is gyanúba kerül - éppen Buzot-t nem említi. Az ő neve csak egyetlen támadásban, Hébert durva szövegében fordul elő, de Hébert is három más képviselővel együtt sorolja fel, s az „isteni Barbaroux”-t szerepelteti „a vén foghíjas kurva”, vagyis Roland-né kedvenc szeretőjeként.

Szerelmükre a tragédia árnya borul. A sajtó egyre dühödtebb. Desmoulins, akinek tolla, saját szavait idézve, tiszta és oly éles, mint a borbély borotvakése, zseniális gátlástalansággal támad. Pillanatnyilag hajdani iskolatársa és gyermekének keresztapja, Robespierre hatása alá került, s a Megvesztegethetetlen ösztönzésére ebben az időben dolgozik remekbe készült rágalomszöttezésen, a *Brissotisták történetén*. (A címet lefordíthatatlan szójátkkal kapcsolta össze, ugyanis Brissot nevében a második szótag ostobát jelent. Magyarul körülbelül így lehetne visszaadni: Brissot és Társai, vagyis a Tökfejűek története.) Marat apokaliptikus átkokat szór a rolandistákra, Hébert cáromkodásokkal teletűzdelt cikkeiben ócsárolja őket. A besúgók elszaporodnak, és Roland-né szalonjába is behatolnak. Buzot lelkesen beszél Svájcra, az Egyesült Államokról, az antik Görögországról, a porosz származású Anacharsis Clootz báró, buzgó hébertista - az Emberi Nem Szónokának nevezte magát - azzal vádolja Buzot-t, hogy federalista jellegű konspirációs tervet dolgozott ki...

A vég ott kísért Roland-né gondolataiban.

Komor lelkiállapotban ír karácsonykor sógorának, a kanonoknak, szeretetébe és gondoskodásába ajánlja lányát, ha őt és férjét „elnyelné az örvény”. Vidékre akarja küldeni a kislányt nevelőnőjével, végrendeletet készít férjével együtt, Mignot kisasszonyra, a nevelőnőre bízzák Eudora oktatását, és ezer frank évjáradékot testáznak rá. Miközben félelem nélkül s - ahogyan Svájcba, Lavaternek írja - „egyre a viharban, a villámok fényében haladva” készül fel a legrosszabbra is, aligha vívódik a gondolattal, hogy sorsuk másként fordulhatott volna, ha Danton szövetkezést kínáló békejobbát nem utasítja el merev megvetéssel.

A Robespierre-től joggal félő, a szélsőbal követeléseit veszélyes utópiáknak tartó Danton számos kudarcba fült közeledési kísérlet után még egy megbeszélésre, az utolsóra hívja el a Gironde néhány vezető tagját; titkos találkozót indítványoz a sceaux-i erdőben. Brissot el is megy a találkozóra, ő is, Vergniaud is hajlandó lenne összefogni Dantonnal. A közeledést a rolandisták, vagyis a Roland-né legszűkebb köréhez tartozó képviselők hiúsítják meg. Danton keserű felkiáltása nemcsak a rolandista Guadet-nak, hanem magának Roland-nének is szól:

„Nem tudsz megbocsátani, nehezteléseden nem tudsz erőt venni a haza érdekében... Makacs vagy... El fogsz pusztulni!...”

Roland-né szemében Danton mindvégig a szeptemberi fogolyöklés megrendezője, gyilkos és rabló; soha nem ismeri fel benne azt az embert, aki a válságos helyzetben minden erejét latba vetve, minden eszközt mozgósítva megmentette a forradalmat és hazáját. Mentette a Belgiumban összerabolt kincsekkel. Áruba próbálta bocsátani Ausztriának a királynét, a trónörökös és nővérét, hogy váltságdíjukon a hiányosan felszerelt hadsereget felfegyverezze. Roland-né nem értette meg ezt a tőle oly távoli, vele ellentétes alkatot. Makulátlanul tiszta volt, talán ezért nem bírt elnéző lenni.

1793. január 19-én Párizs utcáin meghökkentő szövegű falragaszok jelentek meg: a belügy-miniszter közölte a lakossággal, hogy több esetben tiltakozott a becsületébe vágó támadások ellen. Felkészült, hogy elbocsátják, vagy végeznek vele, és követeli, hogy elbírálják. A propagandacélokra rendelkezésére álló 100 000 frankból elköltött 32 913 frank 6 dénárt, a fennmaradó összeg a nemzeti kincstárban van. Gonosz álhír, hogy szökni akar. „Nincs rejtegetni valóm, és tudok meghalni.”

A szöveg súlyos idegállapotban levő emberre vall, aki elvesztette uralmát önmaga fölött.

Egy nappal azután, hogy az elnöklő Vergniaud ünnepélyes csöndben felállt, és megszólalt: „A Konvent nevében kihirdetem: Capet Lajos halálra ítéltetett!”, Roland elküldte a Konventnek lemondó levelét. Bizonyos, hogy a lemondás a házastársak közös megbeszélésén egyetértésben jött létre, akárcsak minden politikai és társadalmi munkájuk. A lemondó nyilatkozat, amelyet ugyancsak Vergniaud olvasott fel, Roland-né keze írása.

Roland-t merev gazdasági liberalizmusa egyre népszerűtlenebbé tette; általában középserű embernek tartották, sokan nehézkesnek, szörszálhasogatónak, nagyképűnek vagy enyhén komikus figurának, de ez a váratlan lemondás - a girondiakat is váratlanul érte - meghökkentette a Konventet.

Roland-né azt állítja *Emlékirataiban*, hogy férjét a király kivégzése, pontosabban a Hegypárt nyomása alatt haladéktalanul végrehajtott ítélet készítette lemondásra. Kétségtelen, hogy a belügyminiszter sokkal kevésbé volt forradalmárlélek, mint felesége, s akár a saját meggyőződését követve, akár pártja ösztönzésére igyekezett megmenteni Lajost, de lemondásának sok oka volt, és talán így fogalmazható meg: Roland feje fölött összeesett az ár.

A rejtett szekrény felnyitása hivatalos tanúk jelenléte nélkül a támadások céltáblájává tette. Amikor Buzot az összes Bourbonok száműzetését indítványozta, a Hegypárt azzal vágott vissza: Roland-t kellene száműzni, mert félő, hogy királynak tekinti magát. A puritán Rolandnak túrnie kellett a becsületét támadó kirohanásokat és fullánkos célzásokat. Gazdaságpolitikája csődöt mondott, és a bajok tetőzése: összeomlott családi boldogsága. Roland-né bevallotta férjének, hogy szerelem köti Buzot-hoz.

Regényhősnőket utánzó kékharisnya lett volna Roland-né, ahogyan egyik életrajzírója állítja? Kétségtelen, hogy a francia irodalomban jártas olvasó előtt két regényalak is felbukkan: a 17. századbeli Madame La Fayette Clèves hercegnője és Rousseau *Új Héloïse*-ának hősnője, Júlia. Mindketten tisztelik és szeretik férjüket, de szerelmet soha nem éreztek iránta, és mikor szerelemre lobbannak, kötelességüknek tartják, hogy érzésüket bevallják annak a férfinak, akihez az adott szó és a kölcsönös becsülés fűzi őket. A *Clèves hercegnő* a fiatal Phlipon kisasszony kedvelt olvasmánya volt, az *Új Héloïse*-ről azt írja, hogy úgyszólván évről évre elolvassa, mert „elégedetté tesz, megtanít, hogy elviseljem önmagam, felkeltve bennem a vágyat, hogy egyre jobba váljak, s ezért merem azt állítani, hogy Rousseau műve nem regényként csodálatos”.

Az irodalmi példákat nem hagyhatjuk figyelmen kívül, de súlyos tévedés lenne Roland-né makulátlan őszinteségét regényalakok utánzásának tulajdonítani. A jó lélektani regény - márpedig az *Új Héloïse* az, a *Clèves hercegnő* pedig egyenest remekmű - a valóság részleteit illeszti össze hiteles képpé, egy alkatot ábrázol, amelynek tulajdonságai végletesek, egy alkatot, amely éppenséggel nem gyakori, de valóságos. Ilyen ember volt Roland-né.

Madame de Staël másként intézte volna el ezt az ügyet, állapítja meg egy francia kritikus Roland-néről írt tanulmányában. A tehetséges író nő valóban fenntartotta magának a jogot, hogy házasságában sűrűn változtassa szeretőit, hol férje tudtával, hol meg tudta nélkül. Roland-né másféle törvények szerint élt, ő nem ismert kibúvót, kerülő utakat. A megalkuvások háromszögével a teljes őszinteséget állítja szembe, a galantériával a kötelességet, a beteljesüléssel azt, amivel másnak tartozik.

A tiszteleten, szereteten és az adott szón kívül a közös életcél, a közös küzdelem kötelékei is férjéhez fűzték. Sokkal jobban becsülte Roland-t semhogy hosszú időn át titkot rejtegethetett volna előtte, s egy másik férfi képével a szívében bocsátotta volna rendelkezésére a testét. Bámulatos energiával emelkedett ki a szenvedély tragikus kelepccéből. El kellett fogadtatnia egy fiatal, szerelmes férfival, hogy szerelmük nem teljesülhet be. Hátra volt még egy lépés: a teljes, a kíméletlen őszinteségé, mert a hősi alkat egyik jellemzője, hogy nem akar és nem bír megállni félúton.

A vallomást gyötrelmes időszak követte; Roland-né így beszél róla: „Szerettem férjemet, miként egy gyöngéd leány szereti érényes apját, akinek kedvéért szerelmeséről is lemondana; csak hogy én megtaláltam azt a férfit, aki a szerelmesem lehetne; hű maradtam kötelességeimhez, de őszinteségem nem bírta elrejteni az érzelmeket, amelyeket alárendeltem a kötelességnek. Férjem igen érzékeny érzelmi életében, hiúságában egyaránt, képzelete sötétre fordult, féltékenysége ingerültté tette, a boldogság messze elkerült bennünket. Ő imádott engem, én feláldoztam magam érte, és mindketten boldogtalanok voltunk.”

Roland-t, szegényt váratlanul érte a vallomás. A hitves megállapítása ez egyszer nem igazságos; nem volt ő féltékeny ember a szó köznapi értelmében. Pártolta, sőt szerette Lanthenas-t és Boscot, pedig sejthette, hogy mindkettő szerelmes a feleségébe; tudomásul vette Bancalt, akivel Roland-né sűrű levelezést folytatott. Nem féltékenykedett a fiatal, jóvágású képviselőkre, akik sűrűn megfordultak náluk. Roland megbízott a feleségében, bizalma a vallomás után sem rendült meg, de hirtelen, mintegy villámfénynél rádöbben, hogy a szerelmet, amit ő nem bírt felkelteni, egy másik férfi gyújtotta fel az asszonyban. Rászakadt az öregség tudata minden nyomorúságával. Indulata, keserősége a vetélytárs, a fiatal, vonzó férfi ellen fordul; emlékirat feldolgozásába kezd - a korszaknak ez a nagy műfaja! -, amelyben gyűlölködve ábrázolja Buzot-t.

Akárcsak az előző év júniusában, Roland-ék ismét beköltöznek Eudorával és nevelőnőjével a háromszobás udvari lakásba. Eudorát mégsem indítják el Mignot kisasszony felügyelete alatt nagybátyjához - szerencsére, mert a forradalmi terror idején Roland kanonokot is kivégzik Lyonban.

Komoran, gyötrődve él egymás mellett a házaspár. Ki szenved jobban? Aki nem elegendő a másiknak, vagy akinek nem elég a másik? Roland-né talán némi büszke örömet vagy legalább megnyugvást talált az önként vállalt lemondásban, tudta, hogy ő maga döntött így, és vesztett illúziói közepette megkapaszkodhatott a későn megismert nagy érzésben. Kettőjük közül valószínűleg Roland a szánandóbb. Ha bármit szemére vethetne feleségének, ha Roland-né nem lenne hű, gondos, bátor, ha nem ápolta volna türelemmel, nem lett volna odaadó munkatársa, a férj könnyebben viselné sorsát.

Távozni akar Párizsból. Akárcsak az előző év júniusában, amikor a király elbocsátotta, azt tervezi, hogy családotul visszaköltözik a kis birtokra. 1792 júniusa után felesége unszolására maradt; ezúttal Roland-né nem ellenkezik.

Roland tehát indulna minél előbb, hogy felesége és Buzot közé távolságot iktasson, hogy végérvényesen hátat fordíthasson Párizsnak, a közéletnek, de a leköszönt miniszternek be kell nyújtania számadásait a Konventhez jóváhagyás végett. Roland be is nyújtja pontosan vezetett elszámolásait. A Konvent nem szakít időt, hogy átnézze és jóváhagyja; a leköszönt miniszter nem utazhat el. Roland instanciákat intéz a nemzetgyűléshez. A hatodik így kezdődik: „Könyörögve fordulok a Konventhez, adjon engedélyt, hogy vidéki levegőn tartózkodhassam, és a saját ügyeimmel foglalkozhassam, miután annyit foglalkoztam közügyekkel.” A beadványra nem érkezik válasz.

Roland nyolc ízben fordul a Konventhez azzal a kéréssel, hogy elszámolását vegye tudomásul - mindvégig hiába. Párizshoz van láncolva, nyugdíját, amit több mint negyvenévi állami szolgálata után Brissot közbenjárására megállapítottak, nem folyósítják. Az idős, beteges Roland - a szeptemberi vérengzés után epeömlése volt, sárgaságba esett, majd a lábán támadt egy kelés - kiadóknál talpal alkalmi munkák után.

Hol az az idő, amikor a szabadság fiatal rajongói összeverődtek Roland-né körül, s ő egy párt irányítója, lelke volt? A kis udvari lakásba csak néhány elvbarát, a leghűségesebbek látogatnak el. Nem is lenne kíváncsi, ha sokan fordulnának meg; a támadások Roland lemondása után sem enyhülnek. A forradalom ismét olyan periódusba került, amely közel jár az anarchiához, napirenden vannak az önkényeskedések, részben ezért is válik szükségessé a Forradalmi Törvényszék felállítása.

Egyik este, tíz óra felé - Roland-éknál éppen látogató van, az a Champagneux nevű barátjuk, akinek lapjába, a *Lyoni Futárba* annyi cikket írtak a forradalom hajnalán -, gyanús emberek gyülekeznek a ház előtt. Az utóbbi időben sűrűn érkeztek Roland-néhoz fenyegető levelek. Férje is, Champagneux is könyörög, hogy meneküljön el álruhában. Roland-né végül beleegyezik, parasztruhába öltözik. „Főköztörő nem találtuk eléggé népiesnek” - írja a szemtanú, Champagneux. Olyan indulatba jön, hogy lerántja, kirohan, és leveti a paraszti öltözetet. „Szégyellem a szerepet, amit eljátszatnak velem! Nem akarok álruhába bújni, nem akarok elmenekülni. Ha meggyilkolnak, az otthonomban történjen.”

Figyeljünk fel a szóhasználatra, amit Champagneux feltehetőleg híven adott vissza. „...a szerepet, amelyet eljátszatnak velem”. Maga akar dönteni sorsáról, nem tűr semmiféle rákényszerített szerepet.

Champagneux még azt is feljegyezte, hogy Roland-né azt kiáltotta: „Tartozom ezzel a példaadással!”

Példát akart adni. Vajon kinek? A párizsi népnek, amelyet egyre inkább megvet, mert tagadhatatlan, hogy a támadások hatására Roland-né arisztokratikus gögbe dermedt. A gyalázkodóknak is szól a példaadás, de még inkább az utókornak, a szabadságért harcoló hadseregnek, amelynek ő maga - így érzi - pusztulásra ítéltetett előőrse.

A nagyot akaró Roland-né körül a történelmi erők sodrában egyre szűkebbre szorul a tér. A lemondást követő hónapokban két kétségbeesett küzdelem szemtanúja. Az egyiket férje folytatja hiábavaló instanciáival, a másikat a girondiak a Hegypárttal, amelyet balra sodornak a szélsőséges konventtagok, a községtanács hangadói. Pétion polgármesteri tisztsége már csak névleges, Párizs népével a községtanács rendelkezik a fegyveres szekciók által, és maga a Konvent is nyomása alatt áll.

A Roland lemondását követő tél végi - kora tavaszi hónapokban teljes erővel bontakozik ki a Hegypárt-Gironde, Párizs és a megyék ellentét.

Sok tétovázás után a girondiak kénytelenek bizonyos engedményeket tenni a polgári tulajdon rovására: javasolják, hogy az önkéntes csapatok létszámát a Konvent behívásokkal egészítse ki, s a zsoldot és a növekvő hadikiadásokat a vagyonosokra kivetett rendkívüli adóból fedezzék. A határozat a végszükség nyomása alatt jön létre: a forradalmi Franciaország a német-római birodalmon kívül hadiállapotba került Angliával, Hollandiával és Spanyolországgal is. „Európa valamennyi zsarnoka ellen kell harcolnunk szárazon és vízen” - jelenti ki Brissot.

A köztársasági csapatok egy ideig, Dumouriez vezetése alatt sikeresen harcoltak, a nagy hadisarcok valamennyire rendbe hozták az ország pénzügyeit, ahogyan a brissotisták és maga Danton is remélték. Csakhogy a gyors sikereket megtorpanások követik. A tábornok a meghódított Belgiumból Hollandiába vonul; miközben csapatainak zöme Hollandiában van lekötve, az osztrákok rátámadnak a Belgiumban hagyott seregre, és szétszórják. A belgiumi vereség hírére kétségbeesett tüntetések robbannak ki Párizsban. A tömeg árulást emleget, Brissot lapjának, a *Francia Honfinak* nyomdáját feldúlják. Danton anarchiától tart; forradalmi törvényszék felállítását sürgeti. „Tanuljunk a hibákból. Legyünk rettenetesek, így mentesítjük a népet az alól, hogy ő legyen rettenetes.”

Vergniaud tiltakozik Buzot-val együtt a fellebbezést nem ismerő különleges bíróság felállítása ellen, példájukat követik a girondi képviselők, de Vergniaud egyidejűleg megint hajlandónak mutatkozik összefogásról tárgyalni Dantonnal.

Roland-né aligha hallgatja villámló tekintettel a beszámolót Vergniaud újabb jellemgyöngességéről; fásultan szemléli az eseményeket, és nagyon mélyről tör fel keserű iróniája, amikor megjegyzi: „Ez a világ nem való a tisztességes embereknek, s a világnak igaza van, ha kitessékeli őket.”

Népfelkelés tör ki, de egy nap alatt összeomlik, mert sem a Jakobinus Klub, sem a községtanács nem támogatja. Másnap, március 10-én felállítják a Forradalmi Törvényszéket. Danton, akit, akárcsak a girondiakat, Dumouriez vereségei és egyre kétesebb magatartása veszélyes helyzetbe hozott, hatalmas szónoki tehetségével a kudarcokért az árulókat, az ellenség befurakodott ügynökeit okolja. Másként hogyan is adhatná vissza a tömegeknek a forradalomba vetett hitüket!

Dumouriez a belgiumi vereségek után, attól félve, hogy a Konvent felelősségre vonja - a nemzetgyűlés nem bánt kesztyűs kézzel a vesztes tábornokokkal -, tárgyalást kezdeményezett az osztrák hadvezérrel. Nemcsak a bőrét mentette; messzemenő tervei voltak. Megegyezett az osztrákokkal, hogy haderejével Párizs ellen vonul, visszaállítja az 1791-es állapotot, vagyis az alkotmányos monarchiát, és trónra ülteti XVI. Lajos legidősebb öccsét, Provence grófját, aki talán még Hébert-nél is buzgóbban áhította bátyja kivégzését.

A Konvent gyanakodott a tábornokra; elküldött hozzá három biztost és a hadügyminisztert, hogy felszólítsák: igazolja magát a nemzetgyűlés előtt. Dumouriez elfogatta a küldötteket, átadta őket az osztrákoknak, majd Párizs ellen akarta vezetni seregét, de katonái megtagadták az engedelmisséget. Kalandorpolitikája csődjét felismerve, néhány tisztje kíséretében - köztük volt az orléans-i herceg fia, a későbbi Lajos Fülöp király - átvágtatott az osztrákokhoz, miközben katonáinak golyói a feje fölött sívítottak el.

Roland-né világosan felismerte azokat az összetevőket, amelyek Dumouriez-t árulóvá tették, és kifejtette, hogyan juttatta el a hadvezért nagyravágyása s a Konvent bizalmatlansága a végzetes tétlig, de a magyarázat nem csökkenti a tábornok iránt érzett megvetését: „Meggyőződésem, hogy nem árulás szándékával ment Belgiumba; szolgált volna ő buzgón a köztársaságot, ha ez dicsőségére és hasznára válik...”

Dumouriez szökése teljesen megrendítette a girondiak amúgy is ingatag helyzetét. A vereség Robespierre-t igazolta. Ő ellenezte, úgyszólván egymaga, a hadüzenetet, ő tiltakozott a legkövetkezetesebben, hogy a meghódított területeket bármilyen jogcímen Franciaországhoz csatolják.

Egy csapásra gyanússá vált mindenki, akinek kapcsolata volt a tábornokkal. Így kerül rövidesen sor házkutatásra Roland-ék lakásán. A nemzeti öntudat az árulások szövevényének akarja tulajdonítani a katonai kudarokat. Danton lába alatt is inog a talaj, hiszen Dumouriez a bizalmasa volt, az ő tudtával tárgyalt a poroszokkal; hogy a veszélyt megelőzze, maga támad, és nem válogatós a fegyverekben. A Konventben Roland levelére hivatkozik, amelyet Dumouriez mutatott meg neki annak idején. A volt belügyminiszter Danton állítása szerint ezt írta Dumouriez-nak: „Szövetkeznie kell velünk, hogy eltiporjuk a Hegypártot és főként Dantont.”

Roland tiltakozik, hogy ő soha nem írt ilyesmit, a vádat elejtik, de a gyanúsítás rajta ragad a hajdani belügyminiszteren.

Házkutatás. A kis lakást keresztül-kasul feltúrják. A házkutatást végző hivatalos személyek nyomában lármás, piszkos alakok tódultak be. „Mocskosak voltak, és büzlöttek” - jegyzi meg *Emlékirataiban* a tisztaságra finnyás Roland-né. A nyitott ablakhoz állt, ott várta végig a házkutatás lezajlását, s utána is hosszasan szellőztetett. A mendemonda szerint a kíváncsiak közt jelen volt a forradalom vásott kölyke, Desmoulins is; politikai és hálószo-ba-titkok után szimatolt.

A kortársi pletykák ellenére sem valószínű, hogy Desmoulins végignézte a házkutatást; ha valóban ott lett volna, Roland-né azonnal felismeri szeplős, okos arcáról, jellegzetes vonásairól, vöröses, hosszú hajáról. Bár személyesen nem ismerte, gyakran látta a Jakobinus Klubban. Sem az utókornak szánt írásokban, sem magánleveleiben nincs utalás Desmoulins jelenlétére. Camille Desmoulins tehát nem turkált saját kezűleg az iratok között, nem nézte végig a házkutatást, de minden eszközzel - a rosszhiszemű rágalmazást is beleértve - harcolt akkoriban a girondiak, következésképpen Roland-né ellen is.

A házkutatást Danton vádja nyomán ejtették meg; Desmoulins a *Brissotisták történetében* a következőket írja: „Milyen érdekes titkok kerültek volna napvilágra a pecsétek levétele után, ha a házkutatás elrendelését követő pillanatokban nem látunk egy sereg képviselőt, akik a La Harpe utcai lakásba rohantak riadóztatni a házaspárt, s így Roland és neje több mint hat órát nyert az íróasztal kiürítésére.”

Lehet, hogy csakugyan így történt, lehet, hogy nem, de az alábbi szöveg a *Brissotisták történetéből* világosan példázza Desmoulins pamfletista módszerét. „Jérôme Pétion bizalmasan azt mondta volt Dantonnak a lepecsételéssel kapcsolatosan: Roland-t, szegény fejét az keseríti, hogy napfényre kerül családi életének bánata. Szót ejtett arról is, hogy a felszarvazás milyen keserűen fáj az öregnek, és mennyire felzaklatta e nagy lélek nyugalmát.

Roland bánatának e bizonyítékait nem találtuk meg.”

Desmoulins szokása szerint kegyetlenül gúnyolódik. De ha összevetjük az idézetet az *Emlékiratoknak* azzal a kijelentésével, hogy Lanthenas „ízetlen jeleneteket csapott”, és másoknak beszélt Roland-né szívügyéről, feltételezhetjük, hogy kitalálta Pétionnak, mert Danton nyilván nem a jellemes Boscotól tudta meg azt, amit tudott. Persze, lehetséges az is, hogy kétségbeesésében maga Roland öntötte ki szívét Pétionnak, s az továbbadta a vallomást Dantonnak. Nevet azonban Pétion nem említett, s így Desmoulins nem szolgálhatott valóban ízes botránycsemegével olvasóinak. De Roland panaszos tiltakozása tanúskodik róla, hogy az éjszaka megejtett házkutatáson a férjet sokáig és durván faggatták felesége titkos kapcsolata felől, saját szavait idézve: „Államellenes bűnné akartak felfűjni egy bizalmas családi közlést.”

Roland-né aligha értesülhetett róla, hogy Desmoulins kétségbeesve zokogott, vádolta magát, amikor a girondiakat halálra ítélték: „Én öltem meg őket!” - ezt kiabálta Talma lakásán. De ha történetesen meghallotta volna ezt Boscotól, aki saját maga is üldöztetve, álruhában látogatta a fogoly asszonyt, Roland-né még inkább megvetette volna Desmoulins-t, akiben a tehetség egy gyerek felelőtlenségével párosult.

Dumouriez és Roland-ék hevesen támadott kapcsolatában az igazság a következő: Tehetséges katonának tartották - valóban az volt -, és remélték, hogy sikerei a köztársasággal együtt pártjukat is megerősítik. Danton felszólalásán kívül semmi adatról nem tudni, amely arra vallana, hogy a rolandisták a tábornok katonai erejére támaszkodva akartak volna leszámolni a Hegypárttal. Danton vádaskodásával önmagát védte, szorult helyzetében bűnbakot keresett, és választása Roland-ra esett. Talán azt remélte, hogy ha lehetetlenné teszi a rolandistákat, megegyezhet a többi girondival.

A hadvezér szökése megnyitotta az ellenség előtt az utat Párizs felé, az árulás árnya ráborult a girondiakra, és meggyorsította tragédiájukat. A gyanakvás szellemének, az ellenforradalmiság és hazaárulás vádjának terjesztése erősítette a forradalom erejébe vetett hitet és a haza védelméhez szükséges áldozatkészséget. Az ellentétek úgy kiéleződtek, hogy a Hegypártnak össze kellett csapnia a Gironde-dal.

Elsőként Robespierre támad: „Kijelentem, hogy a közjót szolgáló első intézkedés az legyen, hogy a Konvent helyezze vád alá mindazokat, akiket Dumouriez cinkosaiként gyanúsítanak, elsősorban Brissot-t.” Desmoulins a Jakobinus Klubban a brissotisták árulásáról beszél. A girondiak egy része Dantont gyanúsítja, Danton a rolandisták ellen mennydörög, nyaktilót indítványoz Roland-nak, s olyan vihart kavar fel, hogy egy girondi képviselő tört ránt, egy jakobinus pisztolyt szegez a girondira. A Cordelier Klub Marat indítványára körlevélben szólítja fel a jakobinusokat: követeljék azoknak a képviselőknek a visszahívását, akik nem szavaztak a király halálos ítéletére, vagy népszavazástól tették függővé az ítélet végrehajtását. A körlevél a Bútorraktár kirablásával vádolja Roland-t és Brissot-t. A Konvent a girondi Guadet javaslatára megszavazza Marat vád alá helyezését a rágalmak miatt, de a Forradalmi Törvényszék felmenti, s a „nép barátját” ismét virágkoszorúval a fején, diadalmenetben viszik hívei, ezúttal vissza, a Konventbe.

Akárcsak az egyházatyák a Bibliát, Rousseau-t is mindkét párt, mindegyik frakció a saját szempontja szerint magyarázza. Rousseau-ra és a népfeliségre hivatkozik Robespierre, amikor a girondiak kizárása céljából azt követeli, hogy a képviselők visszahívhatók legyenek, Rousseau-ra és a népfeliségre hivatkozik Brissot és a pártja, amikor a képviselők sérthetlenségét hangoztatja. A girondiak megpróbálnak a megyékre támaszkodni, Rousseau nevében a többségre hivatkozva, mert valóban többségük van az országban, s a Konventben támadják a községtanácsot és a Közjóléti Bizottságot, amely nemrég alakult, Marat szavaival azzal a céllal, hogy segítse biztosítani a szabadság zsarnokságát. Rousseau nevét hangoztatva vádolják a községtanács bizonyos tagjait, hogy anarchisták, de egyidejűleg mohón sóvárognak a pénzt és a hatalmat, és követelik, hogy a konventtagok adjanak számot vagyoni állapotukról.

Hébert, aki a szegénységben élő Marat-val ellentétben korántsem feddhetetlen anyagi ügyekben, találva érzi magát, s újságjában nekiront a girondiaknak. Cikkének hosszú címe: *Duchesne Apó nagy leleplezése a megyék valamennyi sans-culotte-jához az összeesküvésekről, amelyeket a brissotisták, girondiak, rolandisták, buzotisták, pétionisták, Capet és Dumouriez cinkosainak ez az egész hitvány söpredéke szőtt azzal a céllal, hogy lemészárolják a derék hegyipártiakat, a jakobinusokat, a párizsi községtanácsot, s ezzel megadják a kegyelemdőfést a szabadságnak, és visszaállítsák a királyságot.* Feleletként a Konvent tizenkét tagú bizottsága, amelyben többségben vannak a girondiak, elrendeli Hébert letartóztatását. Az Hébert szaba-

don bocsátását követelő községtanácsot Isnard a Konvent elnöki székéből azzal fenyegeti meg: „Ha a felkelések csorbát ejtenek a nemzetgyűlésen, Párizs el fog pusztulni, s azt is nehéz lesz megállapítani, állt-e valaha is város a Szajna partján.”

A meggondolatlan kijelentésre, amely polgárháborúval fenyegette meg Párizst, Robespierre, aki hónapok óta támadta a Gironde-ot, döntő lépésre szánja rá magát: a népi mozgalmaktól idegenkedő Megvesztegethetetlen népfelkelésre buzdít a Jakobinus Klubban: „Midőn a népre elnyomás nehezedik, midőn csak önmagára számíthat, gyáva az, aki nem biztatja felkelésre.”

Roland-né több ízben is párhuzamot vont a forradalomnak a Gironde pusztulásával kapcsolatos szakasza és a zsarnoki római császárság között, megállapítva, hogy a nemzetgyűlés hatalma névlegessé vált, akár a senatusé Tiberius vagy Nero korában. A Konvent valóban elvesztette tekintélyét. A girondiak utolsó ön- és alkotmányvédelmi erőfeszítése nyomán kinevezte ugyan a Tizenkettes Bizottságot, amelynek feladata bírálni a községtanács határozatait és biztosítani a köznyugalmat, de a községtanács továbbra is megtartotta azt a jogát, hogy összehívhatta a szekciók és a nemzetőrség fegyveres erejét.

Május 31-én a községtanács riadóztatja Párizst. Akárcsak a júniusi felkelés napján, amelyet Roland-né lelkesen készített elő, a köztársaság megalakulását remélve tőle, megkondulnak a vészharangok, peregnek a dobok, eldőrdülnek a riadógyúk. A tüntetők körülveszik a Konventet. Vergniaud az ülés elnapolását javasolja. Reménytelen kísérlet: Danton, akinek a neve egyet jelentett a népi erővel, a szónoki emelvényről magasztalta a felkelőket, a szekciók és a községtanács küldöttségei megjelentek az ülésteremben, a kenyér árának rögzítését és egyéb szociális intézkedéseket, a girondi képviselők kizárását, a Tizenkettes Bizottság megszüntetését és a gyanúsak letartóztatását követelték. A Konvent Robespierre élesen támadó beszéde ellenére csak a Tizenkettes Bizottság felosztatását szavazta meg, s elfogadta azt a békéltető javaslatot, hogy a képviselők és a tüntetők közös felvonulásban tegyenek tanúbizonytságot egységükről. A menetben részt kellett venniük a girondiaknak is. Vergniaud keserűen jegyezte meg, hogy megindultak a vérpad felé.

Ugyanezen a napon a községtanács forradalmi bizottságának tagjai megjelentek a La Harpe utcai lakásban, hogy Roland-t letartóztassák.

A házaspár ekkor már hónapok óta visszavonult a politikai életből, csak hogy Roland-né még mindig a „Gironde királynőjének” számított; Hébert mocskolódásain, Marat szenvedélyes támadásain kívül Desmoulins is megtette a magáét, hogy az ágyban szőtt konspiráció és hazaárulás vádjába keverje. De a volt belügyminiszter lakásán nemcsak amiatt jelentek meg a községtanács emberei, mert feleségével együtt gyűlölt személlyé vált, hanem elsősorban azért, mert a felkelés nem végződhetett teljes kudarccal: valakit le kellett tartóztatni. A párt élén lévő, a politikai harcokban részt vevő girondi képviselőket mindaddig nem lehet, amíg a Konvent ki nem zárja őket sorából.

Május elejétől már nyilvánvaló volt, hogy a Gironde és a Hegypárt közt életre-halálra megy a harc. Roland-né mégis Párizsban maradt; nem akarta férjét magára hagyni. Május derekán a Konvent még mindig nem hagyta jóvá Roland elszámolását, Roland-né nagy vívódás után elhatározta, hogy saját maga és leánya számára útlevelet kér, és Le Clos-ba utazik. (A nevelőnőtől már előzetesen megváltak, anyagi okokból.) A belügyminisztérium húzta-halasztotta az útlevél engedélyezését; amikor végül megadta, az általában vaseszségű Roland-né ágynak esett, heves gyomorgörcsei voltak, valószínű, hogy a kiállott izgalmak következtében. Május 30-án kissé enyhültek fájdalmai, ekkor fogalmazta férje nevében az utolsó beadványt a számadások ügyében. A levél a Konvent elnökéhez szólt, az irataik közt talált fogalmazvány szerint Roland-né keze írása, de Roland néhány szót megváltoztatott benne. „Szabad nemzet minisztere voltam. Ez lenne az oka, hogy most minden szabadságot megtagadjanak tőlem?” -

így kezdődik a levél, amely változatlanul önérzetes hangon leszögezi: „Sürgetéseim bizonyítják, hogy nincsen rejtegetnivalóm”.

Roland-né másnap, vagyis május 31-én szándékozott elutazni lányával, de megszólaltak a vészharangok, az utcákat előzőnlőtték a fegyveres felkelők, a város sorompóit lezárták. Túl sokáig habozott.

Vajon a lelke mélyén akart-e igazán elmenekülni? vagy a római mondás szerint talán ő is szemtől szembe akarta megvárni a halált? A késve jött szerelem feldúlta családi életét. A forradalomban vetett hite megsemmisült.

Az *Emlékiratok* a leghitelesebb krónikája az eseményeknek.

„Délután fél hatkor hat fegyveres jelent meg nálunk. Egyikük felolvasta Roland-nak a Forradalmi Bizottság letartóztatási parancsát.

»Nem ismerek olyan törvényt, amely az imént említett hatóságot létrehozta volna, és nem vagyok hajlandó parancsának engedelmeskedni; ha erőszakot alkalmaznak, én csak egy idős ember ellenállását szegezhetem szembe vele, de mindvégig protestálni fogok« - mondta Roland.

»Nincs parancsom erőszak alkalmazására. Válaszát jelenteni fogom a községtanácsnak, társaim addig ittmaradnak.«»

Roland-nének a veszély tudata visszaadja testi erejét. Rögtön eszébe jut, hogy a községtanács elfogatási parancsát tudatni kell a Konventtel, amelyben a girondiak szám szerint még többségben vannak a Hegypárt fölött. A Konvent megsemmisítheti az elfogatóparancsot, vagy, ha Roland-t már letartóztatták, azonnal szabadlábra helyeztetheti. Tervét közli férjével, és már indul is. Bérkocsiba ül, a kocsisnak meghagyja, hogy minél sebesebben hajtson, s a tüntetők között sikerül eljutnia a Carrousel térre. A Tuileriák udvarán - a Konvent a Lovarda épületéből nemrég költözött át a hajdani királyi palotába - nyüzsögnek a fegyveresek. Roland-né átvág köztük, „sebesen szökellve, mint a veréb”; háziruhában van, fekete sálát kapott rá, arcát elfátyolozta. Eljut az első termékig, minden zárva, az ajtókat örök állják el. Halasztást nem tűrő ügyre hivatkozik, azt mondja, árulásról akar jelentést tenni; erre a bűvös szóra megnyílik az ajtó, Roland-né bejut a kérvényezőök termébe. Hosszas várakozás után végre sikerül Vergniaud-val beszélnie, s előadja, hogy tiltakozni akar az elfogatóparancs ellen. Vergniaud csüggedt; az a véleménye, hogy a Konventtől semmi jót nem lehet várni. Roland-né nem ért egyet vele. Visszanyerte erejét. „A Konvent mindent megtehetne - kiáltja oda Vergniaud-nak. - A párizsiak többsége arra vár, hogy irányt mutassanak neki; ha a Konvent elé kerülök, én el merem mondani mindazt, amit Maguk most nem fejthetnek ki; semmitől sem félek, és ha nem menthetem meg Roland-t, legalább hangot adok olyan igazságoknak, amelyek nem feleslegesek a köztársaság számára. Szóljon képviselőtársainak; a bátorság lendülete talán segít, és bizonyos, hogy példát mutat.”

Vergniaud, aki már jó ideje reménytelenül harcol, azt válaszolja: legalább másfél órába beletelik, amíg elolvassák Roland-né kérését, hogy a Konvent előtt megjelenhessen; előzetesen egy határozat tervezetét fogják megvitatni, és számos szekció küldöttsége várakozik.

Roland-né úgy dönt, hogy rövid időre hazamegy, megtudni, mi történt férjével, másfél óra múlva visszatér, Vergniaud addig beszélje meg indítványát a többi képviselővel. „Többségük távol van. Itt bátran viselkednek, de hiányzik belőlük a kitartás” - mondja Vergniaud.

Mintha hallanánk Roland-né sóhaját: „Nagyon is igaz.”

Mielőtt hazamenne, Louvet-hoz hajtat. (Ő volt a belügy lapjának, az *Őrnek* a szerkesztője.) Louvet nincs otthon, Roland-né néhány sort ír neki a történetekről s az előrelátható események-

ről; ismét bérkocsiba ül, otthonába indul, de a lovak a nyüzsgő tömegben nem bírnak gyorsan haladni, sőt hamarosan kénytelenek megállni a menetelő különítmények miatt. Roland-né kiszáll, kifizeti a kocsist, átvágja magát a sorokon, és a Louvre mentén, majd a hídon végigsietve hazaér. Rohanva, kifulladásra érkezik meg a lakásba, s ott megtudja, hogy az örök írásbeli tiltakozást kérték férjétől, és elvonultak, férje pedig a tulajdonos lakásán át a hátsó kijáraton elmenekült. Roland-né keresi néhány ismerős helyen a közelben, de nem találja, az idő lejárt, vissza kell érnie a Konventbe.

Este tízre jár, gyalog akar nekivágni az útnak a háborgó városban, pedig betegsége óta aznap tette ki először a lábát. Végül sikerül kocsit szereznie, megérkezik a Carrousel térre; fegyvereseket már nem látni, két ágyú és néhány ember van a Konvent előtt: az ülés véget ért. Roland-né tovább indul a kocsiban egy ismerősehez; megállítják, egy nemzetőr igazoltatja. Elcsodálkozik, hogy a fogatban magányos nőt lát. Egy nő egyedül, késő este a forrongó városban! Az egyedül szót kétszer is megismétli. Roland-né megfelel. Hogy lenne ő egyedül! Ott van vele az ártatlanság és az igazság. Kell-e két külön kísértő?!

Házuk előtt a sötétben egy ismeretlen ember várja azzal a hírrel, hogy Roland-t letartóztatták, de a körülményekről nem tud semmit. Roland-né gyanúsra találja a híradást. Felmegy a lakásba.

Ilyen körülmények közt miért nem menekült el maga is? A választ az *Emlékiratokban* adja meg a kérdésre.

„Természetemben gyökeredzik a viszolygás mindentől, ami nem egyezik meg teljesen az ártatlansághoz méltó nyílt, emelkedett, büszke magatartással. Számomra nehezebben esik elmenekülni az igazságtalanság elől, mint elszenvedni azt... Roland miniszterségének két utolsó hónapjában barátaink gyakran unszoltak, hogy hagyjuk el a belügyminisztérium épületét; három ízben rá is vettek, hogy ne ott töltsük az éjszakát, mindegyik esetben akaratom ellenére történt. Akkoriban gyilkosságtól kellett tartani. ...Januárban sem akartam más-hová menni éjszakára; Roland-nak az én szobámban ágyaztunk, hogy ugyanaz a sors érjen mindkettőnket; párnám alatt pisztoly volt, nem azért, hogy megöljem a ránk töröket, hanem hogy megmeneküljek gyalázatoságaiktól, ha rám akarják tenni kezüket.”

Férje már nem felelős miniszter, magánember lett. Roland-né helyénvalónak találja, hogy Roland elmeneküljön „ellenségei karmai” elől.

Ő maga azonban felmegy a veszélyes lakásba, holott előző nap feltett szándéka volt, hogy elutazik. Szép fejtegetése az ártatlanság bátorságáról helytálló a miniszterség idején, de már-már esztelen gögnek érezzük ebben a helyzetben, hiszen Roland-t keresni fogják. Nem lenne tudatában, hogy veszély fenyegeti? Valószínűtlen, ha egyéniségére és az előzményekre gondolunk. Feltételezhető, hogy azért marad, mert Buzot közelében akar lenni, akit a többi girondival együtt bármely pillanatban kiadhat a Konvent. Vergniaud-val folytatott beszélgetése árulja el helyben maradása igazi okát: fel akart szólalni a Konventben nemcsak férje és szerelmese, hanem elvbarátai érdekében is. Fel akart szólalni eszményei védelmében, azért a forradalomért, amelyben hitt. Ezért nem menekült.

Éjfélre jár. Alighogy leül, dörömbölnék az ajtón: a községtanács biztosai Roland-t keresik. Roland-né kijelenti, ami igaz is, hogy nem tudja, hol a férje. Az emberek eltávoznak, de öröket állítanak a lakás és a ház elé. Az elcsigázott Roland-né eszik egy keveset, majd egy levelet ír, odaadja szolgálójuknak, és lefekszik. Egy óra sem telik el, és felferik: a szekcióból jöttek. Roland-né tudja, hogy őt keresik. A szolgálónak, aki álmélkodik, hogy utcai ruhát ölt, nem a pongyoláját kapja magára, azt mondja: „Illően fel kell öltözni, ha távoznunk hazulról.”

A letartóztatási parancsot a Forradalmi Bizottság küldte ki, amelynek nincs joga rá, s az ok sincsen feltüntetve; Roland-né habozik, ne tagadja-e meg az engedelmisséget, mint a férje, de belátja, hogy az ellenállás hiábavaló, és talán kitenné magát az emberek durvaságának.

Mielőtt a szekrényeket, fiókokat lepecsételnék, kiszedi Eudora holmiját, és összecsomagolja. Írni akar egy barátjuknak, hogy rábízza a kislányt, de nem engedik. Miközben a lepecsételés és a jegyzőkönyv felvétele tart - három és fél óra hosszat -, vagy ötven személy lepi el a kis lakást. Roland-né kinyitja az előszoba ablakát, és odahúzódik. Amikor mindent lepecsételtek, felszólítják, hogy írja alá a jegyzőkönyvet.

Ez az egyetlen eset, amikor szép egyenletes kézírása elárulja zaklatottságát. A Roland szó o betűje megtörik, nyilván reszketett a keze, mert a következő betűk is dülöngéznek, de azonnal visszanyerhette önuralmát, mert a született Phlipon gyöngybetűi ismét rendezetten sorakoznak.

Reggel hét óra. Elbúcsúzik lányától és az alkalmazottaktól, bátorságra és türelemre inti őket. A házzal szemben bérkocsi vár, tömeg verődött össze körülötte. Néhány asszony dühödten kiabál: „A guillotine-ra vele!”

Az egyik biztos megkérdi a fogolytól, ne húzzák-e fel a kocsi ablakát, hogy védve legyen. A válasz Rousseau tanítványára vall: „Nem, uraim, mert az ártatlanság, bármennyire üldözött is, nem mutatkozhat a bűnös magatartásában; senki tekintetétől nem félek, és nem bujkálok semmi elől.”

„Magában több a bátorság, mint sok férfiban; várja be nyugodtan az igazságszolgáltatást.”

„Igazság! Ha igazság lenne, én nem lennék itt a hatalmukban; de ha a méltánytalanság verpadra juttatna, olyan szilárdan és nyugodtan lépnék fel rá, mint ahogyan itt látnak, a börtönbe menet. Hazámért vérzik a lelkem, azt hittem, alkalmas a szabadságra és a boldogságra.”

A biztosok valószínűleg nem sokat értettek ebből a fennkölt stílusú beszédből, vagy legalábbis különösnek találták. Mi a pátoszban - de hiszen patetikus volt az egész kor, érzelmi tiltakozásként a rokokó léhaságára -, ebben az őszinte pátoszban ott érezzük az elvek rendíthetetlen tiszteletét, amelyhez képest az egyéni balsors eltörpül. Ez a nemes, hitelesen fennkölt magatartás, a közjó szüntelen gondja reformkorunk nagyjaira emlékeztet.

A kocsi az Apátság-börtön előtt áll meg, ebben a börtönben tombolt legkegyetlenebbül a szeptemberi fogolymészárlás. Roland-né azzal a derűs arckifejezéssel lép be, amelyet mások szeme láttára mindvégig megőrzött.

A foglyot hivatalosan átveszik. A börtönőr, mielőtt rácsukná az ajtót, megjegyzi, hogy a foglyok általában nem ilyen nyugodtak.

Roland-né mit sem tud férjéről, reméli, hogy sikerült elmenekülnie. A saját sorsa, akárcsak szerelmeséé és elvbarátaié, a Konvent állásfoglalásától függ.

Magára marad. Az *Emlékiratok* egy meghökkentő részlete beszámol lelkiállapotáról. „Hát itt vagyok a börtönben, mondtam magamnak. Leülök, és elmélkedem. Az elkövetkező percek nem adnám azokért, amelyeket talán életem legszebb óráinak tartanak; kitörölhetetlenül élnek emlékezetemben. Válságos helyzetemben, a bizonytalan, fenyegető jövő tudatában ezek a percek megismertették velem a tiszta lelkiismeret és a nagy bátorság adta erő minden értékét...”

Roland-né életútját végigkísérve olykor arra kell gondolnunk, hogy szilaj örömet érzett a veszélyben. Másállapotban, pisztollyal a kezében kergette ki Amiens-ban a betolakodókat házukból, Lyonból egymaga lovagolt át birtokukra, amikor híre járt, hogy fegyveres banditák fosztogatnak; tudomást szerezve az ellenforradalmi zavargásokról, amelyek elsősorban férjét

fenyegették, kisvárosi otthonukból Lyonba utazott, hogy meggyőződjék a valóságról. Talán a veszélyérzet hiánya készítette ezekre a vakmerő vállalkozásokra, talán a veszélyérzetet legyűrve akarata hősi küzdelmet vívott a körülményekkel. Az utóbbi lehetőség a valószínűbb. Börtönőrök és fogolytársak ámulva látták Roland-né nyugalmát. „Derűs volt” - jegyzi fel róla egy emlékező, de egyik őrzője tanúskodása szerint, aki észrevétlenül megleste, sokat sírt, mihelyt egyedül tudta magát.

A fogolynak első dolga, hogy értesítse Boscot.

„Ma a trónuson, holnap bilincsek közt, szegény jó barátom, ez a sorsa a becsületes embernek a forradalomban!

El nem tudja képzelni, mennyit gondolok Magára ma reggel óta. Meg vagyok győződve, hogy Maga egyike azoknak, akiket leginkább foglalkoztat megpróbáltatásom.

Itt vagyok lakat alatt, amíg Istennek úgy tetszik. Itt is, akárcsak máshol, elég jól megleszek önmagammal, s így nem szenvedek a változástól. Nincsen olyan emberi hatalom, amely az egészséges és erős lelket meg tudná fosztani attól a bizonyos harmóniától, amely minden viszontagság fölé emeli. Szeretettel üdvözlöm, mindhalálig becsüléssel, barátsággal.

Roland, szül. Phlipon.”

Ír régi szolgálójuknak is, néhány szükséges holmit kér tőle, majd levelet intéz Garat-hoz, férje utódjához a belügyminiszterségben: „Azt hiszem, igazságérzete kötelességének fogja érezni, hogy eljuttassa a Konventhez tiltakozásomat törvénytelen bebörtönzésem ellen.” Megfogalmazza a Konventhez intézett tiltakozását, s aztán körülnéz.

Franciaország a „világosság századában” sem ismerte a tisztaságot. A tündöklő Versailles-ban csakúgy, mint a többi kastélyban, a rokokó bútorok pazar pompájában, a dús aranyozások, a pufók Ámorokkal és elomló nimfákkal díszített falak között rossz volt a levegő, az angol követ firtorgott is tőle. Képzeltük, mi lehetett a szeptemberi vérengzés nyomait őrző börtönben! Roland-nénál van némi pénz, meleg vizet és takarítóeszközt kér a börtönőr feleségétől, és nekilát rendbehozni celláját. Lemossa a deszkafalakat, felsikálja a padlót, a „rozoga, csúf kis asztalra” terítőt tesz, ez lesz az íróasztala, étkezni a kandalló párkányán fog. Két nagy hajtút bever a deszkafalba fogas gyanánt. Majd az esti újságot várja, hogy értesüljön az eseményekről, és figyeli a háborgó város zaját.

A város éjszaka sem csöndesedett el. A fogoly álmából időnként felriad: peregnek a dobok, hallja a sűrűn cirkáló őrség kiáltásait.

Roland-né törvénytelen letartóztatása ellen tiltakozó levele hatására várt. Nem tudhatta, hogy Marat indítványára a községtanács új beadványt szerkesztett a Konventhez a huszonkét vezető girondi kizárásáról, és a szekciók újabb felkelését készíti elő. Nem tudhatta, hogy Danton, megrettenve a polgárháború veszélyétől (hiszen a girondiaknak erős hátvédjük van a megyékben) megpróbál közvetíteni, s azt javasolja, hogy az ellenséges pártok vezetői - saját maga is - vonuljanak vissza. Robespierre mereven elutasítja az indítványt; kijelenti, hogy neki nincs joga lemondani. „Nem rólam van szó, hanem az eszméimről, amelyek a nép és a kor gondolatai. Elvehetik a fejemet, de oda nem adom. Danton heroizmusa a gyöngye szív elérzékenyülése, amely nem akar megbirkózni a kötelességgel, és a forradalmat odadobná egy könnycseppért.”

Azt sem tudhatta a fogoly, hogy június 2-ára virradó éjszaka a girondiak egy csoportja együtt töltötte az éjjelt. Roland-né letartóztatásának híre felháborította őket: tisztában vannak vele, hogy rájuk is hasonló sors vár. Mitévők legyenek? Fellázítani a megyéket annyit jelent, mint kiobbantani a polgárháborút. Igaz, Louvet ezt javasolja, de a többiek elutasítják. „Inkább a halál, mint a bűn” - mondja Vergniaud, és hű marad elhatározásához. Elmenjenek a Konvent-

be, amely két nap óta a községtanács nyomása alatt áll? Rájuk virradt, és még mindig nem döntöttek. „Sokat vitáztunk, és semmit nem határoztunk” - írja Brissot erről a sorsdöntő éjszakáról.

Hajnalba a nemzetőrség parancsnoka, Hanriot riadót veret, és megkondulnak a vészharangok. A még egyre tanácskozó girondiak tétováznak, elmenjenek-e a Konventbe, ahol jelenlétük talán még inkább felszítja a támadásokat, vagy inkább maradjanak távol. A Mocsár egyik képviselője, sőt egyes források szerint maga Danton is kerülő úton azt tanácsolja nekik: ne mutakozzanak a nemzetgyűlésben. Ekkor csap közéjük villámként a hír, hogy Lyonban királypártiak és girondiak ellenforradalmi lázadást szerveztek, nyolcszáz embert meggyilkoltak, a jakobinus polgármestert letartóztatták (hamarosan kivégeztetik). A hír felháborítja a girondiakat. Buzot, aki Roland-né miatt a végsőkig kétségbeesett, kirohan az utcára, s azt kiáltja: a szónoki emelvényen akar meghalni. Ő is, Barbaroux is a Konventbe siet. Az ülés már elkezdődött, a girondiak padjai csaknem teljesen üresek.

A Konvent a Vendée-ből érkezett ijesztő ellenforradalmi hírek és a lyoni lázadás ismertetése után a „huszonkettő” ügyét tárgyalja - ennyi girondi pörbe fogását követelik a szekciók és a községtanács. Danton még egy utolsó mentő kísérettel próbálkozik Barère útján, akit élvezet-hajszolása miatt a guillotine Anakreónjának neveztek el, és részint közös dorbézolások, részint üzleti ügyek cinkossága köt Dantonhoz. Barère a Közjóléti Bizottság nevében „a Konvent iránti tiszteletből letartóztatás helyett a honszeretetre és nagylelkűségre hivatkozva a vádlott konventtagokat önkéntes lemondásra szólítja fel”.

A felkelők bizottságának fegyveres küldöttei betörnek az ülésterembe, követelik a huszonkét képviselő azonnali letartóztatását. Isnard, aki azzal fenyegette meg Párizst, hogy el fog tűnni a föld színéről, kijelenti: ő a felelős társai sorsáért. Lanthenas, bár senki nem bízta meg, a „huszonkettő” nevében patetikusan felkiált: „Rohanjunk, vessük bele magunkat a szakadékba!” Barbaroux azt mondja, hogy nem hajlandó lemondani, választói megbíznak benne.

Marat felrohan az emelvényre, támadja Barère javaslatát, amely az önfeláldozás dicsőségét adja meg az összeesküvőknek. Az áldozatnak tisztának kell lennie. „Engem, a szabadság igazi vértanúját illet meg, hogy feláldozzam magam! Függessenek fel, de az összeesküvőket fogják el!” A „huszonkettő” vád alá helyezését követeli, de a listát kibővíti két konventtaggal, és javasolja, hogy töröljenek róla hármat, köztük a „zavaros fejű” Lanthenas-t.

A Konventet időközben Hanriot vezénylete alatt körülvették a nemzetőrök és a szekciók fegyveresei. Az ülésteremből nem engedik kimenni a képviselőket, ablakaiból látni a nemzetgyűlés falainak szegezett ágyúkat. Egy képviselő megpróbál kijutni, tépett öltözékkel tér vissza. A Konvent fogoly.

Danton felháborodva követeli a fegyveres erők eltávolítását. Barère azt javasolja, hogy a Konvent vonuljon ki, és helyezze magát a nemzetőrség oltalma alá. Az ülés elnöke feláll, megindul a kijárat felé, képviselők tódulnak a nyomában. A karzatról jakobinusok kiabálnak: „Kelepcébe rohantok! Ne hagyjátok el a Konventet!”

Danton a távozók közé áll. Robespierre rövid tanácskozást tart két legszilárdabb hívével, Saint-Justtel és Couthonnal, majd velük együtt csatlakozik a menethez.

A kivonuló képviselők szembe találják magukat a fegyveresekkel és az ágyúkkal. „Éljen a Konvent!” kiáltások keverednek a „Vesszen a huszonkettő!” jelszóval. A fegyveresek körül fogják őket. Michelet, a nagy romantikus történész szavait idézve, elkezdődik a párbeszéd a két színpadi báb, a Konvent elnöke és Hanriot közt.

Az elnök felszólítja a nemzetőrség parancsnokát, engedjen utat a képviselőknek.

- A konventtagok nem távozhatnak, amíg ki nem adják a „huszonkettőt” - jelenti ki Hanriot.

- Katonák, fogjátok el az árulót! - kiált a Konvent elnöke Hanriot-ra mutatva.

- Tüzérek, az ágyúkhoz! - vezényel Hanriot.

A konventtagok nem tudják, mitévők legyenek, a nemzetőrök éltetik őket, de mindenfelől szuronyerdő mered rájuk. A fogoly Konvent kénytelen visszamenni az ülésterembe. Ott Roland-né hajdani elvbarátja, a béna Couthon szólal fel. A rájuk meredő ágyúcsövek előtt így szónokol: „Polgártársak, a Konvent valamennyi tagja megnyugodhat szabadságát illetően. Szembe találkoztak a néppel: mindenütt tiszteletteljesnek találták képviselői iránt és kérlelhetetlennek az összeesküvők iránt.” Azt indítványozza, hogy a „huszonkettőt”, valamint a Tizenkettes Bizottság tagjait függeszték fel, és vegyék házi őrizetbe.

Roland-né szorongva várja a híreket. Végre megérkezik az újság: a „huszonkettőt” letartóztatták. Amikor értesül a részletekről, felhőrdülése nem a részvéte, nem is a félelemé, hanem a kétségbeesett felháborodásé. „A nemzetgyűlést meggyalázták, egységét megtörték... az ország törvényhozó testületének a párizsi községtanács parancsol ... Az ellenség ki fogja használni pártoskodásukat. Az egész köztársaságot iszonyú válságok szagztatják.

Hazám elveszett!”

Roland-né a nyilvánosságnak szánt írásaiban teljes fegyvertársi közösséget vállal a girondiakkal, csupán egy-egy félmondata tanúskodik róla, hogy nem értett egyet velük mindenben. Leveleiben sokkal keményebben ítélik róluk. Világosan felismerte a Gironde talán legvégzetesebb hibáját, amely elkerülhető lett volna: azt, hogy hadat üzent a forradalom nevében az uralkodóknak, a nép nevében a zsarnokságnak, de nem teremtette elő a hadviseléshez szükséges eszközöket. Szigorúan elítélte egyezkedési kísérleteiket a monarchiával, ingadozásukat a király ügyével kapcsolatosan; a Gironde mennydörgött a királyság ellen, leleplezte az udvar kétszínű játékát, az osztrák ügynökség ténykedését, de Varennes-ből visszahozva a királyt tizenegy hónapig uralmon hagyta, és határozatlanságával felkorbácsolta a tömegek indulatát. Pártja gazdaságpolitikájáról, amely makacsul ellenezte a tulajdonjog legcsekélyebb átmeneti korlátozását is, holott ezt kívánta a forradalom önvédelmi érdeke, soha nem nyilatkozott Roland-né. Ha korábbi kijelentéseire gondolunk, feltételezhetjük, hogy felfogása ebben a kérdésben demokratikusabb volt - legalábbis kezdetben -, mint a girondiaké, de kétségtelen, hogy éppen ezen a téren befolyásolta férje széles körű gazdasági ismereteivel, hosszú tapasztalataival és merev gazdasági liberalizmusával. Végül pedig Hébert rágalmai, aki újságjában azzal uszított a girondiak ellen, hogy a Szajnába dobálják a kenyeret meg a lisztet, így akarják éhen veszejteni a népet, azt a meggyőződést ültették el benne, hogy az elégedetlenség és a forrongás korántsem lenne oly erős Hébert és a „veszettek” agitációja nélkül.

Roland-né a balsorsban csak arról akart tudni, ami összefüzi pártjával, az *Emlékiratokból* és a *Történelmi jegyzetekből* ezért egy eszményített Gironde-kép bontakozik ki.

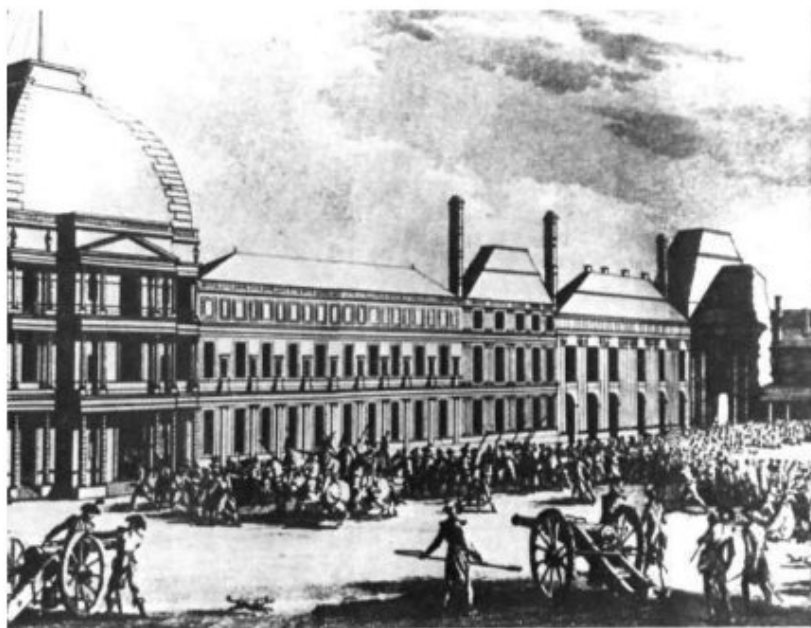
A valóság az, hogy a Gironde bukása történelmi szükségszerűség volt, s hogy ez a bukás a forradalom előrelépését jelentette.

Az a Grandpré nevű ember, akit Roland belügyminisztersége idején a börtönök felügyeletével bízott meg, mielőtt értesült az elfogatásról, felkereste Roland-nét. Intézkedésére a fogoly könnyítéseket kap, látogatóit beengedik, behozhatja festőfelszerelését.

Boschoz eljutott az üzenet: megjelenik. Hírt hoz Roland felől: rövid ideig Párizsban rejtőzködött, majd sikerült kijutnia a városból, s azon a kis erdei birtokon talált menedéket, amelyet Bancal vásárolt, de Bosc fűvészkedik rajta. Roland-né hű rajongója Eudoráról is gondoskodott, egy baráti családnál helyezte el.

JEAN PAUL MARAT
Peronard metszete Boze rajza nyomán

HANRIOT ÁGYÚI A KONVENTRE SZEGEZŐDNEK
Berthault metszete Swobach-Desfontaines műve nyomán
Párizs, Nemzeti Könyvtár, Metszettár

A FORRADALMI BIZOTTSÁG EGYIK ÜLÉSE

Berthault rézmetszete Fragonard rajza nyomán

Párizs, Carnavalet Múzeum

ROLAND-NÉ

Buzot birtokában volt

Párizs, Nemzeti Könyvtár

Férje helyzete biztonságos az övéhez képest, de Roland-né világosan - és talán némi önváddal is - szemléli kettőjük sorsát. „Ki a sajnálatraméltó? Csakis Roland, az üldözött, a proskribált Roland; hogy áldozatul ne essék a »veszetteknek«, akiket ellenségei szítanak, bujkálni kénytelen mint a bűnös, reszkette azoknak a biztonságáért, akik befogadják, és szótlanul kell túrnie, hogy feleségét börtönben tartják, hogy minden ingóságát lepecsételték; Roland, aki a bizonytalanságban várja az igazság uralmának eljöttét, amely soha nem fogja kárpótolni mindazért, amit az aljas gonoszság elszenvedtetett vele.”

Mindabból, amit Roland-né a börtönben írt férjéről, két Roland-kép bontakozik ki: az egyik a közéleti ember, az erényes, fáradhatatlan munkabírási, következetes férfi, akinek súlyos politikai tévedéseit a feleség részint nem ismeri fel - így gazdaságpolitikája csődjét -, részint látja ugyan - ilyen a titkosszekrény-ügy -, de apró elővigyázatlanságnak állítja be, amelyet ellenségei felhasználtak ellene. Az *Emlékiratok*ban a közéleti férfiú tisztos vonásai mögött felbukkan a másik Roland, a zsémbes, aprólékos, ellentmondást nem tűrő férj, akit fáradhatatlanul szolgál a felesége - tudjuk, hogy ez igaz! - s akinek féltékenysége a vallomást követő hónapokban elűzte hajlékukból a boldogságot. Tulajdonképpen ez is igaz, de azzal a fenntartással, hogy féltékenység helyett inkább megkeseredett szerelmet mondhatnánk. Az *Emlékiratok* egy-egy kesernyés megjegyzése - nem sok akad - azt bizonyítja, hogy a börtönbeli hevenyészett munkaasztalánál rendületlenül dolgozó Roland-né mintha megfélemezett volna Phlipon kisasszony megindító szerelmes leveleiről, vagy talán nem akar emlékezni rájuk. Olykor szinte keresi házasságuk fájó pontjait, okkal-ok nélkül zsémbességgel, ellentmondást nem tűrő makacssággal vádolja Roland-t. A Cannel nővérekhez, pontosabban a Sophie-hoz fűződő barátság is szerinte a két férj akaratából és Sophie vakbuzgósággá növekedett vallássósága miatt szakadt meg.

Az 1791. évi alkotmány értelmében minden foglyot letartóztatása után huszonnégy órán belül ki kell hallgatni. Roland-né kihallgatása nem történt meg, és időközben megtudta - valószínűleg Bosc révén -, hogy a Konventhez intézett tiltakozó levelét nem olvasták fel. Ekkor szekciójához fordult, ahol Roland-t is, őt is tisztelik, és sérelmezi jogtalan letartóztatását. Levelet ír két konventtagnak, kéri, hogy tiltakozását tegyék közzé az újságban. Ír az igazságügy-miniszternek, nem a kérelmező hangján, hanem ártatlansága tudatában. „Elnyomott vagyok, így hát okom van emlékeztetni Önt jogaimra és a saját kötelességére. Mindkettőnk nevében követelem a törvényesség alkalmazását és betartását.”

Újabb levelet meneszt Garat belügyminiszternek, aki nem mer kiállni a vád megjelölése nélkül letartóztatott fogoly ügyében, „Önnek a törvényesség és a becselenség közt kell választania... Szánni kellene Önt, ha nem lenne bátorsága a törvényesség mellett dönteni.” Saját sorsa szinte háttérbe szorul az igazságosságon és a törvényességen esett sérelem mellett. A fogoly nem fél kioktatni a minisztert: „A kormányférfi mit sem ér bátorság és akaraterő nélkül; a frakciók eltűnnek, az igazság megmarad, és a felelős helyen levő ember valamennyi hibája közül a gyöngeség a legkevésbé megbocsátható, mert ez jár a legvéresebb következményekkel, főként viharos időkben.”

A Konventhez intézett tiltakozás megjelenik a *Hőmérő* című újságban - a forradalmi terror még csak kibontakozóban van -, és a közlemény hatására tizenkét napi fogság után kihallgatják.

Roland-nében mindig is volt bizonyos finnyasság, amelyhez talán az arisztokratikus jelző illik leginkább; jogos elkeseredése fokozza gögjét.

„Ostoba ábrázatú és piszkos ruházatú egyének jöttek, egyesek a rendőrség emberei, mások mit tudom én mit képviseltek, csupa bűzös hajú, tetőtől talpig sansculotte.” A kihallgatást vezető személy az iránt érdeklődik, van-e tudomása azokról az írásokról, amelyeket a me-

gyéknek küldtek, hogy fellázítsák őket Párizs ellen, s amikor barátai igazságról és szabadságról beszéltek, nem ellenezték-e az egyenlőséget.

Mihelyt a kihallgatók elmentek, Roland-né részletesen leírja az elhangzott kérdéseket és a saját válaszait, s eljuttatja annak az ismerős képviselőnek, akinek van bátorsága ezeket is közzétenni, akárcsak a jogtalan letartóztatás elleni tiltakozást.

A hű Bosc révén, aki hetenként kétszer-háromszor látogatja, amíg csak lehetőség van rá, értesül a fogoly a girondiak sorsáról. Brissot, Buzot, Pétion, Barbaroux, Louvet és még néhány társuk megszökött a Konvent védőőrizetéből; ki Párizsban, ki a környéken rejtőzködött, majd Brissot kivételével nekivágtak a Normandia felé vivő útnak.

Hol az az idő, amikor a girondiak, attól tartva, hogy az ország északi részében diadalmaskodik az ellenforradalom, Dél-Franciaországban akartak köztársaságot alapítani? Most az északon kibontakozó forradalomellenes mozgalomban reménykednek. Azt hiszik, hogy a nemzetgyűlés függetlenségének helyreállításáért indultak harcba, s a szabadságot védik a terror ellen, holott a forradalommal kerültek szembe.

Bejut Roland-néhoz a hír, hogy a menekülők elértek Caenbe, ahol a párizsi anarchiától rettegő városi tanács nagy lelkesedéssel fogadta őket, csak azt nem tudja meg, hogy sokan királypártiaknak vélik őket. Hírt kap arról is, hogy Caen városi vezetősége federált sereget akar Párizsba küldeni a Konvent védelmére.

Vergniaud-t és húsz társát a háziőrizetből a Szent Pelágia-börtönbe szállították. Az elmenekültek helyett letartóztattak ugyan másokat, de a „huszonkettő” csak Roland-né lefejezésével kerekedik ki. Condorcet, aki szintén rajta volt a listán, mert elvi ellensége lévén a halálos büntetésnek, a király életfogytiglani fogságára szavazott, nem várta be a letartóztatást, menekülni sem próbált, öngyilkos lett.

A hősök nem makulátlanul tökéletes emberek, de rendületlenül hisznek igazukban, ami többé-kevésbé a nagy közösség, a haza, a nép vagy éppenséggel az emberiség ügye is. Igazukba vetett hitük sarkallja - vagy talán szüli - bátorságukat. Roland-né *Emlékirataiban* keserűen és lenézően - mert volt benne gőg - megállapítja, hogy a forradalomban csupa törpe egyéniség - ahogy ő mondja: pigmeus - élt. Tévedett. A forradalomnak nemcsak nagy egyéniségei voltak, hanem hősei is. Az volt ő maga, az halálos ellensége, Marat, hős volt Robespierre és legodaadóbb híve, a fiatal Saint-Just, aki a Konventben a vádbeszédet tartotta a girondiak fölött és még hányan, akiknek nevét nem ismeri az utókor.

Roland-né a börtönben töltött első három hét alatt szembenéz azzal, hogy kivégzik, de csak mint az egyik, valószínű lehetőséggel. Még nem vesztette el reményét, hogy ügye fölmentéssel végződhet, hiszen férje lemondása óta visszavonult a politikai életből. Talán bízik abban is - ezt a lehetőséget Vergniaud, Brissot és társai elutasították -, hogy az elmenekült girondiak csapatok élén visszatérnek Párizsba, a megyék segítségével letörik a szélsőbalt, és helyreállítják a nemzetgyűlés tekintélyét.

Barbaroux-nak és Louvet-nak valóban ez volt a terve május dereka óta. Buzot, Pétion és még néhányan akkor csatlakoztak hozzájuk, amikor a Konvent a felkelés foglyaként hozta meg döntését. Buzot elhatározásában bizonyára szerepe volt Roland-né bebörtönzésének is.

Az ország nagy részében fellángolt az ellenállás, a „veszettek” túlkapásai, a Konvent tehetetlensége rémületet keltettek. Június végén a 83 megye közül 60 nyilvánította ki elszakadási szándékát, Toulont elfoglalta az angol flotta, tengeranya királynak kiáltotta ki XVII. Lajost.

Forradalmak menetében a középúton megállni lehetetlen. Ezt Robespierre nagyon világosan látta. Az erők az inga lengése értelmében vagy balra vagy jobbra csapódnak, a forradalmi vagy a reakciós szélsőség felé. A girondiak tragikus tévedését mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egy táborba sodródnak a royalistákkal. „A Dél! irányítsd, barátom, lépteidet a Délvidék felé!” - biztatja levelében Roland-né szerelmesét. A szabad, az elképzelt, a seholsincs köztársaság, ahová a girondiak soha nem jutnak el.

Képzeljük el a halálra felkészült, de lelke mélyén még reménykedő Roland-nét a börtönben a saját és a kortársak feljegyzései alapján. Grandpré jóvoltából sok kedvezményben lehetne része, saját költségén, bőségesen táplálkozhatna - a foglyok, hacsak nem voltak teljesen szegények, a saját pénzükből élelmezték magukat -, de ő csak a legszükségesebb eledelre szorítkozik, annyira, hogy erejét fenntartsa, s a megmaradt pénzt szétosztja nélkülöző fogolytársai között. Valószínű, hogy szökésre is lenne alkalmá, csak hogy a szökés olyan színben tüntethetné fel, mintha bűnös lenne, azonfelül, miként egyik leveléből kiderül, férje miatt is vállalja sorsát. „Ádáz dühük talán csillapul valamelyest - erre gondolok; és ha pörbe fognák, tanúskodásommal védhetném ügyét oly módon, hogy hasznára lenne dicsőségének. Úgy érzem, adósságot rovak így le, amellyel bánatáért tartozom neki” - írta Buzot-nak.

Látogatói előtt nyugodt, derűs, Ágota nővért, a hajdani apácát, és szolgálójukat ő vigasztalja. Tisztán tartott cellájában, ahol Grandpré és a börtönőrök engedékenysége folytán növények enyhítik a rossz levegőt - a növényeket Bosc hozza a Fűvészkertből -, takarosán felöltözve ott ül a fehér terítővel leborított munkaasztal mellett, és dolgozik. Egyelőre a *Történelmi jegyzetek* című munkáját írja, amelyben részletesen előadja a kortársakhoz fűződő kapcsolatait, férje első és második miniszterségének eseményeit, majd hamarosan nekifog az *Emlékiratoknak*, és változatosságként rajzolgat, fest; röviddel kivégzése előtt készít portrét egyik fogolytársnőjéről.

Ez a múzsákkal társalkodó Roland-né eleven szobra a nagylelkűségnek, bátorságnak, önfeláldozásnak. De a segítőkész, érző szívű Roland-né változatlan könyörtelenséggel vélekedik azokról, akik szerinte nem tanúsítottak kellő bátorságot, következetességet a politikai küzdelemben. A „huszonkettőről” így ír: „A gyávák! Húzták-halasztották a leszámolást a bűnnel! Most nekik kell elpusztulniok, és szégyenteljesen buknak el, senki nem sajnálja őket, s az utókor mély megvetéssel fogja emlegetni nevüket. Legalább az utolsó alkalmat ragadták volna meg, de ők kikullogtak a nemzetgyűlésből gyáva nyájként, amelyre a mézáros már rásütötte a bélyegzővasat; ahelyett, hogy igazságot szolgáltatva rávetették volna magukat a szörnyetegekre, megvárták, amíg azok vetik börtönbe őket.” Vergniaud-t az utókornak szánt *Történelmi jegyzetekben* nem bélyegzi ugyan meg azért, hogy hajlandó volt Dantonnal egyezkedni, mint magánlevelében tette, de önzőnek nevezi. „Megveti az embereket, mert jól ismeri őket” - állapítja meg róla, és tegyük hozzá, hogy a megállapítás alaptalan. A Gironde legjelentősebb politikusának csupán néhány fanyalgó sort szentel Roland-né, és végezetül egy sóhajt: „Milyen sajnálatos, hogy az övéhez hasonló tehetség nem párosult a közjó szeretetéért lángoló lélekkel és a dolgos ember kitartásával.”

Hasonló elfogultsággal ítélkezik Condorcet-ről is. Véleményének az a lényege, hogy Condorcet kiváló elme, de gyáva ember, holott a köztársaságparti filozófusnak volt bátorsága nem szavazni a király halálára, amikor a konventtagokat előzetesen figyelmeztették: „Vagy a zsarnok feje, vagy a tiéd!”

A romantika a köztársaság géniuszát, a szabadság angyalát tisztelte Roland-néban hajthatatlan elvhűsége, önfeláldozó bátorsága miatt, de arról megfélemedezett, hogy az angyalok olykor lángpallost tartanak kezükben.

Június derekán két levél érkezik Buzot-tól: Caenben van.

Hogyan tudták a levelezést megszervezni? Eleinte Bosc és a *Lyoni Futár* egykori szerkesztője, Champagneux útján. De hamarosan Champagneux-t is letartóztatják -, neki azonban sikerül túlélnie a forradalmat. Rövidesen veszélyessé válik Bosc helyzete is a Roland-ékkal való kapcsolata miatt, el is rejtőzik abban a vidéki házban, ahol egy ideig Roland talált menedéket. Valószínű, hogy többen közvetítettek a szerelmesek közt, így Grandchamp asszony is.

A levelek megmaradásának története akár egy romantikus regény, véletlen hozta fordulatokkal. Roland-né leveleit megtalálták az öngyilkos Buzot-nál; magával vitte őket bolyongásában. Az elpusztult girondiaknál talált iratokat szabályszerűen beszolgáltatták a Közjóléti Bizottságnak; állítólag Robespierre-hez kerültek, aztán nyomuk veszett, egészen 1862-ig, amikor egy fiatalember, aki nem volt hajlandó megnevezni magát, bevitt megvételre öt levelet abba a könyvkereskedésbe, amelynek tulajdonosa Anatole France apja volt. A könyvkereskedő hitelesítette a leveleket: Roland-né keze írása valamennyi. Később ő is eladta őket egy kiadónak, aki a Francia Nemzeti Könyvtárnak adományozta az öt levelet; az egyiken látható a golyó pörzsölésének nyoma.

Az öt levélből világlik ki, mennyi szenvedély feszült a sztoikus, tiszta Roland-néban. „Újra meg újra elolvastam leveledet. Szívemhez szorítom, csókjaimmal halmozom el, hiszen már letettem a reményről, hogy hírt kapok tőled. Amikor egyedül vagyok, veled vagyok.” Buzot miniatűr arcképét, „this dear picture”-t, ruhája alatt rejtegeti, csak akkor válik meg tőle, amikor a Forradalmi Törvényszék elé idézik, és tudja, eljött a vég. A testi szabadság elvesztésével, a közelgő kivégzés tudatában Roland-né eljutott a teljes belső szabadság állapotába: a börtönben önvád nélkül, zavartalanul lehet együtt lélekben szerelmével. „Itt nincs semmiféle zavaró elfoglaltság, kínos feladat, terhes gondoskodás, itt nem nyomasztanak kötelességek, amelyek szigorúak, mert a becsületes szívnek tiszteletben kell tartania őket; ide nem nyomulnak be a társadalom törvényei vagy előítéletei, amelyek szembefordulnak a természet fölkelte leggyöngédebb hajlamokkal, itt senki sem szenved, ha búsak vagy tétlenek vagyunk, senki nem vár tőlünk erőfeszítéseket, és nem követel olyan érzelmeket, amelyek nincsenek hatalmunkban” - írja Buzot-nak.

Ez a gondolat szinte valamennyi levelében visszatér; aggódik férje sorsa miatt, de érezni, megkönnyebbült, hogy nem kell mellette élnie. „A boldogtalan Roland húsz nap alatt két helyen bujkált, barátoknál, akiknek rettegniük kellett, hogy befogadták. Az ő rabsága teljesebb az enyémnél. Félttem a fejét és az egészségét. Most a közeledben van. Bár azt állíthatnám lelkiállapotáról, hogy megközelíti a tiedet. Alig merem kimondani, és te vagy az egyetlen, aki megérted: nem nagyon bánom, hogy bebörtönöztek.”

„A boldogtalan Roland-tól” aligha várhatta bárki, hogy más lelkiállapotban legyen, mint aminőben volt. Összetört ember, de felesége hatalma változatlan fölötte. Nem tudni, miként vette rá Roland-né börtönéből férjét - szerelmesének küldött leveléből kiderül, hogy rávette -, hogy égesse el memoárjainak azt a részét, amelyben Roland sötét színekkel festi le Buzot-t.

Június 20-án Roland-né ordítózásra ébredt. A nevét kiabálták trágár káromkodások közepette, majd ablaka alatt harsogva felolvassák *Duchesne Apó* nagy haragját a kurva Roland-né ellen, aki az Apátság börtönében van lakat alatt.

A cikk szemenszedett hazugságokat közöl Hébert szokásos stílusában. A *Duchesne Apó* szerkesztője azt állítja, hogy a börtönfelügyelővel összejátszva besettenkedett a fogházba, s ott királypárti felkelőnek adta ki magát. A vén, csorba fogú Roland-né, aki sápadt képét egyre

odatolja a kukucskálóhoz, látogatóit lesve, rögtön szóba elegyedett a bajsztát pödörgető alkirálypártival. Hébert, sűrű káromkodásokkal fűszerezve képzeletbeli riportját, leírja, hogy Roland-né, miközben szerelmes pillantásokat lövell felé, kitálalja, hogyan árulta el a köztársaságot az osztrákoknak, poroszoknak, angoloknak. A cikk vége ízelítőt ad az egész közlemény hangjáról: „Vén nőténymajom, sírj bűneid miatt, addig is, amíg megbűnhődsz értük a vérpadon. B... meg!”

Roland-nét a szöveg hallatára, amelyet a cellája alatt ordítóznak, elhagyja önuralma, és felháborodását rázúdítja a leggyávább miniszterre, Roland utódjára, Garat-ra. Igaz, hogy a belügyek vezetőjeként ő az illetékes személy. A fogoly levelét Champagneux - még szabadlábbon! - alig meri átadni a miniszternek, és nem győzi csillapítani Garat-t.

Roland-né nem a félelem, hanem a felelősségrevonás hangján fordul a miniszterhez:

„Garat, ennek az aljas írásnak szerzőjét te támogattad, védted, takargattad, amikor a nép képviselőinek bizottsága letartóztatta a Konvent ellen intézett hasonló hangú támadások miatt.

Garat! Ezt a gyalázatos sértést a te gyávaságod hozta rám, és ha még ennél is rosszabb történik, az egek bosszúját hívom fejedre.

A zsvány, aki rabol, a felindult ember, aki sérteget, a félrevezetett nép, ha gyilkol, ösztöneit követi, de a felelős helyen lévő ember, aki bármily jogcímen eltűri a gaztettet, örökre becstelenné válik.

Írj most szép fejtegetéseket, magyarázd meg filozófusként az események okait, a szenvedélyeket, a tévedéseket, amelyek az eseményeket kísérték; hiába, az utókor azt fogja mondani: ez az ember azt a pártot erősítette, amely a nemzetgyűlést lealjasította, a Konventet felszólította, hogy hajoljon meg az anarchisták csoportja előtt, segítséget nyújtott a bitorló községtanácsnak, amely lábbal tiporja a törvényt, és üldözi az erényt.

Jól tudom, hogy rendszerint mit előznek meg ezek a sértő provokációk. Nem félek. Már régóta felkészültem. Mindenesetre fogadd búcsúmat, hogy keselyűként marja szívedet.”

A levél másolatát elküldte Buzot-nak - az öngyilkos iratai között bukkan majd elő.

Garat-ban az első felháborodás után mégis felébredt az önvád, és közbejárt a fogoly ügyében, de azt a választ kapta, hogy „Roland polgártársnőt férje szökése miatt tartóztatták le, aki jelenleg a Rhône-Loire megyékben szítja a polgárháború tüzét”.

A vád teljesen alaptalan; Roland, szegény feje semmit sem szít. Az erdei lakban, amely meglehetősen közel esett Párizshoz, nem érezte magát biztonságban; elvergődött először Amiens-ba, aztán Rouenba, ahol hajdanában évekig hivatalnokoskodott. Régi barátai bűjtették, a Rhône-Loire vidéknek színét se látta.

A polgárháború szításának vádját különösen veszélyessé tette, hogy június eleje óta, feleletként a girondi képviselők kizárására és letartóztatására, számos vidéki városban lázadás tört ki. Június 20-a óta, amikor Hébert uszító cikke elhangzott, Roland-né joggal készült fel arra is, hogy a börtönben koncolják fel. A négy nap múlva történt fordulat teljesen váratlanul érte.

Ezen a napon rosszul érezte magát, és még ágyban volt, amikor déltájt a börtönőr felesége beszólt hozzá, hogy egy hivatalnok polgártárs beszélni akar vele. Roland-né felöltözött, lement a hivatalos helyiségbe, ahol két férfi várta.

- Szabadlábba helyezem - közölte röviden az egyikük.

Roland-né megjegyezte, hogy lakása le van pecsételve, amíg a pecsétet le nem veszik, nem juthat be otthonába. Azt a választ kapta, hogy rövidesen intézkednek.

Visszament cellájába, összeszedte holmiját. A börtönőr sietésre noszogatta, tömegesen szállítják be a foglyokat, alig tudja elhelyezni őket. Roland-né helyére még aznap Brissot került, aki Svájc felé próbált menekülni, de elkésve indult útnak, mert nem volt pénze. Párizstól nem messze fogták el. Két hét múlva Brissot-t az Apátságból a Szent Pelágia-börtönbe vitték, s a cellában Charlotte Corday váltotta fel.

Az *Emlékiratok* szemléletes beszámolót ad erről a napról. Betoppan Roland-ék szolgálója, aki sűrűn látogatja a foglyot, a szabadulás hírére örömeben könnyekre fakad. A csomagolást együtt fejezik be, aztán Roland-né bérkocsit hozat. Az a szándéka, hogy otthon lerakja csomagját, és megy egyenest a lányáért. A két ember, aki szabadlábra helyezte, ott áll, amikor lakása címét megmondja a kocsisnak.

Adjuk át a szót az *Emlékiratok*nak, annál is inkább, mert Roland-né mintegy kilépve önmagából, egyetlen felesleges szó nélkül, a pusztá tényekre szorítkozva közli a történetet, s éppen ez a szüksézszerűség, ez az eltávolodás a saját sorsától teszi elbeszélését megrázóvá.

„Kiszálltam a kocsiból, szokásom szerint fürgén, szökellve, akár a madár suhantam be a kapun, és vidáman köszöntem a házmesternek: »Jó napot!« Még négy fokot sem mentem a lépcsőn, amikor a két férfi, aki nyomon követhetett - nem tudom miként -, rám kiáltott: »Roland polgártársnő!« »Mít óhajtanak?« - kérdeztem hátrafordulva. »A törvény nevében letartóztatjuk.«”

A június 1-i letartóztatás törvénytelen volt. A Közbiztonsági Bizottság korrigálta az alaki hibát, a szabadlábra helyezéssel egyidőben kiadta a vádat közlő szabályszerű elfogatási parancsot.

Roland-né nem vesztette el a fejét. Kijelentette, hogy beszélnie kell a háztulajdonossal, és míg a két ember a bejáratot őrizte, néhány sort írt szekciójának; védelmet kért. Néhány sort egy közelben lakó barátjuknak küldött: „Kiengedtek az Apátságból, azt hittem, hazamegyek; letartóztattak, a Szent Pelágiába fognak vinni. Ki tudja, hogy onnan nem visznek-e más helyre. Ne felejtsem el.”

Talán ez a néhány sor a legkézzelfoghatóbb bizonyíték, milyen óriási volt önuralma. Egy óra hosszát sem tartó szabadság után az újabb börtön; az elbocsátás kegyetlen komédiája nem hagyhat kétséget sorsa felől. És mégis, a néhány sor betűi oly szilárdak, egyenletesek, mintha a minisztérium dolgozószobájában vetette volna papírra őket. „Tudok uralkodni magamon” - jelentette ki hónapok előtt Lanthenas-nak.

A szekció megbízottai megérkeztek, a Közbiztonsági Bizottság embereivel együtt a szekció hivatalos helyiségébe kísérték a foglyot. Ott hosszú vita kezdődött, végül a szekció kénytelen engedni. Roland-nét beszállították új börtönébe, s a prostituáltak részlegén helyezték el.

Hívjuk tanúnak ismét az *Emlékiratokat*.

„Bátorságomat nem gyűrte le az újabb igazságtalanság, amelyet el kellett szenvednem, de a fondorlatos kegyetlenség, amellyel megízleltették velem a szabadságot, hogy utána rögtön rabságba vessenek ismét, a kegyetlen előrelátás, amellyel az elfogatóparancsot kibocsátották, fellobbantotta méltatlankodásomat. Abban a lelkiállapotban voltam, amelyben minden benyomás végletes, és veszélyezteti az egészséget; lefeküdtem, de nem bírtam elaludni, szabadjára engedett gondolataimba merültem. A heves lelkiállapot sosem tartós nálam, megszoktam, hogy irányítsam önmagam, szükségem van az önuralomra. Ostoba voltam, amikor az igazságtalanság miatt felindulva elégtételt szereztem üldözőimnek. Ők újabb gyalázatossággal szennyezték be lelküket, de nem sokat változtattak azon az állapoton, amelyet már megtanultam jól elviselni. Itt is, akárcsak az Apátság-börtönben, velem vannak a könyveim, van időm, itt is önmagam vagyok. Valóban, szinte haragudtam magamra, hogy annyira felindultam, s

ettől fogva csak arra gondoltam, hogy hasznát vegyem az életemnek, és képességeimet azzal a függetlenséggel használjam fel, amelyet az erős lélek a rabságban is megőriz, és legádázabb ellenfeleit is zavarba ejti vele.”

Könyveket hozat be, történelmi munkákat, Tacitust és gyermekkorra Plutarkhoszát, angol verseket, rajztáblát, és folytatja emlékei feldolgozását: magánéletére tekint vissza. Közel kétszáz kitűnően megírt oldalon - és tudjuk, a mű nagy részét másodszor is meg kellett írnia - elevenedik meg Párizs képe, polgárságának élete a „régis rendszer” alkonyán. A közeli Halál árnyékában - így, nagybetűvel írva, hiszen közeledő, személyes ismerős - Roland-né felidézi a múltat. „Nem parancsolok tollamnak, viszd, amerre kedve tartja, s én követem. Apám, anyám, barátok, a férjem, mindegyiket olyannak ábrázolom, amilyen, vagy aminőnek láttam őket.”

Mit dicsérjünk inkább ebben a műben? Anyaggazdagságát, a környezetrajzot, az emberábrázolást, amely olykor írónak is becsületére válhatna, a rousseau-i őszinteséget, azt az őszinte szándékot, hogy megmutassa az embert, akit Roland-né létrehozott élete anyagából, vagy a stílust, amely természetes, de soha nem pongyola, színes, de nem dagályos, és szellemes fordulataival, kifejezéseinek bőségével mintha büszke tiltakozás lenne börtön és halál ellen. Roland-né tehetségét dicsérjük-e, vagy mégis inkább az akaratát, amely kiemeli a jelenből, és ráért sorsa fölé emeli.

Egy-egy megszakítás a kéziratban. A szeptemberi fogolyöklés évfordulóján, amikor a megismétlődésétől rettegő foglyok között pánikhangulat tört ki: „Senki nem lehet bizonyos, hogy megéri-e a következő napot.” Az a rész, amelyben Roland első látogatását írja le, megszakad. „Bejöttek tudtomra adni, hogy én is szerepelek a Brissot ellen készülő vádiratban.”

Grandpré a börtönben, Champagneux a börtönben, letartóztatása előtt elégette az *Emlékiratok* rábízott részét. Roland-né újra nekilát a megírásának, de attól tart, hogy nem marad ideje befejezni. „Egy kötetre való azért talán kitelik belőle.” Bosc kertésznek öltözve jár be hozzá, vidéken bujkál, Lanthenas, a „fivér” buzgó hegy pártisággal igyekszik jóvátenni régi kapcsolatait. Az egyik napon Pétion feleségével és tizenegy éves fiával találkozik a börtön folyosón. (Pétionné anyját kivégezték egy meggondolatlan megjegyzés miatt.) A megtört Pétionné Roland-né vigasztalja, naponta órákat tölt vele. Hamarosan Brissot felesége is börtönbe kerül.

A forradalom sorsa borotvaélen áll. Az ellenség előretört, a Vendée-ban, a Loire mentén a királypárti „huhogok”, akiket Anglia pénzeli, megverték a köztársasági csapatokat, útjukat lefűrészelt emberi testrészek, megcsontolt holttestek jelzik, Bretagne, Normandia, az ország délnyugati része és a Délvidék fellázadt. A girondiak elfogatásának híre új lendületet adott a felkeléseknek, s a felkelések a forradalmi terrornak. 1793 júliusa megpecsételi Roland-né és a fogoly képviselők halálos ítéletét. De Roland-né előtt még ott a választás lehetősége.

Július 3-án kelt levelében hosszasan ír Buzot-nak férjéről, aki testileg-lelkileg szörnyű állapotban van. Roland, akit X-nek nevez, harminc mérföldről küldött a börtönbe valakit, hogy „mindent megkísérljen”. Az *Emlékiratokból* tudjuk, hogy ez a valaki az előzvegyült Henriette Cannet, aki azzal a nagylelkű ajánlattal kereste fel a foglyot, hogy ruhát cserél vele, és helyette bent marad a börtönben.

Megdöbbentő ajánlat. Egy újságíró szerint, aki a császárság korában interjút készített Henriette-tel - Henriette közel száz esztendő óta ért meg, és háromszor kötött házasságot - az idősebbik Cannet nővér természetesnek találta, hogy gyermektelen özvegy letétele feláldozza magát Roland-néért, akinek férje és gyermeke van. Lehet, hogy a buzgó katolikus Henriette keresztényi áldozatkészségből akart példát mutatni, vagy ki tudja, talán arra vágyott, hogy egyszer életében főszereplő legyen egy nagy tragikus jelenetben. Patetikus, hősi korszak volt ez.

Csakhogya Roland-né nem az a fajta ember, aki elfogad ilyen áldozatot. Leveléből és *Emlék-irataiból* az tűnik ki, hogy nincs is túlságosan meghatva tőle. „A félelem mázával vonnám be híremet” - írja Buzotnak. Kifejti, hogy a vállalkozás kétséges kimenetelű, és nehéz helyzetbe hozná az öröket, akik jóindulatúak hozzá. Mintha valósággal bosszantaná Henriette önfeláldozó szándéka; mindenesetre kurtán-furcsán intézi el.

Az események egyre szorosabbra vonják körülötte a hálót. Caenből, a girondi ellenállás fővárosából elindul Charlotte Corday, hogy megölje Marat-t, és Marat meggyilkolásával megrémítse Dantont és Robespierre-t, ezeket a „véres rablókat”. A huszonöt esztendő lány a nagy Corneille leszármazottja, s a corneille-i tragédiák szellemében készül a gyilkos és áldozat történelmi szerepére. Meggyőződéses királypárti, de kétségtelen, hogy megbeszéléseket folytatott a girondi Barbaroux-val.

1793. július 13-án az alkonyi órában Charlotte Corday harmadszor jelenik meg abban a szegényes házban, ahol a „nép barátja” lakik. Előzetesen levelet vitt Marat-nak, amelyben arra kérte, hogy fogadja a köztársaságot érintő fontos ügyben, de nem jutott be hozzá.

A hőség napok óta fullasztó. Marat fürdővízben ül, hogy a víz valamelyest enyhítse bőrbetegsége fájdalmait, fején ecetes borogatás, a kádon keresztbe fektetett deszkalap, így dolgozik: az utolsó Bourbonok perbe fogását javasolja a Konventnek. Az utóbbi időben sokat romlott az egészségi állapota, jóformán csak folyadékon él, feketekávéval tartja fenn munkaerejét. Nemrég írta keserűen a fellázadt megyékről: „Talán eljönnek megnézni a diktátort... Egy szerencsétlen embert találnának ágyában fekve, aki a világ minden méltóságát odaadná néhány napig tartó egészségért, de nyomorúságában is százszor jobban foglalkoztatja a nép szerencsétlensége, mint a saját betegsége.”

Marat prófétai aggodalmai ebben az időben tetőfokra hágnak. Sötét gyanakvással nézi a forradalom vezetőit is. Dantont megveti: élvezeteket habzsoló férfi, hajlamos az egyezkedésre, korrupciót szimatol körülötte. Robespierre életmódja puritán, de a Megvesztegethetetlen túlságosan óvatos, taktikázó. A „veszettek” követeléseikkel anarchiába sodorhatják a forradalmat. Újságjában már fölemelte ellenük a szavát.

A fürdőkádban ülő Marat szóváltást hall: élettársa elutasít egy látogatót. A párbeszédéből kiviláglik, hogy az a nő keresi, aki Caenből érkezett, és fontos ügyben akar beszélni vele. Marat tintafoltos lepedőjébe burkolózva kiszól, hogy engedjék be a látogatót. Charlotte Corday belép. Marat megkérdi tőle, hogy mi hírt hozott Caenből. A lány közli, hogy ismeri a Caenben lázító képviselőket, tizennyolc nevet említ, kezükben a hatalom, együttműködnek a megyével. Marat a nevüket akarja tudni, Charlotte Corday elkezd a felsorolást, és miközben a fürdőkádban ülő Marat jegyezt, szíven döfi a törrel, amelyet aznap vásárolt a Palais-Royal árkádjai alatt.

Egy szellemes megállapítás szerint Charlotte Corday azzal a mozdulattal, amellyel megölt egy embert, istent teremtett.

Marat holttestét bebalzsamozva közszemlére tették a temetés előtt, szívét a Tuileriákból származó, drágakövekkel ékes vázában menetben vitték a Cordelier Klubba. Élelmes árusok két szívet ábrázoló kegyszer hoztak forgalomba ezzel a felírással: „Jézus szíve, Marat szíve, könyörülj rajtunk!” A Cordelier utcát azon nyomban Marat utcának nevezték el, a Montmartre-t Montmaratnak, az Observatoire tér a Nép Barátja tér nevet veszi fel, és negyvenkét helység változtatja meg a nevét Marat emlékére.

Charlotte Corday merénylete megpecsételte a girondiak sorsát. „Ő megölt minket” - mondta Vergniaud. És hozzátette: „De megtanított meghalni.”

A tömegindulat gyűlölködve fordult a girondiak ellen. Robespierre, aki rosszalta Marat bálványozó ünneplését, mert igaz, hogy halottnak szólt, de az ő nagyságát kisebbitette, kijelentette, hogy a gyász hiábavaló megnyilvánulásai helyett „meg kell bosszulni a haza egyik leglelkesebb védelmezőjének halálát”. Hébert pedig a nemzeti borotva gyorsabb működtetésére serkentett.

A forradalmi erők sodorták az embereket. A forradalmat elindító Gironde a sans-culotte-ok szemében már egyet jelent a royalistákkal, a Vendée ellenforradalmával, jóllehet a girondiak nem vettek részt benne. De nemcsak a róluk alkotott kép változott meg, „hanem ezzel összefüggésben az ő szemléletük is. A méltatlanul és kegyetlenül üldözött Roland-né a kétségkívül mindvégig bátran viselkedő Charlotte Corday-t hősnőnek tartja, aki hazájáért és a szabadságért áldozta fel életét. Helyesli a megyék mozgalmát is, amelynek előkészületeiről Buzot nyilván tájékoztatta, mert a fogoly választleveleiben több ízben utalás van rá.

Az elmenekült girondiak szervezkedése a forradalom ellen forduló mozgalom volt, és kétségtelen, hogy helyenkint királypárti színezet is belevegyült, de Roland-né a börtönben meg volt győződve, hogy a girondiak a szabadságot védelmezik a jakobinus diktatúrával és a tömegek terrorjával szemben; az utóbbit szerinte gonosz vagy örült egyének szították fel, rákényszerítve akarataikat gyöngé, befolyásolható embertársaikra. A megyék elszakadását ő - tévesen - ugyanolyan jogos, a köztársaságot szolgáló mozgalomnak tartja, mint az előző évi, június 20-i és augusztus 10-i felkelést, Roland-nénak az a meggyőződése, hogy akkor a király, az udvar és szövetségeseik veszélyeztették a nemzet és a forradalom ügyét, 1793. június 2-án Hanriot ágyúí fenygették a nemzetgyűlést.

Roland-né történelmi szempontból tévedett, de bizonyos, hogy nem a saját élete védelmében óhajtott a megyék felkelésének győzelmét, s azt is hozzá kell tenni, hogy ismerve a girondiakat, kevésbé bízott a sikerben. A börtönből kijuttatott leveleiben arra figyelmezteti Buzot-t, hogy az ellenállásba egyéni bosszú ne vegyüljön, s a felkelés az egység jegyében történjék, mert „az általános érdektől függetlenül mindegyik megye érdeke is az egységet kívánja”.

Saját sorsát Charlotte Corday merénylete óta teljes pesszimizmussal szemléli, de megnyugvással tölti el, hogy leánya egy ismerős családnál, férje Rouenban biztonságban van.

Menekülési tervet Buzot is készített, nem is egyet, de Roland-né valamennyit elutasítja. Hová is menekülhetne? A férje mellé? Hiszen egy másik férfi szerelmes; életük gyötrelme lenne. Buzot-hoz? Ezt a becsülete tiltja. Roland-né elérkezett a sztoicizmus végső fokára: lelke teljes szabadságát csak a börtön biztosíthatja.

Buzot sorsa miatt keserves aggodalom gyötri. A girondi felkelők július 13-án, tehát aznap, amikor Charlotte Corday leszúrta Marat-t, Párizs felé tartottak, de amikor szembekerültek párizsi szekciók fegyvereseivel, szétszóródtak; állítólag mindkét csapat megfutamodott. Marat meggyilkolása után Normandia megrémült, retteg a megtorlástól, nem meri a girondiakat befogadni. Buzot és társai tovább menekülnek, Bordeaux felé, arra a tájra, amelyről pártjuk nevét kapta. „A Dél! irányítsd, barátom, lépteidet a Délvidék felé!”- tanácsolta Roland-né a börtönből barátjának. A normandiai felkelés kudarca után már csak abban reménykedik, hogy Buzotnak sikerül hajóra szállnia, és eljut Amerikába.

A Konvent minden erőt mozgósított az angolok támogatása polgárháború leverésére. Roland-né az újságokból követi nyomon az eseményeket, de látogatói révén is beszivárognak hozzá a hírek. A fellázadt nagyvárosok sorra megadják magukat, először Bordeaux, majd augusztusban Marseille; nevét a Konvent büntetésként eltörli, névtelen községgé fokozza le. Toulon

visszafoglalását, ahol a huszonnégy esztendő tűzérkapitány, Bonaparte vereti szét ágyútűzzel az angol hajóhadat, Roland-né nem éri meg.

A fogoly és a bujdosó közt megszakadt a levelezés. A girondiak üldözött állatként bolyonganak, a nép, amelyet nem tudtak megnyerni, nem áll melléjük, a proskripció törvény a legsúlyosabban bünteti azokat, akik befogadják őket; néhány menekülő girondit el is fogtak, és kivégeztek Bordeaux-ban. Buzot és barátai nem indultak el Amerikába: a hajón már nem volt hely számukra. De talán Buzot nem is akart elmenekülni.

Október 8-án a fogoly búcsúlevelet ír Eudorának és szolgálójának. Szándékát senki nem sejtí, hiszen Pétionnéban ő tartja a lelket, barátai, fogolytársai s a börtönőrök változatlanul nyugodtnak látják. Roland-né éhen akarja veszejteni magát. Napokon át nem eszik, s úgy legyengül, hogy ágnak esik. A börtönfelügyelő orvost hívat. Az *Emlékiratok* beszámol a látogatásról.

„Midő az orvos meghallotta nevemet, megemlítette, hogy barátja egy embernek, akit én nem szívelek.

- Ki az az ember?

- Robespierre.

- Robespierre! Jól ismerem, és sokra tartottam; azt hittem, hogy igaz és izzó híve a Szabadságnak.

- No és nem az?

- Attól tartok, hogy uralkodni is szeret... Attól tartok, hogy nagyon szereti a bosszút, nagyon szeret bosszút állni mindazokon, akikről úgy véli, hogy nem csodálják; azt hiszem, nagyon hajlamos az elfogultságra, következésképpen könnyen lobban haragra, és könnyen vétkesnek ítéli azt, aki nincs mindenben egy véleményen vele.

- Hiszen két ízben se beszélt vele.

- Gyakran beszéltem vele! És kérdezze meg őt, vajon tiszta lelkiismerettel mondhat-e rosszat rólam?”

Az orvos elmegy. Roland-né gondolataiba merül. Szükségét érzi, hogy még egyszer szóljon Robespierre-hez.

A levél elején beszámol az előbbi beszélgetésről, majd az utolsó mondat folytatásaként ezt írja:

„Nem azért írok, hogy könyörögjek Önnek, ezt tudnia kell. Soha, senkinek nem könyörögtem eddig, és bizonyára nem kezdeném el a börtönből, ahhoz fordulva, aki hatalmában tart. A könyörgés a bűnösnek való; az ártatlanság bizonyít, s ez teljesen elegendő, vagy pedig panaszkodik, és ehhez is van joga, mielőtt gyötrik. De hozzám nem illő a panasz: tudok szenvedni, és nem döbbsent meg semmi.”

Miután rátér a férjét ért méltatlanságokra, szinte elvonatkoztatva saját veszendő életétől, a történelmi erők konfliktusáról szól, a történelmi távlatot vázolja fel.

„Tudom, hogy a köztársaságok születésekor a szinte elkerülhetetlen forradalmak, amelyeket az emberi szenvedélyek nagyon is megmagyaráznak, azokat, akik a leghívebben szolgálták hazájukat, gyakran arra kárhoztatják, hogy saját lelkesedésüknek és kortársaik tévedésének essenek áldozatul. Vigasztalójuk lelkiismeretük, megbosszulójuk a történelem... Robespierre, nem azért fejtettem ki mindezt, hogy Önben szánalmat ébresszek - a szánalomnak én fölötte állok -, hanem az ön okulására. Ha igazságos, és belemélyed levelembbe, az nem lesz hiábavaló az Ön számára, és lehet, hogy hazám számára sem. De mindenképpen tudom,

Robespierre, és Önnek is éreznie kell: aki ismert engem, bárki legyen is, nem válhat üldözötté nyugodt lelkiismerettel.”

Szenvtelen-e Robespierre, mint a gép vagy nagyon is érzékeny, és sok sérelem érte, sebezhető volt sokáig, és gyűlöl mindenkit, aki nem hódol meg neki föltétlenül? A hatalomra tör, a diktátorságra vagy meggyőződése, hogy így szolgálja, csak így szolgálhatja a forradalmat? Valóban hiszi is, amit állít: Brissot az angol miniszterelnök, Pitt zsoldjában áll, része volt a Bútorraktár kincseinek elrablásában, vagyonát Svájcba menekítette, vagy azt hiszi, hogy szükség van ezekre a rágalmakra? Csakugyan az a véleménye, hogy Roland áruló, s ő leleplezi a képmutatót, noha egykor barátja volt, vagy azért vádolja, mert ezt is szükségesnek tartja a forradalom védelmében? Roland-né vívódik e kérdésekkel, de azt a vádat, ami a leggyakrabban elhangzott Robespierre-ről, amelyet majd bukásakor a szemébe vágunk: a képmutatást, az álnokságot, a rágalmazást soha nem állítja róla. Szinte az az érzésünk, hogy valamiféle jóhiszeműséget mindennek ellenére sem vitat el Robespierre-től, talán mert megértette, hogy Robespierre a megtestesült stratégia és taktika, tiszta marad, amikor pusztít, rágalmazva is igazat mond.

A levél aljára, bizonyára hosszas töprengés után odaírja: „Mihelyt nem hasznos a levelem, nem helyénvaló. Nem fogom elküldeni!”

A fogoly letesz arról a szándékáról, hogy éhen pusztítsa magát. Valószínű, hogy a girondiak pöre miatt áll el tervétől. Számít rá, hogy kihallgatják, úgy érzi, hogy vallomásával mellettük a helye. „Tanúskodásommal akarom megérdemelni a halált, úgy várom az ajtónállót, aki majd beszólít, mint a purgatóriumi lélek a szabadulását.”

A girondiak pörében Fouquier-Tinville a közvédlő, aki két éve sincs, hogy könyörgő levélben fordult a közélet irányítójává emelkedett rokonához, Camille Desmoulins-hoz, pártfogásáért esedezve, mert „családos ember, és nyomorog”. A girondiak ellen tartott vádbeszéd után nyolc hónapra pártfogóját és rokonát is vérépadra küldi.

Terhelő bizonyíték a „huszonkettő” ellen - valójában huszonegyen vannak - jóformán nem volt. Fouquier-Tinville, aki saját maga így jellemezte működését: „Hulltak a fejek, mint a cserepek”, azzal vádolta a girondiakat, nagyrészt Desmoulins pamfletje alapján, hogy La Fayette-tel, Dumouriez-val és az orléans-i herceggel paktáltak a köztársaság ellen. Rajta kívül Hébert és a becsületes, de teljesen elvakult Chaumette képviselte a vádat. Védő nem volt. A vádlottakba belefojtották a szót. A tárgyalás nyolcadik napján a községtanács türelmét vesztette, és megüzente a Konventnek, hogy három napon belül szülessen döntés. Az ítélet nem volt kétséges.

Aznap, amikor a girondiak pöre elkezdődött, Garat, a belügyminiszter, akinek Roland-né azokat a kemény, felelősségre vonó sorokat írta, meglátogatta Dantont. A néptribun beteg volt, illetve azt mondta, hogy beteg, és nem mutatkozott a nyilvánosság előtt.

Garat is szaporította a forradalom nagy műfaját, az emlékiratokat. Előadja, hogy feldúlt állapotban találta Dantont.

„Nem tudom megmenteni őket!” - tört ki. - „Hússzor is felajánlottam nekik a békülést. Nem akartak hinni nekem.”

Ha hihetünk Garat-nak, Danton széles tatárarcán könnyek folytak.

A girondiak pörének tárgyalásán Danton nem volt Párizsban, tizenhét esztendő új feleségével elutazott vidéki birtokára.

Október 24-én Roland-nét átkísérik az Igazságügyi Palotába; tanúként idézik be a girondi képviselők bűnügyében. A tanúk helyiségében várakozik órák hosszat, végül is nem hall-

gatják ki, pedig hogyan vágyott kiállni értük, Brissot-ért, aki a börtönben is lázasan dolgozott emlékiratain, újra, mintegy végrendeletként kifejtve, hogy a feketék rabszolgasága összeegyeztethetetlen az ember természet adta szabadságjogával, kiállni még a lerongyolódott Vergniaud-ért is, aki börtöne falára felvéste: „Inkább a halál, mint a bűn.”

Magánvéleménye persze nem ugyanaz, mint amit Hébert szemébe vágott volna. Aznap kelt levelében így nyilatkozik: „E becsületes emberek gyöngesége miatt pusztulunk el.”

A girondiak pörének tárgyalása közben érkezik hozzá a hír, hogy Roland kanonokot elfogták, hamarosan ki fogják végezni, birtokukat zár alá vették.

Roland-né meg van győződve, hogy a képviselők után rövidesen rá kerül a sor, és bizonyos a halálos ítéletben. Férje sorsa nyomasztóan nehezedik rá. „Halálom Roland halálát is jelenti” - állapítja meg.

Bosc feljegyzéseiből tudjuk, hogy ezekben a napokban mérget kért tőle; a fogoly szavait idézve: el akar távozni a ceremónia előtt. Bosc, szegény feje, kétségbeesetten szabódik. Nem értjük, miért. Vallásos volt talán? Felmentő ítéletben nem bizakodhatott. Roland-né igyekszik eloszlatni aggályait: Nem azonnal akar kilépni az életből, hanem majd amikor a pillanatot megfelelőnek látja, de szabadon akar választani, felülkerekedni a számára kiszabott sorson. „Úgy éreztem, szép tett, ha így kijátszom a zsarnokokat.” Nem a csüggedés szól belőle, közli barátjával a levélben, amelyet Sophie Grandchamp asszony csempész ki a börtönből. „Kitűnően érzem magam, agyam ugyanolyan tiszta, bátorságom ugyanolyan töretlen, mint máskor.” Bosc próbáljon úgy dönteni, mintha nem kettőjükről lenne szó, hanem két idegen személyről, akik hasonló helyzetben vannak. „Láthatja szilárdságomat, mérlegelje hideg fővel az érveket, és gondolja meg, milyen keveset ér a csöcselék, amely a kivégzés látványában gyönyörködik.” Méltatlannak tartja, hogy ugyanúgy végezzenek vele, mint a „léha, bűnös asszonnyal”. (Maria Antoinette-t néhány nappal a girondiak árulási pörének tárgyalása előtt, 1793. október 16-án fejezték le.) Bosc természetesen döntsön úgy, ahogyan jónak látja, ő kifejtette a saját indokait, és tiszteletben fogja tartani barátja elhatározását.

A levelet megszakítja egy felkiáltás:

„Szegény kicsikém, vajon hol van?”

Eudorát nem merte már vállalni az ismerős család, ott is voltak gyerekek, jelenléte veszélyt hozhatott volna a befogadókra. Bosc helyet kerített neki egy intézetben, de az igazgatónő csak álnéven volt hajlandó felvenni a kislányt, azzal a szigorú kikötéssel, hogy Eudora nem árulja el magát.

„Midőn Roland-né, röviddel halála előtt meghallotta ezt a hírt, bátor szíve megtört” - jegyezte le egyik fogolytársa.

Utolsó gondolatai tanúsítják, hogy öngyilkosságra készült. Elbúcsúzott Roland-tól, a „tiszteltreméltó ember” bocsánatát kérte, hogy saját maga rendelkezik életével, amelyet neki szentelt, de férje csupán egy árnyat veszít el benne. Búcsút vett Buzot-tól, bár nem írta le a nevét. „Te, akit megnevezni nem merek.” Eudorát megindító szavakkal ajánlotta barátaik gondoskodásába. A kislány vegyen hárfaórákat, és a nevében kérjék, hogy szabadítsák fel a zár alól anyja zongoráját, amelyet Roland-né saját vagyonából, bizonyíthatóan férje minisztersége előtt vásárolt. Ha Eudora majd megkapja örökségét, gondoskodjék régi szolgálójukról. Barátaikat is arra kéri, ne feledkezzenek meg a Fleury nevű szolgálóról.

Bosc végül is megtagadta volna a mérget? Vagy talán a fogoly a girondiak kivégzése után, vagy éppenséggel pörük alatt úgy érezte, hogy neki is vállalnia kell a nyaktilót? Huszonegyen voltak, számukat ő egészíti ki huszonkettőre. Talán Buzot szavaira emlékezett, aki azt mondta, hogy nem szabad öngyilkosságba menekülni a guillotine előtt; a verpadon elpusztulni

példaadás, mártírhálál a szabadságért. Ha arra gondolunk, hogy a tanúk szobájából hallotta Hébert és a fanatikus Chabot párbeszédét, s meg nem történt kihallgatásáról visszavezetettve, a börtönben feljegyzéseket készített a Brissot és társai bűnpörében készült vádiratról, amely az egy és oszthatatlan köztársaság és a francia nép szabadsága, biztonsága ellen szőtt konspirációval vádolta őket, inkább azt a feltevést kell elfogadni, hogy küzdeni akart az utolsó pillanatig és osztozni mindenképpen sorsukban.

Amikor halálos ítéletüket meghallották, a girondiak méltatlankodásban törtek ki, csak Vergniaud hallgatott. Beteljesült, amit egyik beszédében megjósolt: a forradalom, mint Saturnus, felfalja saját gyermekeit.

Kivégzésük az ítélethirdetés másnapján, október 31-én ment végbe. Öt kordéban vitték őket a vesztőhelyre. Egyik társuk a Forradalmi Törvényszék előtt szíven szúrta magát, holttestét felrakták a kordéra, és lefejezték. A halálraítéltek a *Marseillaise*-t énekelték. A vesztőhelyen, valahányszor lehullt egy fej, elhalt egy hang. Vergniaud maradt utoljára.

A girondiak kivégzése után Roland-nét is átszállították az Igazságügyi Palota börtönébe, a Conciergerie-be. Előzetesen néhány sort vetett papírra, a nevelőintézet igazgatónőjének szeretetébe ajánlva a gyermeket, „akitől el kell szakadnia”. Abba a cellába került, ahonnan Brissot-t és Vergniaud-t a vérpadra vitték. Kihallgatása november 1-től november 3-ig tartott. Ő is, akárcsak utána annyi más, Fouquier-Tinville kezébe került; a köztársaság egysége és oszthatatlansága ellen szőtt összeesküvéssel, polgárháború szításával és a börtönből is folytatott konspirációs tevékenységgel vádolták.

A vád ugyancsak gyöngé alapokon nyugszik: egy-két levél Barbaroux-tól, amit a letartóztatott Champagneux iratai közt találtak. Barbaroux a fogoly sorsa felől érdeklődik, kéri, tegyenek meg mindent az érdekében, és mondják meg neki, hogy „minden jóra való ember részt vesz szenvedéseiben”. A kihallgatás során Roland-néba lépten-nyomon belefojtják a szót, fecsegőnek nevezik, ha valamit részletesen ki akar fejteni.

A következő éjszakán kristálytisztá logikával megírja saját védőbeszédét. Nem került sor rá, hogy elmondhassa.

A Francia Nemzeti Könyvtárban a Roland-iratok közt van egy lap: a gyöngybetűk első pillantásra Roland-né kezére vallanak, de nem olyan határozottak: Eudorát az anyja tanította írni. A felnőtt Eudora lemásolta egy fogoly emlékezéseit Roland-néről a Conciergerie-ben.

„A Conciergerie-nek abban a részében volt a nők börtöne, ahol engem elhelyeztek, rács választotta el a férfiakétól. A foglyok e rácson át érintkeztek. A »huszonkettő« vére még nem száradt fel, midőn Roland polgártársnőt behozták. Jóllehet tudta, mi vár rá, teljesen nyugodt volt. Virágzó fiatalsága már elmúlt, de megjelenése még mindig vonzó benyomást keltett. Bájos testében köztársasági lélek lakott, modorát kifinomult udvariasság jellemezte.

A rácsnál gyakran beszélt a szabadságról egy nagy lélek bátorságával. Ez a köztársasági érzelmű beszéd egy szép francia nő szájából, aki hamarosan vérpadra fog lépni, a forradalom egyik csodája, amely álmélkodással töltött el bennünket. Mindannyian figyelve hallgattuk, ámulva és döbbenet néztünk fel rá. Társalgása komoly volt, de nem feszes, kifejezésmódja választékos, gazdag, hanghordozása beszédét muzsikává avatta, amellyel a fül nem győzött betelni. A kivégzett képviselőkről mindig tisztelettel beszélt, de nem nőies sajnálkozással, sőt kifogásolta, hogy nem voltak kellőképpen erélyesek. Általában így emlegette őket: a barátaim. ...Olykor felülkerekedett benne a nő érzékenysége: látszottak arcán a könnyek nyomai, amelyeket férje és lánya miatt hullajthatott.”

November 8-án reggel a Forradalmi Törvényszék elé vezetik Roland-nét. A törvényszék ítéleteit általában másnap, sürgősség esetében még aznap végrehajtották. A fogoly felöltöztetett a fehér perkálsruhát, amelyet Grandchamp asszony szerint halottas ruhájának nevezett.

A csupasz falú teremben az öt bíróból álló Forradalmi Törvényszék derékszögben összetolt asztal mellett foglal helyet. A bírák fején tollas kalpag. A közönség pikás örök szuronyai mögött helyezkedik el lépcsőzetesen.

A védőnek felajánlkozott ügyvédet Roland-né visszautasította azzal az ürüggyel, hogy nem akar bajt hozni rá. Valószínű, hogy más oka volt: ugyanez az ügyvéd védte a királynét. Roland-né minden közösséget elutasított Mária Antoinette-tal.

A bíróság magánéletében turkál. Volt-e bensőséges kapcsolata az elmenekült képviselőkkel? A vádlott azt feleli, hogy férjével együtt érintkezett velük, férje révén ismerte meg őket, s az egyéniségüket megillető becsüléssel viseltetett irántuk.

Eudora nevelőnője, Mignet kisasszony terhelően vall. Mennyi irigy gyűlölet halmozódhatott fel a jelentéktelen vénlányban a „Gironde királynője” ellen! Szerinte a képviselők egész raja tartott fenn bizalmas kapcsolatot Roland-néval, s az összeesküvő házaspár állandó rettegésben élt. Fouquier-Tinville a szolgálot is beidézte. Faggatja, tud-e róla, hogy Roland-ék és barátaik uralkodni akartak Franciaországban, és már fel is osztották egymás közt a tartományokat, s Eudorát úgy kellett tekinteni, mintha király lánya lenne. Szájába akarja rágni a választ, de a szolgáló tiltakozik. Hamarosan bebörtönzik majd őt is, mert otthon azt hajtogatja, hogy asszonya ártatlan.

Az ügyész beszéde után, amelyben a nép és a szabadság elleni gonosz és szándékos összeesküvéssel vádolta „Roland-nét, született Jeanne-Marie Phlipont”, meghozták a halálos ítéletet azzal a záradékkal, hogy még aznap, haladéktalanul végrehajtható. A kivégzés idejét fél négy órára tűzték ki, helye a Köztársaság tér.

A Conciergerie foglya, akinek leírása Roland-né utolsó napjairól ránk maradt, beszámol a kivégzést megelőző órákról.

Az ítéletkihirdetés után szinte futva tette meg az utat cellájáig, csak kézmozdulattal jelezve, hogy halálra ítélték. „Úgy sietett, mintha örvendezne.”

Lehet, egyedül akart lenni, hogy a magányban összeszedje lelkierejét, vagy csakugyan megkönnyebbült, hogy a céltalan szenvedés véget ér. A néhány óra alatt, amely a kivégzéstől elválasztotta, bizonyára jelentkezett nála pap, hogy feloldozza, s ő visszautasította, akárcsak Vergniaud és társai.

Nem volt szüksége idegen vigasztalóra. Talán a Természethez fohászkodott - akárcsak *Utolsó gondolataiban* -, mielőtt visszahull belé, talán Istenhez, akit igazságosnak vélt, s aki - deista létére úgy hitte - az emberekre bízta világukat, reménykedve, hogy egyszer felnőtté válnak. Talán az utókorra gondolt, amelynek igazságosztásában rendületlenül bízott. Talán ott volt vele Mnemoszüné, az emlékezés istennője, valamennyi istenség közt a leghűségesebb, s egy-egy kitágult percben kézen fogva ismét elvezette gyermekkora és fiatalsága tájaira.

Rezzelés nélkül tűrte, hogy a hóhér levágja a haját, majd megindult az ajtó felé. A hóhér visszaszólította, hogy hátrakösse a kezét.

„Elnézést - mondta. - Nem vagyok hozzászokva.”

A kordén, amely a vesztőhelyre szállította, rajta kívül egy férfi ült: asszignátákkal való visszaélés miatt ítélték halálra. A szemtanúk öregembernek ábrázolják, holott a félelem törte össze: harmincnégy éves. Roland-né egész úton bátorította.

Utolsó útját a kordéban ketten is leírták. Az egyik Grandchamp asszony, aki barátnője kérésére az Új Hídnál várakozott, hogy búcsúpillantást válthassanak egymással, a másik Roland-ék régi barátjának, Champagneux-nek a tizenötöstendős fia, Eudora jövődöbeli férje; ő a Forradalom téren, a mai Concorde téren állt, ahol a guillotine-nal szemben David Szabadság-szobra emelkedett. A kordé felbukkant az Új Hídnál, a fogoly hátrakötött kézzel, egyenes tartásban állt ártatlanságot jelképező fehér ruhájában. „A tömeg szidalmakat ordított feléje. Arca nyugodt volt, társát bátorította” - írja Sophie Grandchamp. Amikor Roland-né megpillantotta barátnőjét, rámosolygott.

A kordé átvágott a Citén, a halálraítelt láthatta az Óra rakpartot, a házat, ahol szüleivel élt, az ablakot, amely mögött gyermekkorában könyveibe merülve gubbasztott, majd a kétkerekű taliga átkanyarodott a jobb partra, a Saint-Honoré utcába, eldöcögött Robespierre lakása előtt, és megérkezett a Köztársaság térre. A nyaktiló emelvénnyel magasodott, szuronyos katonák álltak őrséget, s élelmes árusok a szalmafonatú ülőhelyeket hattól tizenkét sou-ért árusították, a kofák limonádét és süteményt kínáltak.

A kordé megállt, a hóhérok először Roland-nét ragadták meg, de ő, látva hogy társa mennyire reszket, meg akarta kímélni attól, hogy kivégzését végignézze. A fiatal Champagneux szerint azt mondta: „Menjen elsőnek, uram.” És a hóhérnak, aki ragaszkodott az utasításhoz: „Remélem, nem tagadja meg egy nő utolsó kérését.”

Míg az elítelt feje lehullott a fűrészporos kosárba, David szobra felé fordulva állítólag felkiáltott: „Szabadság! Mennyi bünt követnek el a nevedben!”

Az utókortól várta az igazságszolgáltatást és elégtételt. Az igazság nevében kell megállapítanunk: tragikus tévedései szembeállították a francia polgári forradalommal, amelynek elindulását várta, kibontakozásán egy ideig munkálkodott. Értetlenül szemlélte azokat a jakobinus törekvéseket, amelyek a tulajdonjog bizonyos korlátozásával akarták kielégíteni a nép legelemibb igényeit; nem ismerte fel, hogy a forradalom léte és hazája sorsa függ tőlük. Egyre távolabb került a néptől, amelynek jogaiért kezdetben szenvedélyesen síkra szállt, a „szellem arisztokráciájának” nevében egyre ellenségesebben szemlélte a plebejussá váló forradalmat, és végül odáig jutott, hogy a polgárháborút szító, a forradalom ellen támadó girondi csoporttal azonosult politikai nézeteiben. De mondjuk meg róla azt is, hogy hitt a jövőben, amely buktatókon át a jobbra törő erőfeszítésből és önfeláldozásból bontakozik ki, és hosszú időn át minden erejével küzdött érte.

Epilógus

A hős halálával csak a tragédia ér véget, az élet folyik tovább.

A nevelőintézetben, ahol Eudora álnéven élt, a kivégzés estéjén egy látogató beszélte el az eseményt. A kislánynak lelkére kötötték, hogy nem szabad elárulnia magát, mert veszélybe döntheti az igazgatónőt, aki befogadta, Boscot, aki elhelyezte. Eudora roppant lelkierővel uralkodott magán, és csak akkor tört ki belőle a kétségbeesés, amikor egyedül maradt. Roland-né végre egyszer büszke lehetett volna gyermekére.

Roland a szökési terv visszautasítása óta magába süppedve tengődött Rouenban. Felesége kivégzéséről november 10-én értesült. Bő köpenybe burkolózva magához vette törös botját - Boscotól kapta, hogy legyen mivel védekeznie, ha vándorútján megtámadnák -, és hónapok óta először kilépett a házból, ahol rejtőzködött. Az alkonyi órát választotta, hogy fel ne ismerjék. Átvágott a városon, s elindult az országúton. Rouentól vagy négy mérföldnyire leült az árok-partra, és a törrel oly erővel szúrta kétszer mellbe magát, hogy a második döfésnél az acél hegye beletört a sebbe.

A holttest zsebében néhány sort találtak:

„Nem a félelem, hanem a felháborodás.”

A szavakat aláhúzta. És a néhány szó alatt: „Elhagytam menedékem, midőn megtudtam, hogy feleségemet meggyilkolták. Nem akarok tovább élni a bűnöktől bemocskolt földön.”

A stílusa miatt annyit ócsárolt Roland ez egyszer megtalálta a kellő szavakat.

Buzot társaival együtt - tudjuk - Bordeaux felé menekült, de ott Tallien konventbiztos utasítására már javában működött a guillotine. A girondiak tovább bujdosnak. Néhányat elfogtak és lefejeztek. Buzot, Pétion és Barbaroux közel fél évig bolyongott, egy ideig nagylelkű embe-reknél rejtőzködve, majd erdőkben, elhagyott pajtáiban, odúban húzták meg magukat. Végül elhatározták, hogy golyóval vetnek véget életüknek. Buzot és Pétion meghalt, Barbaroux-n golyója nem ejtett halálos sebet. Rátaláltak, Bordeaux-ba hurcolták, és lefejezték.

1795 januárjában - Robespierre már halott, a Jakobinus Klubot bezárták, az életben maradt girondi képviselőket kiengedték a börtönből - gyámja, Bosc kíséretében Eudora belépett szülei lepecsételt lakásába. Az árva megkapta a szülők után rá maradt ingóságokat, így a zongorát is, amelyet anyja a kivégzés előtt külön megemlélt, hogy a kislány zenei tanulmányait folytathassa rajta.

Eudora tizenhatodik évében férjhez ment Champagneux fiához. Visszavonult, egyhangú életet élt, magas kort ért meg, s aligha olvasta a terjedelmes műveket, amelyek Roland-nét az eszményi Köztársaság géniuszához, a Szabadság jelképéhez hasonlították, és bizonyára nevét sem ismerte Goethének, aki csodálattal nyilatkozott anyja tehetségéről és jelleméről.

Időrendi táblázat

- 1715-74. XV. Lajos uralkodása
1774. XVI. Lajos trónra lépése
1774. Turgot-t miniszterré nevezi ki a király
1776. Turgot reformterveit elgáncsolja az udvar. Turgot megbukik.
Necker pénzügyminiszter
1781. Neckert elbocsátja a király
1787. máj. 4. Az Előkelők Gyűlésének összehívása
1788. A Politikai Bíróságok ellenállása
1789. máj. 5. A rendi országgyűlés megnyitása
1789. július 14. A Bastille bevétel
1789. július-augusztus. Parasztfelkelések
1789. augusztus 4. A nemesi kiváltságok eltörlése
1789. október 6. A király kénytelen Párizsba költözni
1789. november. A Jakobinus Klub megalakulása
1790. április. A Cordelier Klub megalakulása
május. Mirabeau titkos kapcsolatra lép az udvarral
1791. április. Mirabeau halála
1791. jún. 20. A királyi család szökése
1791. július. Mars-mezei öldöklés
1791. szeptember 1. A Törvényhozó Gyűlés megalakulása
1792. április 20. Franciaország hadat üzen a Habsburg- uralkodónak
1792. június 13. A király elbocsátja a girondi minisztereket
1792. június 20. Felkelés
1792. július 24. A porosz király hadat üzen Franciaországnak
1792. augusztus 10. Felkelés. A királyt a Temple-ba viszik
1792. szeptember 2-5. Fogolyöldöklés
1792. szeptember 20. Győzelem Valmynál
1792. szeptember 21. A Konvent megalakulása, a köztársaság kikiáltása
1792. október 27. Dumouriez győzelme Jemappes-nál
1793. január 20. XVI. Lajost kivégzik
1793. április a Forradalmi Törvényszék és a Közjóléti Bizottság megalakulása
1793. május 31. Tüntetés a girondi képviselők ellen
1793. június 2. Hanriot ágyúkkal kényszeríti ki a Konvent döntését
1793. július. Girondi felkelések a megyékben
1793. július 13. Marat meggyilkolása
1793. október 31. A girondi képviselők kivégzése